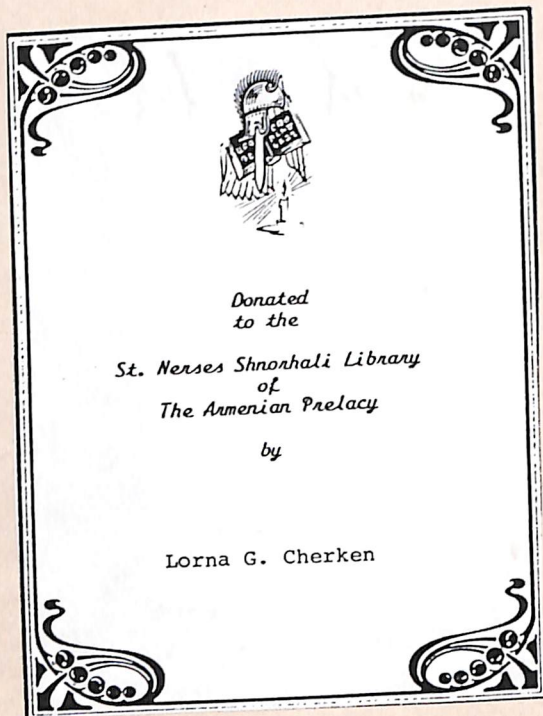


1925

84

7-60



ՍՏԻՆԵՐՍԵՍ ՏԻՆՈՐԻԱԼԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ST. NERSES SHNORHALI
LIBRARY

2011

890.43
S30.01
D.W. 9

ԿԻՒԹԷՄՊԵՐԿ,, ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ, ԹԻՒ 3

Հեղինակ՝ Ա. ՏԻԻՄԱ



ՔԱԱՆ ՏԱՐԻ ԵՏՔ

Թարգմանիչ՝ ՀՐԱՅՐ



ԵՐՐՈՐԴ ԼԱՏՈՐ

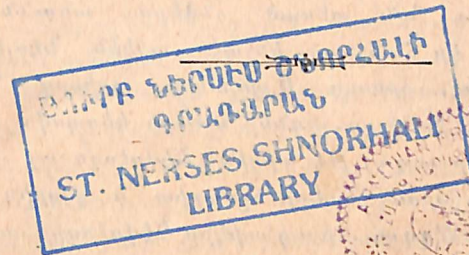
Կ. ՊՈԼԻՍ
Տպագր. ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1910

(Գ. Հատար)

«Քաան Տարի Ետք» 29

ՔԱՆ ՏԱՐԻ ԵՏՔ



Ա.

Ն Ա Խ Ա Կ Ռ Ի Ի

Նուայոնի մէջ երկար ատեն չկեցան. ամէն մէկը խորունկ կը քնանար: Ռաուլ ապապրեր էր որ զինքը արթնցնեն եթէ Կրիմո հասնի, բայց Կրիմո չէր հասներ:

Անտարակոյս ձիերն ալ իրենց կողմէ հասկսան թէ ի՞նչ արժէք ունէին ութը ժամերու հանգիստ մը և իրենց տրուած առատ յարգը: Ռաուլ առաւօտեան ժամը հինգին եկաւ Կիշ կոմսը արթնցուց և անոր բարի լոյս մաղթեց: Աճապարանքով նախաճաշ մը ըրին, և ժամը վեցին արդէն երկու մղոն տեղ քալել էին:

Նորատի կոմսին խօսակցութիւնը շատ ախորժելի էր Ռաուլին: Ուստի Ռաուլ միշտ մտիկ կ'ընէր և նորատի կոմսն ալ շարունակ բան կը պատմէր: Կոմսը Բարիդ կրթուած ըլլալով, քաղաք մը ուր Ռաուլ մէկ անգամ եկեր էր, նոյնպէս արքունի՝ դոր Ռաուլ բնաւ

111697 - 42



1160 - 2011

չէր տեսած, իր պայիկի յիմարութիւնները, երկու մե-
նամարտութիւն՝ զոր հրովարտակներու և խնամակալին
հսկողութեան հակառակ՝ ընելու միջոյ գտեր էր, Ռաու-
լի համար յետին ծար հետաքրքրութիւն շարժող բա-
ներ էին։ Ռաուլ մինակ Սքարօնի տունը գացեր էր, և
կիշ կոմսին ըստ հոն տեսած անձերու անունները։
Կիշ ամէն մարդ կը ճանչնար, ինչպէս տիկին Նէոյեան,
օրիորդ տ'Օպիննէ, օրիորդ Սքիւտերի, օրիորդ Բօլէ,
տիկին Շէվրէօզ։ Ամենքը հեգնեց մտացի կերպով. Ռա-
ուլ դող ելաւ որ չըլլայ թէ տիկին Շէվրէօզն ալ հեգ-
նութեան առնէ, որուն համար ճշմարիտ և խորին հա-
մակրութիւն մը կ'զգար. բայց տիկին Շէվրէօզի համար,
բնազդաւ կամ սէր սեպէ, չափազանց լաւ խօսեցաւ
կոմսը։ Այս գլխատներուն պատճառաւ Ռաուլի բարե-
կամութիւնը ալ աւելի արմատացաւ կոմսին հանդէպ։

Յետոյ սիրային յարաբերութիւններու վրայ խօսք
բացուեցաւ։ Այս մասին ևս Պրափլօն աւելի մտիկ ը-
նելու պատճառ ունէր քան թէ խօսելու։ Ուստի մտիկ
ըրաւ, և իրեն այնպէս երեցաւ որ քանի մը տկնայտնի
արկածներու մէջ կոմսը իրեն պէս իր օրտին խորը
գաղտնիք մը կը պահէր։

Ինչպէս որ ըսինք՝ Կիշ կոմսը արքունիքը մեծցեր
էր, և արքունեաց բոլոր դաւերը իրեն յայտնի էին։
Այն արքունիքն էր որու վրայ Լա Ֆէր կոմսին խօսիլը
չատ անգամ լսեր էր Ռաուլ. մինակ Աթօսին տեսած
ժամանակէն ի վեր իր սովորութիւնը շատ փոխեր էր։
Ուստի Կիշ կոմսին բոլոր նկարագիրը իր ուղեկցին հա-
մար նոր էր։ Նորատի կոմսը բանասերիւ և ուշիմ, ա-
մէնքն աչքէ անցուց, տիկին Լօնկվիլի Գօլինեիի հետ
ունեցած հին սէրը պատմեց, նոյնպէս ասոր մենամարտը
Բուայեայի հրապարակը, մենամարտ մը որ իրեն դժնդակ
դարձաւ, և որուն հանդիսատես եղաւ տիկին Լօնկվիլ
վանդակէ մը, պատմեց նաեւ իր նոր սէրը Մարսիյազ

իշխանին հետ, որ նախանձոտ էր կ'ըսէին այնչափ որ կը
փափաքէր ամենքը սպաննել, և մինչեւ իր տան երէցը
Հէրպլէյ աբբան, Կալի իշխանին սէրը արքայազուն Օ-
րիորդին հետ, զոր յետոյ մեծ Օրիորդ անուանեցն, և
երեւելի հանդիսացաւ այնուհետեւ Լօվէնի հետ գաղտնի
ամուսնանալուն վրայ։ Նոյնիսկ թափուհին չմոռցուե-
ցաւ և Կարտինալ Մազարէն եւս այս բանբասանքէն իր
բաժինն ունեցաւ։

Օրը ժամու մը պէս արագ անցաւ։ Կոմսին խնա-
մակալը՝ որ բարեկեցիկ, կենցաղագէտ և լիուլի գիտուն
մարդ մըն էր, ինչպէս որ կ'ըսէր իր աշակերտը, Ռաուլի
հմտութիւնն և ուշիմ ու կծու հեգնութիւնը շատ անգամ
յիշեց Աթօսի, բայց փափկութեան և ձեւերու աղնուու-
թեան կողմէ Լա Ֆէր կոմսը իր նմանը չունէր։

Զրերն առջի օրուրնէ աւելի հանդարտ քալելով՝ ե-
րեկոյեան ժամը չորսին մօտ Արաս հասան։ Պատերազմի
դաշտին կը մօտենային և որոշեցին այն քաղաքը մնալ
մինչեւ հետեւեալ օրը, ըստ որում սպանիական վաշտեր
գիշերային մթութեան քօղով մինչեւ Արասի շրջակայքը
կ'արշաւէին։

Գաղղիական բանակը Բօն-Մարքէն մին եւ Վալան-
սիէն բռնած էր, Տուէի վրայ դառնալով։ Կ'ըսէին թէ
իշխանն անձս մը Պէթլեն կը գտնուի։

Թշնամի բանակը Գասէլէն մինչեւ Գուրդրէյ կը
տարածուէր, և որովհետեւ ամէն տեսակ կողոպուտ և
բռնութիւն կ'ընէր, սահմանագլուխին խեղճ բնակիչներն
իրենց մենաուր բնակարաններ կը ձգէին և իրենց պա-
տըսպարան խոստացող ամուր քաղաքներն ապաւինելու
կուգային։

Մօտալուտ ճակատամարտի մը վրայ կը խօսէին՝ որ
վճռական պիտի ըլլար, վասն զի իշխանը մինչեւ այն
ատեն զօրքերուն այլ և այլ շարժումներ ընել կուտար
օգնութեան սպասելով, և այս օգնութիւնը հասեր էր։

Պատանիները չափ գոհ էին որ պատեհ ժամանակին եկեր էին :

Միասին ընթրիք ըրին և նոյն սենեակը պառկեցան, Արագ բարեկամութեամբ կապուելու հասակն ունէին, ախպէս կ'երեւէր իրենց որ իրենց ծննդեանէն ի վեր զիրար կը ճանչնան և անկարելի պիտի ըլլար իրարմէ երբէք զատուելու :

Նոյն իրիկունը պատերազմի վրայ խօսելով անցուցին, սպասաւորները զէնքերը մօք լեցին, պատանիները հրացանակները լեցուցին նախակուռի պատրաստուելու զգուշութեամբ, և յաւատարմ արթնցան՝ միասին երազած ըլլալով թէ ուշ կը հասնէին և ճակատամարտին մասնակից չպիտի գտնուէին :

Առաւօտուն ձայն ելաւ թէ Գօնտէ իշխանը Պէթիւնէն քաշուեր էր Գարվէնի կողմն երթալու, այս առաջին քաղաքին մէջ բերդապահ զինուոր թողլով : Բայց որովհետեւ այս լուրը հաստատութիւն մը չուէր, պատանիներն որոշեցին դէպի Պէթիւն շարունակելու իրենց ճամբան, այն մտքով որ ի հարկին աջ կողմը շեղին և Գարվէնի վրայ քալեն :

Կիչ կոմսին խնամակալը շատ լուս կը ճանչնար նոյն երկիրը, ուստի առաջարկեց արտուղի ճամբայ մը բռնել որ Լէնսի և Պէթիւնի ճամբուն մէջտեղը կ'իյնար : Ապլէնի մէջ տեղեկութիւններ պիտի ստանային : Իսկ Կրիմօի համար ուղեգիր մը թողուցին :

Առաւօտեան ժամը եօթին մօտ ճամբայ ինկան :

Կիչ որ նորաստի էր և երանդոտ՝ Ռաուլի կ'ըսէր .

— Ահա ասիկ երեք տէր և երեք սպասաւոր ենք, մեր սպասաւորներն ալէկ զինուած են, և քուկդ բաւական պինդգլուխ կ'երեւայ :

— Ես երբէք գործի մէջ տեսած չեմ զանիլայ, պատասխանեց Ռաուլ, բայց Պրէդօն է, և այս յոստաղբական է :

— Այո՛, այո՛, վրայ բերաւ Կիչ, և ստոյգ եմ որ ի հարկին հրացանը պիտի գործածէ. իսկ ես երկու հաւատարիմ մարդ ունիմ, որ հօրս հետ պատերազմի գացած են. ուրեմն վեց մարդիկ ենք. եթէ մեր գնդին թուով հաւասար և նոյն իսկ գերազանց թշնամի վաշտ մը գտնենք, միթէ չ'պիտի յարձակինք անոր վրայ, Ռաուլ :

— Հապա՛, պարոն, պատասխանեց գերկոմսը :

— Էհէ՛, պատանիներ, էհէ՛, ըսաւ խնամակալը խօսակցութեան խառնուելով, ինչպէս զիւրին կը խօսիք, ճշմարիտ վկայ. հապա իմ հրահանգս կը մոռնաս, պարոն կոմս. միթէ կը մոռնաս որ քեզ ողջ առողջ իշխանին տանիլ ձգելու հրաման ունիմ : Երբ անգամ մը բռնակը հասնիք, գացէք՝ եթէ կը հաճիք՝ հրացանին բերանը : Բայց մինչեւ այն ատեն անա կ'իմացնեմ ձեզի որ՝ իբրեւ բանակի զօրապետ՝ նահանջելու կը հրաւայեմ և առաջին զարգմանակն որ տեսնեմ կռնակս պիտի դարձնեմ :

Կիչ և Ռաուլ աչքին ծայով ըրարաւ երեսնայեցան ժպտելով : Նոյն կողմերը բաւական մարդիկ կը շատնային. և յաճախ գիւղացիներու փոքր գունդերու կը հանդիպէին որոնք կը քաշուէին՝ իրենց առջևէն արջառ քշելով կամ ամէնէն թանկագին բաները իրենց թեւերուն մէջ կրելով :

Առանց զիպուածի մինչև Ապլէն հասան : Այնտեղ լուր առին և իմացան որ արդարեւ իշխանը Պէթիւն ելեր էր և Գանպրէնի ու Վանթէի մէջ կը գտնուէր : Այն ատեն՝ Կրիմօի բռնելիք ճամբուն ուղեցոյց թուղթը թողլով՝ արտուղի ճամբէ մը զարկին որով փոքրիկ գունդը կէս ժամու մէջ հասաւ վտակի մը եզրը որ կ'երթայ Լիս կը թափի :

Նոյն կողմերը շատ չքնաղ էին, զմրուխտի պէս դալարաւէտ հովիտներով կտրուած : Ատեն ատեն փոք-

րիկ անտառներ կը գտնուէին որմէ իրենց հետեւած ճամբան կ'անցնէր: Քանի ամէն մէկ անտառի կը մտնէ նային՝ խնամակալը որոգայթէ վախնալով՝ կամսին երկու սպասաւորները առջեւէն քալել կուտար, որով յառաջապահ զօրքը կը կազմէին: Խնամակալն ու երկու պատանիները զօրաբաժինը կը ներկայացնէին, և Օլիվէն՝ լայնափող հրացանը ծունգին վրայ դրած և աչքը չորս կողմը դարձուցած՝ վերջակողմը կը հսկէր:

Քաւական ատենէ ի վեր խիտ անտառ մը հորիզոնին վրայ կ'երևար. երբ նոյն անտառէն հարիւր քայլ հեռու հասան՝ Պ. Արմէնտ իր սովորական զգուշութիւնները ըրաւ և կոմսին երկու սպասաւորները առջեւէն զրկեց:

Այն ինչ սպասաւորները ծառերոյն ներքև աներևոյթ եղեր էին, պատանիները ու խնամակալը ծիծաղելով և խօսակցելով գրեթէ հարիւր քայլի չափ հեռուէն անոնց կը հետեւէին: Օլիվէն նոյնչափ հեռաւորութեամբ ետեւէն կուգար՝ երբ յանկարծ հէնգ վեց հրացանի պայթուիւններ հնչեցին: Խնամակալը պոռաց որ կանգ առնեն, պատանիները հնազանդեցան և իրենց ձիերը կեցուցին: Նոյն պահուն տեսան որ երկու սպասաւորները սրարչաւ կը դառնային:

Երկու պատանիները այս հրացանածգութեան պատճառաւ դէպի իրենց սպասաւորները սրացան: Խնամակալը անոնց ետեւէն գնաց:

— Միթէ ձեր ճամբան արգիլեցին, հարցուցին երկու պատանիները աշխուժով:

— Ոչ, պատասխան տուին սպասաւորները, հաւանական է նաև որ մեզ չտեսան. հրացանի հարուածները մեզմէ հարիւր մղոն հեռու պայթեցան, գրէթէ անտառին ամէնէն խիտ կողմը, և վերադարձանք որ ձեզի խորհուրդ հարցնենք:

— Իմ կարծիքս աս է, ըսաւ Պ. Արմէնտ, և ի

հարկին իմ կամքս է նահանջել. այս անտառը թերևս ծուղակ մը կը ծածկէ:

— Միթէ բան մը չտեսա՞ք, հարցուց կոմսը սպասաւորներուն:

— Կարծեցի տեսնել, ըսաւ անոնցմէ մին, դեղին հագուած ձիաւորներ որ գետակին մէջ կը սահէին:

— Խնդիրը այդ է, ըսաւ խնամակալը, սպանիացի վաշտի մը մէջ ինկած ենք: Ե՛տ, պարոններ, ե՛տ դառնանք:

Երկու պատանիները աչքի ծայրով իրարու խորհուրդ հաբցուցին, և նոյն պահուն հրացանի հարուած մը լսեցին որուն հետեւեցան երկու երեք ազաղակներ որ օգնութիւն կը կանչէին:

Երկու պատանիները վերջին ակնարկ մը ձգելով իրարու յայտնեցին որ ընկրկելու տրամադրութիւն չունին բնաւ. և որովհետև խնամակալը արդէն իր ձիուն գլուխը դարձուցեր էր, երկուքնին ալ դէպի առաջ քշեցին, Ռաուլ պոռալով— Արի՛, Օլիվէն, և Կիշ կոմսը պոռալով. Արի՛, Իւրպէն և Պլանշէ:

Եւ դեռ խնամակալը իր զարմանքէն սթափած չէր, երբ պատանիները անտառին մէջ աներևոյթ եղեր էին:

Եւ մինչդեռ իրենց ձիերը կը մտրակէին, երկու պատանիները հրացանակները ձեռք առեր էին:

Հինգ վայրկեանէն հասեր էին այն տեղը ուսկից ձայնը ելած կ'երևար: Այն ատեն իրենց ձիերուն վազքը թուլցուցին զգուշութիւնով առաջ երթալով:

— Լուրթի՛ւն, ըսաւ Կիշ, ձիաւորներ կը տեսնեմ:

— Այո՛, երեք հոգի ձիու վրայ, և երեք հոգի ալ որ վար իջան:

— Ի՞նչ կ'ընեն: Միթէ կը տեսնե՞ս:

— Այո՛, կ'երեւի ինծի որ վիրաւոր կամ մեռած մարդ մը կը պրպտեն:

— Վա՛տ մարդասպանութիւն մըն է, ըսաւ Կիշ:

— Եւ սակայն զինուորներ են տանք, աւելցուց Պրաժլօն:

— Այո՛, բայց կողմնակիցներ, այսինքն աւազակներ են:

— Յարձակի՛նք, ըստ Ռաուլ:

— Յարձակի՛նք, ըստ Կիշ:

— Պարոններ, պոռաց խեղճ խնամակալը, պարոններ, յանձն Աստուծոյ...

Բայց պատանիները մտիկ չէին ըններ: Իրարմէ անցնելու փափաքով մեկներ էին և խնամակալին աղաղակները ուրիշ աչդիւնք չունեցան բայց եթէ սպանիացեաց նշմարելի ըլլալ:

Անխիճապէս ձիաւոր աւազակները պատանիները զիմաւորելու սրացան. մինչդեռ միւս երեքը երկու ուղեւորներու կողովակելու գործը կ'աւարտէին, վասնզի մօտենալով՝ երկու պատանիները փոխանակ մէկ զիսթաւաւ մարմնի, երկու հատ տեսան:

Տասը քայլ հեռուէն Կիշ ամէնէն առաջ պարպեց հրացանը և իր նշան առած մարդուն չդպաւ. Ռաուլի առաջն առնող սպանիային քաշեց ըստ կարգի, և Ռաուլ ձախ թեւին զգաց խարազանի հարուածի նման ցաւ մը: Զորս քայլ հեռուէն հրացանը արձակեց և սպանիացին կուրծքէն զարնուելով՝ թեւերը տարածեց և ձիուն գաւակին վրայ կռնակի վրայ ինկաւ, ձին ալ գլուխը դարձնելով տարաւ վիրաւորը:

Նայն պահուն Ռաուլ՝ իբր ամպի մը մէջէն իր վրայ ուղղուած հրացանի մը փողը նշմարեց: Աթօսի պատուէրը իր միւշքը եկաւ. փայլակի արագութեամբ շարժելով՝ իր ձին ոտտոտել տուաւ, գնդակը թաւաւ: Զին կողմնակի ոտտուած մը ըրաւ, չորս ոտքն ալ կ'ոտտեցան և վար ինկաւ. Ռաուլի ոտքը իր տակն առնելով:

Այն տեսն սպանիացին վազեց, հրացանին փողէն բռնեց որպէսզի Ռաուլի գլուխը ջախջախէ անոր բուռովը:

Դժբաղդաբար Ռաուլ՝ իր գտնուած դիրքին մէջ չէր կարող սուրը պատեանէն քաշել, և ոչ թամբի խորչէն հրացանակները հանել. տեսաւ որ հրացանի բունը իր գլխուն վրայ կը չրջէր և կամայ պիտի գոցէր աչքերը ընդմիշտ, երբ Կիշ ոտտուած մը ընելով սպանիացիին վրայ վազեց և հրացանը անոր կոկորդին կ'ոթընցուց:

— Անձնատուր եղիր, ըսաւ անոր, թէ ոչ քեզ կը սպաննեմ:

Զինուորին ձեռքէն հրացանն ինկաւ, և իսկոյն անձնատուր եղաւ:

Կիշ իր սպասաւորներէն մին կանչեց, գերին անոր ձեռքը յանձնեց. լատուրելով որ պահպանէ և եթէ խոյս տալու շարժում մը ընէ անմիջապէս սպաննէ, յետոյ ձին վար ցատկեց և Ռաուլին մօտեցաւ:

— Հաւատաւ վկայ, պարոն, ըսաւ Ռաուլ ծիծաղելով, թէեւ իր դունատութիւնն առաջին կռուի մը անխուսափելի այլալուծութիւնը կը մատնէր, շատ շուտ կը հատուցանեա քու պարտքդ և չուզեցիր ինծի երկար առտն պարտական մնալ: Եթէ դուն չըլլայիր, յարեց կոմսին խօսքը կրկնելով, մեռած է և երիցս մեռած:

— Իմ թշնամիս խոյս տալովը, ըսաւ Կիշ, դիւրութիւն տուաւ ինձ քու օգնութեանդ գալու, բայց միթէ ծանր վիրաւորուած ես, կը տեսնեմ որ արիւնաթաթաւ վրձակի մէջ կը գտնուիս:

— Կարծեմ, ըսաւ Ռաուլ, խայթուածքի նման բան մը ունիմ թեւիս վրայ: Ուստի օգնէ ինձ սա ձիուս տակէն ազատելու, և յուսամ որ ընաւ արգելք մը չպիտի պատահի մեր ճամբան շարունակելու:

Պ. Սրմէնտ և Օլլիվէն արդէն վար իջնելով ձին կը վերցնէին, որ օրհասական տագնապով կը տարուբերէր: Ռաուլ իր ոտքը ասպատանէն ազատելու յաջողեցաւ և իր սրունքը ձիուն տակէն, և մէկ վայրկեանի մէջ ոտքի վրայ կեցաւ:

— Կոտորած բան մը չկայ, ըսաւ Կիշ :
— Իրաւ որ չկայ, փառք Աստուծոյ, պատասխա-
նեց Ռաուլ :

— Բայց ի՞նչ եղան այն թշուառներուն սպաննած
խեղճ մարդիկը :

— Շատ ուշ հասանք, զանոնք սպաննեցին կար-
ծեմ, և խոյս տուին իրենց կողոպուտը տանելով, իմ
երկու սպասաւորներս գիակներուն քով են :

— Երթանք տեսնելու եթէ բոլորովին մեռած չեն
և եթէ հնարին չէ անոնց օգնութեան հասնիլ, ըսաւ
Ռաուլ : Ուրիշէ՛ն, երկու ձի ժառանգեցինք, բայց ես
իմս կոխանցուցի. այս երկուքէն լաւագոյնն առ և քուկդ
ինծի տուր :

Եւ սպաննուածներուն ինկած վայրին մօտեցան :



Բ.

Կ Ր Օ Ն Ա Ի Ո Ր Ը

Երկու մարդիկ գետին ինկեր էին. մին անշարժ,
երեսը հողին դարձած և երեք գնդակով վիրաւոր իր
արեան մէջ կը յողար, այս մարդը մեռած էր :

Միւսը երկու սպասաւորներու ձեռքով ծառի մը
տուած էր իր կռնակը, աչքերը գէպ ի երկինք դ ձեռ-
քերը իրարու կցած, ջերմագին կ'ազօթէր... : Դնդակ
մը ընդուններ էր որ զիստին վերի կողմը խորտակեր էր :

Պատանիները նախ մեռածին քովը գացին և զար-
մանքով իրարու երես նայեցան :

— Քահանայ մըն է, ըսաւ Պրաժլօն, կուլակ ունի :
Ո՛հ, անիծեա՛լ մարդիկ, որ Աստուծոյ պաշտօնեանե-
րուն վրայ ձեռք կը վերցնէք :

— Հոս եկո՛ւր, պարոն, ըսաւ Իւրպէն, հին զին-
ուոր մը որ Կարտինալ-Գուքսին հետ ամէն պատերազ-
մի գացեր էր—եկո՛ւր... : Միւսին համար այլ ևս դար-

ման չկայ, մինչդեռ այս միւսը թերեւ հնար ըլլայ ազատելու:

Վերաւորը տոտմագին ժպտեցաւ:

— Ազատել զիս, ո՛չ, ըսաւ, այլ օգնել ինձ ապրելու, այո՛:

— Միթէ քահանայ ես, հարցուց Ռաուլ:

— Ո՛չ, պարոն:

— Վասնզի քու դժբախտ ընկերդ եկեղեցիի մարդ երեւցաւ ինձ, վրայ բերաւ Ռաուլ:

— Պէթիւնի երէցն է, պարոն. ապահով տեղ մը կը տանէր իր եկեղեցիին նուիրական անօթները և ուխտին գանձը. վասնզի Իշխանը երէկ մեր քաղքէն հեռացաւ, և թերեւ Սպանիացին վաղը կը հասնի հոն. արդ, որովհետեւ գիտէին թէ թշնամի հրոսակներ առդին անդին կ'ապաստակէին, և տեղափոխութիւնը վրտանգաւոր էր, ոչ ոք համարձակեցաւ անոր ուղիկից գտնելու, ուստի ես յանձն առի:

— Եւ միթէ այն թշուառականները ձեր վրայ յարձակեցան, այն թշուառականները քահանայի մը վրայ կրակ ըրին:

— Պարոններ, ըսաւ վերաւորը իր չորս կողմը նայելով, չաա կը տառապիմ. և սակայն կը փափաքէի որ զիս տուն մը փոխադրէիք:

— Որպէսզի այնտեղ քեզ խնամեն, ըսաւ Կիշ:

— Ո՛չ, որպէսզի հոն կարենամ խոստովանիլ:

— Բայց կարելի է, ըսաւ Ռաուլ, կարծածիդ չափ վտանգաւոր կերպով վերաւորուած չես:

— Պարոն, ըսաւ վերաւորը, հաւատացէք ինձ, պէտք չէ ժամանակ անցնել. գնդակը զիստիս կապը խորտակեց և մինչև աղիքս թափանցեց:

— Միթէ բժիշկ ես, հարցուց Կիշ:

— Ո՛չ, ըսաւ օրհասականը, բայց քիչ մը վէրքէ կը հասկնամ և իմս մահաբեր է: Ուրեմն զիս տեղ մը

փոխադրեցէք, որ քահանայ մը գտնելու կարողանամ, կամ քահանայ մը այստեղ բերելու ծանրութիւնն առէք, և Աստուած այդ բարեպաշտիկ գործը պիտի վարձատրէ, պէտք է իմ հոգս ազատել, վասնզի մարմինս կորած է արդէն:

— Բարի գործ մը ընելու ատեն մեռնիս, անկաբելի՛ բան է, և Աստուած քեզի պիտի օգնէ:

— Պարոններ, յանուն երկնից, ըսաւ վերաւորը ոտք ելնելու համար իր բոլոր ոյժը ժողվելով, անօգուտ խօսքերով ժամանակ չանցնեալք. կամ օգնեցէք ինձ մօտաւոր գիւղը երթալու, կամ երդում ըրէք ձեր պատիւին վրայ որ ինծի ձեր հանդիպած առաջին կրօնաւորը, առաջին երէցը, առաջին քահանան պիտի զրկէք: Բայց, յարեց յուսահատ ձայնով, կարելի է ոչ ոք պիտի համարձակի գալու, վասնզի գիտեն թէ Սպանիացիները երկիրը կ'ապաստակեն, և առանց քաւութիւն առնելու պիտի մեռնիմ: Աստուած իմ, Աստուած իմ, յարեց վերաւորը սարսափահար շեշտով մը որ պատանիներուն սարսուռ մը տուաւ, չպիտի թողուք որ այսպէս մեռնիմ, այնպէս չէ՞, չափազանց սոսկալի բան մը պիտի ըլլար:

— Պարոն, հանգարտէ, ըսաւ Կիշ, կ'երդնում որ խնդրած միտթարութիւնդ պիտի ընդունիս: Մինակ ըսէ մեզ թէ ո՛ւր կրնանք տուն մը գտնել օգնութիւն խնդրելու համար, և զիւր մը ուր քահանայ մը փրկուողու հնարքը գտնենք:

— Շնորհակալ եմ, և Աստուած ձեզ վարձատրէ: Այս ճամբան շարունակելով՝ ասկից կէս մղոն հեռու պանդոկ մը կայ, և անկից ալ գրեթէ մղոն մը հեռու Կրճնէլի դեղը պիտի գտնէք. գացէք երէցը փնտռելու, եթէ երեցն իր տունը չէ Օգոստեաններու վանքը մաէք՝ որ տւանին վերջին տունն է աջ կողմը, և ինծի վանական մը բերէք, հոգ չէ թէ կրօնաւոր ըլլայ և կամ եւ

բէց, բաւական է որ մեր սուրբ եկեղեցին անոր արտօնութիւն տուած ըլլայ մեղաւորի մը արձակում տալու:

— Պարոն ա'Արմէն, ըսաւ Կիշ, այս թշուած մարդուն քովը կեցիր, նայէ որ կարելի եղածին չափ մեղմիկ փոխադրուի: Ծառերու ոստերով պատգարակի մը ըրէ, մեր բոլոր վերակուներն անոր մէջ դիր. մեր սպասաւորներէն երկուքը թո՛ղ զանի կրեն, մինչդեռ երրորդը պատրաստ պիտի գտնուի յոգնողին տեղը բռնելու: Իսկ ես դերկոմսին ՚հետ պիտի երթամ քահանայ մը գտնելու:

— Գացէք պարոն կոմս, ըսաւ խնամակալը, բայց յանուն Աստուծոյ, վտանգէ զգուշացէք:

— Անոգ եղիր: Ասկէ զատ՝ այսօրուան համար ազատած ենք. գիտես առածն որ կ'ըսէ. Ամեն օր skerskri կաքա չուսեր:

— Սիրտ ա՛ւ, պարոն, ըսաւ Ռաուլ վիրաւորին, երթանք ուրիշ փափաքդ կատարելու:

— Աստուած օրհնէ ձեզ, պարոններ, պատասխանեց հոգեւորն. երախտագիտութեան ձայնով մը որ կարելի չէր նկարագրել:

Եւ երկու պատանիները նշանակուած ճամբէն մեկնեցան սրարչաւ, մինչդեռ Կիշ դուքսին խնամակալը պատգարակին չինութեան կը հսկէր:

Տաս վայրկեան քալելէն ետեւ՝ երկու պատանիները պանդոկը տեսան:

Ռաուլ՝ առանց ձիէն վար իջնելու՝ պանդոկապետը կանչեց, իմացուց որ իրեն պիտի բերեն վիրաւորը և աղաչեց որ անոր դարման տանելու համար պէտք եղածը պատրաստէ, այսինքն անկողին մը, կապեր, պրօն ասկէ զատ՝ խնդրեց նաև որ եթէ չըջակայքը բժիշկ մը, վիրաբոյժ մը կամ վիրահատ մը կը ճանչնայ իսկոյն մարդը զրկէ կանչել տայ, ինքը պատգամաբերին վարձքը տալու յանձն առնելով:

Պանդոկապետը՝ որ պերճօրէն հագուած երկու աղնուականներ տեսաւ, խոստացաւ կատարել անոնց խնդիրը, և մեր երկու ձիաւորները հիւրընկալութեան պատրաստութիւններու սկսիլը տեսնելէն ետեւ՝ վերըստին մեկնեցան և արտօրանքով դէպի Կրնէլ քեցին:

Մղոնէ մը աւելի քալեր էին և արդէն գիւղին առաջին տունները կը նշմարէին, որոնց տանիքը կարմիր կղմինրտէ ծածկուած՝ չըջակայ կանաչ ծառերէ բացորոշ կ'երեւէին, երբ տեսան՝ ջորիի մը վրայ հեծած և զիրենք դիմաւորող խեղճ կրօնաւոր մը որուն լայն խոյրն և մօխրագոյն ասուի պարեգօտը տեսնելով կարծեցին թէ Օգոստինեան վանական մըն է: Այս անգամ կ'երեւէր թէ դիպուածն իրենց փնտռածը կը զրկէր:

Կրօնաւորին մօտեցան:

Քսան երկուքէն քսան երեք տարեկան մարդ մըն էր, բայց ըստ երեւոյթին կրօնական խոտամբերութիւնը զինքը ծերացուցեր էր: Գունատ էր, չէ թէ անփայլ գունատութեամբ մը որ բգեղեցկութիւն մըն է, այլ մաղձալին դեղնութեամբ. իր կարճ մազերը՝ որ հազիւ թէ գլխարկին՝ իր ճակատը բոլորող չըջանակէն դուրս կ'երնէին բաց խորտեաշ էին, և իր աչքերը բաց կապոյտ՝ նայուածքէ զուրկ կ'երեւէին:

— Պարոն, ըսաւ Ռաուլ իր սովորական քաղաքավարութեամբը, եկեղեցական ես:

— Ինչո՞ւ համար կը հարցնես ինձի այդ բանը, ըսաւ օտարականը գրեթէ անմարդավար սառնութեամբ մը:

— Գիտնալու համար, ըսաւ Կիշ կոմսը գոռոզութեամբ:

Օտարականն իր ջորին զարկաւ խթանով և ճամբան շարունակեց:

Կիշ ոստումով մը անոր առջեւ եկաւ կեցաւ և ճամբան գոյեց :

— Պատասխան տո՛ւր, պարոն, ըսաւ անոր, քեզի քաղաքավար կերպով հարցում մը ըրին, և ամէն հարցում պատասխան մը կը պահանջէ :

— Կարծեմ թէ ազատ եմ յայտնելու կամ չյայտնելու թէ ո՛վ եմ իմ առջեւ երևող որ և է երկու մարդեւրու որոնց խելքին փչեց ինծի հարցումս մը ուղղել :

Կիշ կոմսը մեծ դժուարութեամբ զսպեց կրօնաւորին ոսկորները խորտակելու համար ունեցած զայրազին իղձը :

— Նախ, ըսաւ ինքն իր վրայ ճիգ մը ընելով, աննշան մարդիկ չենք, իմ բարեկամս որ ահաւասիկ իմ հետ է, Պրաժլօն դերկոման է ու ես Կիշ կոմսն եմ : Վերջապէս մեր խելքին փչելուն համար չէ որ այս հարցումը կ'ուղղենք քեզի, վասնզի մարդ մը կայ վարը, վիրաւոր և օրհասական, որ եկեղեցւոյ օգնութիւնը կը հայցէ : Եթէ քահանայ ես, յանուն մարդասիրութեան կը կոչեմ քեզ ինծի հետեւի որ այն մարդուն օգնես, եթէ քահանայ չես, խնդիրը կը փոխուի : Յանուն մարդավարութեան, որմէ բոլորովին զուրկ կ'երեւիս, ահա կը յայտնեմ քեզի որ քու անգթութիւնդ պիտի պատժեմ :

Կրօնաւորին դեղնութիւնը կապոյտի դարձաւ և այնպէս տարօրէն կերպով մը ժպտեցաւ որ Ռաուլ, իր աչքերէն չէր հեռացնէր զայն, զգաց որ այս ժպիտը իր սիրտը կը ճնշէ նախատինքի մը պէս :

— Սպանիացի, կամ Ֆլաման լրտես մը պիտի ըլլայ աս, ըսաւ, իր ձեռքը հրացանակներուն բունին վրայ դնելով :

Սպանալից և փայլակի մը նման ակնարկ մը Ռաուլի պատասխանեց :

— Լա՛ւ ուրեմն, պարոն, ըսաւ Կիշ, պատասխանե՛ս պիտի :

— Քահանայ եմ, պարօններ, ըսաւ երիտասարդը : Եւ իր դէմքը սովորական սառնութիւնը առաւ :

— Ուրեմն, հայր իմ, ըսաւ Ռաուլ իր հրացանակները թամբին խորշը դնելով և ըր խօսքին այնպիսի յարգական չնշտ մը տալով որ սրտին յարակից էր, ուրեմն եթէ քահանայ ես, առիթ մը պիտի գտնես, ինչպէս ըսաւ քեզի բարեկամս, պաշտօնդ կատարելու, վիրաւոր մը մեր առջև պիտի ելնէ և մօտակայ պանդոկը պիտի օթեւանի. Աստուծոյ պաշտօնէի մը օգնութիւնը կը հայցէ, մեր սպասաւորները անոր կ'ընկերանան :

— Ահա հոն կ'երթամ, ըսաւ կրօնաւորը :

Եւ իր ջորիին զարկաւ խթանով :

— Եթէ չերթաս, պարոն, ըսաւ Կիշ, հաւատա՛ որ ջորիիդ հետէն հասնելու կարող ձիեր ունինք, ուր որ գտնուիս քեզ բռնել տալու ազդեցութիւն ունինք, և այն ատեն՝ ահա կ'եղնում, որ դատդ իսկոյն պիտի տեսնուի. տմէն տեղ ծառ մը և չուան մը կը գտնուի :

Կրօնաւորին աչքը նորէն շողաց. իր խօսքը կրկնեց.

— Կ'երթամ, և մեկնեցաւ :

— Անոր ետեւէն երթանք, ըսաւ Կիշ. աւելի ապահով միջոցը այս է :

— Ես ալ նոյնը պիտի առաջարկէի քեզի, ըսաւ Պրաժլօն :

Եւ երկու պատանիները ճամբայ ելան՝ իրենց քայլը կրօնաւորին ընթացքին վրայ կանոնաւորելով, և անոր ետեւէն հրացանակի հեռաւորութեամբ երթալով :

Հինգ վայրկեանէն կրօնաւորը գլուխը դարձուց հասկնալու համար թէ ետեւէն կուգա՞ն թէ ոչ :

— Կը նայի՞ս, ըսաւ Ռաուլ, որ աղէկ ըրինք :

— Ի՛նչ սոսկալի դէմք ունի այս կրօնաւորը, ըսաւ Կիշ կոմսը :

— Սոսկալի, պատասխանեց Ռաուլ, մանուսանդ ազգու. իր դեղին մազերը, աղօտ աչքերը, իր շրթերունքը որ կ'անհետին բառ մը արտասանելուն պէս...

— Այո՛, այո՛, ըսաւ Կիշ, որ այս պարագաները իր աչքին այնքան չէին զարկած որչափ Ռաուլին, վասնզի Ռաուլ կը գննէր մինչդեռ Կիշ կը խօսէր, այո՛, այլանդակ դէմք մը ունի. բայց այս վանականները ո՞րչափ նուազագոյնով կը թուրեմենք ունին. ծոմապահութիւնը զանոնք կը գունատէ, խարաղանի հարուածները զանոնք կ'եղծաւոր կ'ընեն, և կեանքի բարիքը այնքան կ'ողբան՝ զոր կորուսած են և մենք կը վայելենք, որ իրենց աչքերը կը մարին:

— Վերջապէս, ըսաւ Ռաուլ, այն խեղճ մարդը իր քահանան պիտի ունենայ. բայց, Աստուած վկայ, կարծես թէ ապաշխարողը լաւագոյն խիղճ ունի քան խոստովանահայրը: Իսկ ես կը խոստովանիմ, վարժուած եմ տարբեր տեսքով քահանաներ տեսնելու:

— Ա՛հ, ըսաւ Կիշ, չես տեսներ որ այս թափառական կրօնաւորներէ մին է որ մեծ ճամբաներու վրայ մուրալու կ'եկնեն մինչեւ այն օրը որ երկնուստ վիճակ մը կը տրուի իրենց. մեծաւ մասամբ օտարականներ են, ինչպէս, սխալմաններ, իրականացիներ տանիմարգացիներ, Ասկէ առաջ ասոնց նման մարդիկ ինձ ցոյց տուած են:

— Ասոնց պէս տգեղ:

— Ո՛հ, բայց րոտ բաւականին նողկալի:

— Ի՛նչ գեղազուրկութիւն է այն խեղճ վիրաւորին համար այսպիսի կնգակրի մը ձեռքը մեռնիլը:

— Բա՛, ըսաւ Կիշ, մեղքերուն արձակումը չէ թէ տուողէն այլ Աստուծոյ կողմէ: Բայց կ'ուզեմ որ բան մը ըսեմ. լա՛ւ, աւելի կը սիրեմ անապաշաւ մեռնիլ քան թէ այսպիսի խոստովանահօր մը հետ գործ ունենալ: Դուն ալ ինծի համամիտ ես, այնպէս չէ՞, դեր-

կոմս, և կը տեսնէի քեզ հրացանակիդ բունը շոյելդ, իբրեւ թէ դիտաւորութիւն մը ունէիր անոր գլուխը ջախջախելու:

— Այո՛, կոմս, տարօրէն բան մըն է այս, և քեզ զարմանք պիտի պատճառէ, սոկայն ստոյգ է որ այս մարդը տեսնելու անսահմանելի սոսկում մը զգացի: Միթէ երբեմն ճամբուդ վրայ օձի մը հանդիպած ես:

— Երբէ՛ք, ըսաւ տը Կիշ:

— Լա՛ւ, այս բանը ինծի պատահած է մեր Պէշ-զուլայի անտառներուն մէջ, և կը յիշեմ որ երբ առաջին անգամ տեսայ օձ մը որ ինձ նայեցաւ անուշաչառ աչքերով և ինքն իր վրայ ծալուած՝ գլուխը ցնցելով և լեզուն շարժելով, ես միացի անշարժ, գունատ և իբրեւ թովեալ մինչեւ որ Լա Ֆէր կոմսը...

— Հա՛յրդ, հարցուց Կիշ:

— Ո՛հ, դաստիարակս, պատասխանեց Ռաուլ կարմրելով:

— Շա՛տ լաւ:

— Մինչեւ որ, աւելցուց Ռաուլ, Լա Ֆէր կոմսը ինծի ըսաւ. Օ՛ն, Պրաժլօն, սուրդ պատեանէդ հօնէ: Այն ատեն միայն սողունին վրայ վազեցի և երկու կտոր ըրի, մինչդեռ պոչին վրայ կանգնելով կը սուլէր և իմ վրայ կը վազէր: Լա՛ւ, կ'երգնում որ ճիշտ նոյն զգացումն սենեցայ այս մարդուն տեսքէն, երբ ինծի հարցուց. «Ինչո՞ւ համար այդ հարցումը կ'ընես ինձ», և իմ երեսս նայեցաւ:

— Ուրեմն կը մեղադրեմ ինքզինքդ այն օձին պէս զայն երկու կտոր չընելուդ:

— Ճշմարիտ վկայ, այո՛, գրեթէ ըսածդ է, ըսաւ Ռաուլ:

Նոյն պահուն, փոքրիկ պանդոկը հեռուէն տեսան, նոյնպէս տ'Արմէնիոյ առաջնորդութեամբ միւս կողմէն վիրաւորը բերող սպասաւորները, որ ընդառաջ կուգա-

1108-091

յին: Երբ ու մարդիկ հոգեվարքը կը կրէին, երրորդը բռնած էր ձիերը:

Պատանիները իրենց ձիերուն մօրակը տուին:

— Ահաւաստի վիրաւորը, ըսաւ տը Կիշ Օգոստինեան կրօնաւորին քովէն անցնելով, քիչ մը շտապելու չնոր՝ ընէիր, տէր հայր:

Իսկ Ռաուլ վանականէն հեռացաւ բոլոր ճամբուն լայնութեամբը, և զգուսնքով գլուխը անդին դարձնելով անցաւ:

Այն ատեն պատանիներն սկսան խոստովանահօր առջեւէն երթալ, փոխանակ անոր հետեւելու: Վիրաւորը զիմաւորեցին և անոր այս աւետիսը տուին: Եկող մարդը ելաւ նշանակուած կողմը նայելու, տեսաւ կրօնաւորը որ ջորիին վրայ շտապելով կը յառաջանար և իր պատգարակին վրայ ինկաւ ուրախութեան նշոյլով մը դէմքը լուսաւորուած:

— Հիմակ, ըսին պատանիները, քեզի համար ինչ որ մեր ձեռքէն կուգար ըրինք, և որ սկսեալ իշխանին բանակը շուտով երթալու հարկ կայ մեզ, մեր ճամբան պիտի շարունակենք, մեզի կը ներես, այնպէս չէ՞, պարօն: Բայց կ'ըսեն թէ ճակատամարտ պիտի տան և չենք ուզեր որ հետեւեալ օրը համինք:

— Գացէք, նորատի ագնուականներս, ըսաւ վիրաւորը, ձեր բարեպաշտութեան համար երկուքնիդ ալ օրհնեալ ըլլաք: Արդարեւ, ինչպէս որ ըսիք, ինծի համար ձեր ձեռքէն եկածը ըրիք, ես կրնամ միշտ ըսել ձեզ. Աստուած պահպանէ ձեզ և ձեզի սիրելի եղողները:

— Պարօն, ըսաւ Կիշ իր դաստիարակին, մենք առջեւէն պիտի երթանք, Գանալէնի ճամբուն վրայ մեզի կրնաք գալ մրանալ:

Պանդոկապետը իր գրան առջեւէն էր և ամէն բան պատրաստ էր, անկողին, կապոց, պրօն, և ձիապան

մը Լինս գացեր էր բօխի մը բերելու, Լինս մօտագոյն քաղաքը ըլլալուն:

— Լա՛ւ, ըսաւ պանդոկապետը ձեր ուղածին պէս պիտի կարգադրեմ ամէն բան. բայց միթէ պահ մը դադար չե՞ս առներ, պարօն, որպէսզի վէրքդ դարմանես:

— Ո՛հ, իմ վէրքս բան մը չէ, ըսաւ գերկոմսը, և ժամանակ ունիմ յաջորդ օթեանին դարմանել գայն. մինակ չնոր՝ ըրէ՛ երբ ասկից ձիաւորի մը անցնիր տեսնես, և եթէ այն ձիաւորը աշխէտ ձիու մը վրայ հեծած և սպասաւորի մը հետ գացող ձիաւորի մը վրայ տեղեկութիւններ խնդրէ, ըսէ անոր որ իրօք զիս տեսար, բայց ճամբաս շարունակեցի, մտադրելով Մազէն կարպ ճաշ մը ընել և Գանալէն քաղաքը պառկիլ: Այն ձիաւորը իմ սպասաւորս է:

— Միթէ աւելի լաւ չըլլար, և մանաւանդ աւելի ապահով որ անոր անունը հարցնեմ և քուկդ անոր յայտնեմ, պատասխանեց պանդոկապետը:

— Չափազանց զգուշութեան վնաս մը չկայ, ըսաւ Ռաուլ, ես Պրաժլօն գերկոմս կը կոչուիմ, և անիկա կրիմօ:

Նոյն պահուն վիրաւորը կուգար մէկ կողմէ և կրօնաւորը միւս կողմէ. երկու պատանիները ետ քաշուեցան որպէսզի պատգարակին անցնելու տեղ տան. իսկ վանականը իր ջորիէն վար կ'իջնէր և կը հրամայէր որ զայն ախոռը տանին առանց թամբը հանելու:

— Տէր հայր, ըսաւ Կիշ, լաւ խոստովանուէր այս բարի մարդը, և քու ջորիիդ ծախքին վրայ անհոգ եղիր. ամէն ինչ վճարուած է արդէն:

— Ծնորհակալ եմ, պարօն, ըսաւ կրօնաւորը այն պիտի ժպտով մը որ արդէն Պրաժլօնի սարսուռ տուեր էր:

— Եկո՛ւր, կոմս, ըսաւ Ռաուլ, որ կ'երեւէր թէ

բնագրումով մը չէր կարող հանդուրժել վանականին ներկայութեան, եկո՛ւր, այստեղ մնալով անհանգստութիւն մը կ'զգամ:

— Վերստին շնորհակալ եմ ձեզ, իմ գեղեցիկ տղանուականներս, ըսաւ վիրաւորը, և զիս մի՛ մոռնաք ձեր աղօթքներուն մէջ:

— Հանգարտ եղիւր, ըսաւ Կիշ խթելով երիվարը որ Պրաժլօնի միանայ, որ արդէն քսան քայլ հեռու գացած էր:

Նոյն պահուն երկու սպասաւորներուն կրած պատգարակը տուն կը մտնէր: Պանդոկապետը ու կինը որ վազեր եկեր էին՝ սանդուխին աստիճաններուն վրայ ոտքի վրայ կ'իջնէին: Կ'երեւէր թէ դժբախտ վիրաւորը սոսկալի ցաւերով կը տառապէր, և սակայն մեծ հոգունէր գիտնալու թէ արդեօք կրօնաւորը իր ետեւէն կուգա՞ր թէ ոչ:

Այս գունատ և արիւնաթաթաւ մարդը տեսնելուն՝ պանդոկապետուհին իր էրկան թեւ բռնեց ուժգին:

— Լա՛ւ, ի՞նչ կայ, հարցուց էրիկը, արդեօք յանկարծ մարելի՞ք եկաւ:

— Ո՛չ, բայց նայէ անգամ մը, ըսաւ պանդոկապետուհին իր էրկան ցոյց տալով վիրաւորը:

— Իրաւ որ, պատասխանեց էրիկը, շատ հիւանդ կ'երեւայ կոր:

— Այդ ըսել չեմ ուզեր, շարունակեց կինը բոլորովին դողահար, կը հարցնեմ միայն թէ արդեօք դանիկա կը ճանչնաս:

— Այս մարդը, կեցիւր նայիմ...:

— Ա՛հ, կը նայիմ որ կը ճանչնաս, ըսաւ Կինը, վաճառի դուն ալ ըստ կարգի կը գունատիս:

— Ճշմարիտը, գոչեց պանդոկապետը, վա՛յ մեր տունին, Պէթիւնի հին դահլիճն է:

— Պէթիւնի հին դահլիճը, մրմռաց նորահասակ

կրօնաւորը պահ մը կանգ առնելով և իր դժբախտ վրայ ցոյց տալով իր ապաշաւողին ներշնչած դժկամակութեան զգացումը:

Պ. Սերմէնժ՝ որ դրան մօտ կեցեր էր, անոր վարանումը դիտեց:

— Տէ՛ր հայր, ըսաւ, այս դժբախտ մարդը դահլիճ ըլլալով ըսել չէ թէ մարդ չէ: Ուրեմն տո՛ւր անոր քեզնէ խնդրած կրօնական յետին մխիթարութիւնը, և ասով աւելի արժանաւոր դործ մը ըրած պիտի ըլլաս:

Կրօնաւորը պատասխան մը չտուաւ, բայց լուսթեամբ իր ճամբան շարունակեց դէպի նոյն սենեակն ուր երկու սպասաւորներն արդէն հոգեվարքը անկողնին վրայ դրեր էին:

Երբ երկու սպասաւորները տեսան որ Աստուծոյ պաշտօնեան վիրաւորին անկողնին կը մօտենայ, դուրս ելան դուռը գոցելով կրօնաւորին և հոգեվարքին վրայ:

Տ՛Արմէնժ և Օլիվէն անոնց կը սպասէին, կրկին ձի հեծան, և չորսը միասին շուարնդփոյթ մեկնեցան, զարնելով այն ճամբէն, որուն ծայրը Ռաուլ և իր ընկերը աներեւոյթ եղեր էին:

Նոյն միջոցին՝ որ դաստիարակը և իր ուղեկիցները ըստ կարգի անհետ կ'ըլլային, նոր ուղեւոր մը պանդոկին դրան առջեւ կանգ կ'առնէր:

— Ի՞նչ կ'ուզես, պարոն, ըսաւ պանդոկապետը, դեռ եւս գունատ և դողահար դահլիճը ճանչնալուն վրայ:

Ուղեւորը ջուր խմող մարդու մը նշանը ըրաւ, և վար իջնելով՝ ձին ցուցուց և մարդու մը նշանը ըրաւ:

— Ա՛հ, սատահայ, ըսաւ պանդոկապետը, կ'երեւայ թէ այս մարդը համր է:

— Եւ ո՞ր կ'ուզես խմել, հարցուց նա:

— Այս տեղ, ըսաւ ուղեւորը սեղան մը ցոյց տալով:

— Սխալներ եմ, ըսաւ պանդոկապետը, բոլորովին համար չէ:

Շւ ապա խոնարհութիւն մը ըրաւ, գնաց շիշ մը գլինի և պաքսիմատ բերաւ ու իր լռակաց կոչնականին առջեւը դրաւ:

— Միթէ ուրիշ բան կ'ուզե՞ս, հարցուց նա:

— Այո՛, ըսաւ ուղեւորը:

— Ի՞նչ կը փափաքիս, պարոն:

— Կ'ուզեմ իմանալ թէ արդեօք տասնևհինգ տարու ազատորդի մը տեսա՞ր, որ աշխատ ձիու մը վրայ հեծած է և իր հետը ունի սպասաւոր մը:

— Պրաժլօն դերկօմսը, ըսաւ պանդոկապետը:

— Ճի՛շտ այն:

— Ուրեմն, քու անունդ ալ Կրիմօ՞ է:

Ուղեւորը նշան ըրաւ հաստատական:

— Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ պանդոկապետը, քու նուրա՛տի տէրդ քառորդ մը առաջ այս տեղ էր: Մազէն կարպ պիտի ճաշէ և Գանսպէնի մէջ պիտի պառկի:

— Վրքան կը տեսէ ասկից Մազէնկարպ:

— Երկուքուկէս մղոն:

— Շնորհակալ եմ:

Կրիմօ՝ մուծը չկոխած. իր նորատի տէրը տեսնելու ապահովութեամբ հանդարտ կերպարանք մը առաւ, ճակատը սրբեց և բաժակ մը գլինի լեցնելով լուռ կերպով խմեց:

Իր բաժակը սեղանին վրայ հազիւ դրեր էր և երկրորդ անգամ մղն ալ լեցնելու կը պատրաստուէր, երբ սոսկալի ազադակ մը կրօնաւորին և հոգեւորին գլուխուած սենեակէն լսուեցաւ:

Կրիմօ ոտքի կանգնեցաւ:

— Ի՞նչ է այս, ըսաւ, այս ազադակը ո՛ւրիշ կեղնէ:

— Վերաւորին սենեակէն, ըսաւ պանդոկապետը:

— Ի՞նչ վերաւոր հարցուց Կրիմօ:

— Պէթիւնի հին դահլիճը՝ որ դեռ ևս նոր զարնուեցաւ սպանիացի աւազակներէ, հոս բերին և այս միջոցին Օգոստինեան վանականի մը կը խոստովանի. կ'երեւայ թէ շատ կը տառապի:

— Պէթիւնի հին դահլիճը, մըմուաց Կրիմօ իր յիշատակները ժողվելով... յիսունըհինգէն վաթսուն տարու մարդ մը, մեծահասակ, ուժեղ, արեւակէզ և մաշկերն ու մօրուքը սեւ:

— Ճիշտ նոյնն է, միայն թէ իր մօրուքը ալեխառն և մազերը ճերմկեր են: Միթէ կը ճանչնա՞ս, հարցուց պանդոկապետը:

— Անգամ մը տեսայ զայն, ըսաւ Կրիմօ, որուն ճակատը միժացաւ այս յիշատակին ընծայած պատկերին վրայ:

Կինը դողդողալով վազեր եկեր էր:

— Միթէ լսեցի՞ր ազադակը, ըսաւ իր էրկան:

— Այո՛, պատասխանեց պանդոկապետը, մտայոյզ դրան կողմը նայելով:

Նոյն պահուն՝ առաջինէն նուազ բարձր ազադակ մը՝ որուն հետեւեցաւ երկուր ու անընդհատ հեծեծանք մը լսելի եղաւ:

Երեք անձերը իրարու երես նայեցան սարսուտով:

— Պէտք է տեսնել թէ ի՞նչ է այս, ըսաւ Կրիմօ:

— Կարծես թէ մորթուող մարդու մը աչադակն է, մըմուաց պանդոկապետը:

— Յիսուս, ըսաւ կինը խաչ հանելով:

Եթէ Կրիմօ քիչ կը խօսէր, գիտենք որ շատ կը գործէր: Դէպի դուռը վազեց և ուժգին ցնցեց, բայց ներսէն պարզունակով մը գոցուած էր:

— Բա՛ց, պուռաց պանդոկապետը, բա՛ց, տէր հայր, շուտ մը բա՛ց:

Ո՛չ ոք պատասխան տուաւ:

— Բա՛ց ,եթէ ոչ դուռը պիտի խորտակեմ , ըսաւ Կրիմօ :

Նոյն լուռութիւնը :

Կրիմօ չորս կողմը նայեցաւ և դիպուածով անկիւնը լծակ մը տեսաւ , զայն իսկոյն առաւ , և պանդոկապետը ընդդիմութիւն ցոյց տալէն առաջ՝ դուռը խախտեր բացեր էր :

Սենեակը արիւնով ողողուած էր , որ վերմակներէն կը հոսէր , վիրաւորը այլ ևս չէր խօսեր , կը հռչէր . կրօնաւորը անհետ եղեր էր :

— Կրօնաւորը , ո՞ւր է կրօնաւորը , պոռաց պանդոկապետը շուարած : Տղա՛յ , նայէ թէ կրօնաւորին ջուրին ախո՞ռն է :

— Զորի չկա՛յ , պոռաց այս ընդունող տղան :

Կրիմօ ունքը պոռտեց , պանդոկապետը ձեռքերը իրարու միացուց և իր չորս կողմը նայեցաւ կասկածոտ դէմքով մը : Իսկ կինը չէր համարձակած սենեակը մտնելու և դռան առջև կը կենար անարեւի :

Կրիմօ վիրաւորին մօտեցաւ , դիտելով անոր դժնեայ և նշանադիժ դէմքը որ այնքան սոսկալի յիշատակ մը իր միտքը կը բերէր :

Վերջապէս պահ մը տխուր ու լուռ դիտելէն յետոյ :

— Տարակոյս չկայ ա՛լ , ըսաւ , որ նոյն ինքն է :

— Միթէ ո՞ղջ է տակաւին , հարցուց պանդոկապետը :

Կրիմօ՝ առանց պատասխան տալու՝ անոր կուրծքը բացաւ սիրտը քննելու , մինչդեռ պանդոկապետն ալ իր կողմէն կը մօտենար . բայց յանկարծ երկուքնին ալ ընկերեցան , պանդոկապետը սոսկալի աղաղակ մը արձակելով , Կրիմօ դեղնելով :

Դաշոյնին երկաթը մինչև դաստապանը դահիճին կուրծքին ձախ կողմը մտեր էր :

— Վաղէ՛ ոգնութեան կանչելու , ըսաւ Կրիմօ , ես անոր քովը պիտի մնամ :

Պանդոկապետը սենեակէն դուրս ելաւ բոլորովին մոլարած . իսկ կինը արդէն փախեր էր իր երկան արձակած ձայնէն :

Մ Ե Ղ Ք Ե Ր Ո Ւ Ա Ր Զ Ա Կ Ո Ւ Մ

Պատմենք պատահածը :

Արդէն տեսանք որ կրօնաւորը չէ թէ կամովին այլ ընդհակառակը սկսածայ վիրաւորին կը հետեւէր և որուն յանձնարարութիւն եղեր էր այնպիսի այլանդակ կերպով մը : Թերեւս՝ եթէ հնարաւորութիւնը տեսներ, պիտի ջանար խոյս տալու, բայց երկու աղատորդին երու սպառնալիքը, անոնց ուղեկիցները որ ետին մնացեր էին և անտարակոյս պէտք ուղած հրահանգը ստացած էին, և ի վերջոյ ամէն բան ըսելու համար՝ խորհրդածութիւնն իսկ յորդորեր էին կրօնաւորը՝ առանց իր դժկամակութիւնը յայտնապէս ցոյց տալու, մինչև վերջ խոստովանահօր դեր խաղալ, և անգամ մը սենեակը մտնելէն ետք՝ վիրաւորին անկողնին մօտեցեր էր :

Դահլիճը քննեց իր խոստովանահայր ըլլալիք մարդուն երեսը, մեռնելու մօտ գտնուող մարդոց յատուկ արագ նայուածքով մը, և զարմանքի շարժում մը ընելով ըստ.

— Ծառ նորահասակ ես, հայր իմ :

— Իմ զգեստս հագնող մարդիկ տարիք չունին, պատասխանեց կրօնաւորը խստութեամբ :

— Բա՛բէ, աւելի անուշութեամբ խօսէ հետս, հայր իմ, ըսաւ վիրաւորը, իմ այս վերջին վայրկեանիս բարեկամի մը պէտք ունիմ :

— Միթէ չա՞տ կը տառապիս, հարցուց կրօնաւորը :

— Այո՛, բայց հոգւով աւելի քան մարմնով :

— Հագի՛դ պիտի աղատենք, ըսաւ երիտասարդը, բայց միթէ իրօք Պէթիւնի դահլիճն ես, ինչպէս որ այստեղի մարդիկ կ'ըսէին :

— Այսինքն, աւելցուց վիրաւորը, աշխուժով, որ կը վախնար անշուշտ թէ դահլիճի անունը իր խնդրած վերջին միսթարութիւնն իրմէ չհեռացնէ, այսինքն երբեմն էի, բայց այժմ չեմ. տասնընից տարի կայ որ այն պաշտօնէս հրաժարած եմ. Տակաւին գլխատուութեանց ներկայ կը գտնուիմ, բայց ես անձամբ չեմ զարներ, ո՛հ, ո՛հ :

— Ուրեմն պաշտօնէդ կը սոսկա՞ս :

Դահլիճը խորին հառաչ մը արձակեց :

— Որչափ ատեն որ յանուն օրինաց և արդարութեան գլխատեցի, ըսաւ, իմ պաշտօնս գիտ անհանգիստ չէր ըներ, քանի որ օրէնքի և արդարութեան մէջ ապակէն մը ունէի, բայց առելի գիշերուէն մը ի վեր երբ մասնաւոր վրէժխնդրութեան մը գործիք դարձայ, երբ Աստուծոյ մէկ արարածին վրայ ատելութեամբ լեցուն սուրս վերցուցի, այն օրուէն ի վեր...

Դահլիճը կանգ առաւ գլուխը ցնցելով յուսահատ դէմքով :

— Խօսէ՛, ըսաւ կրօնաւորը՝ որ վիրաւորին անկողնին ոտքը նստեր էր և հետաքրքրութիւնը սկսեր էր

գորգուռիլ պատմութենէ մը որ այսպիսի այլանդակ կերպով մը կ'սկսէր :

— Ա՛հ, գոչեց հոգեվարք մարդը երկար ժամանակ ճնշուած վիշտերու խանդովը որ ի վերջոյ երեւան կուգայ, ա՛հ, և սակայն քսան տարի բարեպաշտական գործեր ընելով ջանացի այս խղճի խայթա ամոքել, արիւն թափողներու սովորական վայրենութիւնս փարատեցի. ամէն ատեն կեանքս վտանգի մէջ դրի վտանգեալներու կեանքը ազատելու համար, և իմ զբաւած գոյութեան փոխարէն ուրիշ շատերու կեանքը պահպանեցի : Այս բաւական չէ, իմ պաշտօնիս բերմամբ չա՛հած հարստութիւնս աղքատներուն բաժնեցի, եկեղեցիներ ստէպ կը յաճախէի, իզնէ խոյս տուող մարդիկ զիս տեսնելու վարժուեցան : Ամենքը ինձներեցին, մէկ քանին սիրեցին իս' : Բայց կարծեմ թէ Աստուած ինձ թողութիւն չտուաւ, վասնզի այն գլխատման յիշատակը անդադար զիս կը հալածէ, կ'երեւի թէ ամէն գիշեր առջեւս կը կանգնի այն կնկան ճիւղով :

— Կի՛ն մը, կի՛ն մը սպաննեցիր ուրեմն, գոչեց կրօնաւորը :

— Եւ դո՛ւ ալ, գոչեց դահիճը, այն բառը կը գործածես որ իմ ականջիս կը հնչէ. սպաննել. ուրեմն սպաննեցի և չէ թէ գլխատեցի զայն, ուրեմն մարդասպան մըն եմ և չէ թէ դատաւոր :

Եւ աչքերը գոցեց հեծեծալով :

Անշուշտ կրօնաւորը վախցաւ որ հոգեվարք կիսկատար չթողու իր խօսքը, վասնզի աշխուժով ըսաւ.

— Շարունակէ՛, բան մը չգիտեմ, և երբ պատմութիւնդ լմնցնես, այն ատեն Աստուած և ես պիտի դատենք :

— Ո՛հ, հայր իմ, շարունակեց դահիճը առանց աչքերը բանալու, որպէս թէ զանոնք բանալով կը վախնար ահռելի բան մը տեսնելու, մանաւանդ երբ մովթը

կը հոխէ և գետէ մը կ'անցնիմ, այն սարսափս՝ զոր չկրցայ ընկճել, աւելի կը սաստկանայ, այնպէս կ'երեւի ինձ որ ձեռքս կը ծանրանայ, ջուրը արիւնի գոյն կ'առնէ և բնութեան բոլոր ձայները, ծառերու սոսափիւնը, հովերու մրմունջը և կոհակին ծփանքը իրարու կը միանային լալագին, յուսահատական, ահաւոր ձայն մը յօրինելու, որ ինձի կը գոչէ. — Թո՛յլ տուր որ Աստուծոյ արդարութիւնը կատարուի :

— Դանդաշանք, մրմուսց կրօնաւորը ըստ կարգի գլուխը շարժելով :

Դահիճը աչքերը բացաւ. երիտասարդին կողմը դառնալու համար շարժում մը ըրաւ և անոր թեք բռնեց :

— Դանդաշանք, կրկնեց, դանդաշանք կ'անուանես այս. Ո՛հ, ո՛չ, վասն զի իրիկուն էր երբ անոր մարմինը գետը նետեցի. վասն զի իմ խղճիս կրկնած խօսքը, ես ինքս իմ ամբարտաւանութեամբս արտասանեցի. մարդկային արդարութեան գործիք ըլլալէն յետոյ կը կարծէի թէ Աստուծոյ արդարութեան գործք դարձեր էի :

— Բայց, տեսնենք, ի՞նչպէս անցաւ այդ բանը, խօսէ՛, ըսաւ կրօնաւորը :

— Իրիկուն մըն էր երբ մարդ մը եկաւ զիս գրտնելու, հրամանագիր մը ցցուց ինձ և անոր ետեւէն գացի : Ուրիշ չորս ազնուականներ ինձի կ'սպասէին : Ձիս դիմակով առին տարին : Միտքս դրեր էի դիմադրել եթէ ինձ առաջարկելի բանն անիրաւ գտնէի : Հինգ վեց մղոն քալեցինք՝ տրտում, լռիկ և գրեթէ առանց իրարու բառ մը ըսելու. ի վերջոյ փոքրիկ հրէղի մը պատուհանէն՝ սեղանին վրայ արմուկը դրած կին մը ցոյց տուին և ինձի ըսին. Ահաւասիկ պէտք է այս կինը սպաննել :

— Սոսկալի՛ բան, ըսաւ կրօնաւորը: Եւ միթէ հնազանդեցա՛ր:

— Հայր իմ, այս կինը հրէշ մըն էր. կ'ըսէին թէ երկրորդ ամուսինը թունաւորեր, տագորը սպաննելու փորձ փորձեր էր, մինչդեռ այս ալ նոյն մարդոց մէջ կը գտնուէր. նաև թունաւորեր էր նորատի կին մը որ իր սիրտսոխն էր, և Անգլիայէն մեկնելէն առաջ՝ կ'ըսէին թէ թագաւորին մտերիմ պաշտօնեան դաշունել տուեր էր:

— Պըքինկհէմը գոչեց կրօնաւորը:

— Այո՛, Պըքինկհէմը, ճիշտ այդ է:

— Ուրեմն այդ կինը անգլիացի՞ էր:

— Ո՛չ, գաղղիացի, բայց Անգլիա կարգուած էր: Կրօնաւորը տփռուկեցաւ, ճակատը սրբեց և գնաց դրան պարզունակը քաշեց լաւ մը գոցելու համար: Դահլիճը կարծեց թէ զինքը կը թողու կ'երթայ, և հեծեծելով անկողինն մէջ ինկաւ:

— Ո՛չ, ո՛չ, ահաւասիկ եմ, վրայ բերաւ կրօնաւորը շտապաւ անոր մօտ գալով, շարունակէ՛, որո՞նք էին այն մարդիկը:

— Մին օտարական էր, անգլիացի մը, կարծեմ: Միւս չորս հոգին գաղղիացի էին և հրացանակրաց զգեստ հագեր էին:

— Մնանց անունն ի՞նչ էր, հարցուց կրօնաւորը:

— Չեմ գիտեր: Մինակ չորս ազնուականներն անգլիացին միւրորտ կ'անուանէին:

— Եւ միթէ այն կինը գեղանի՞ էր:

— Նորատի և գեղանի: Ո՛հ, այո՛, մանաւանդ գեղանի: Տակաւին կը տեսնեմ զայն, երբ ոտքիս առջեւ ծուր դրած, կ'աղաչէր՝ գլխուն ետին ինկած: Զիկրցայ երբեք հասկնալ թէ ի՞նչպէս ձեռքս շարժեցաւ այնքան գեղանի և գունատ գլուխը կտրելու:

Կրօնաւորը կարծես թէ տարօրինակ այլայլութեամբ

մը կը յուզուէր: Իր բոլոր մարմինը կը դողար. կ'երեւար թէ հարցում մը ընելու համար բայց չէր իշխեր:

Ի վերջոյ բռնու ճիգ մը ընելով,

— Ի՞նչ էր այս կնկան անունը, ըսաւ:

— Չեմ գիտեր. ինչպէս որ ըսի, երկու անգամ կարգուեր էր, ըստ երեւոյթին. անգամ մը Ֆրանսա, երկրորդ անգամ Անգլիա:

— Եւ ըսի՛ր թէ նորատի՞ էր:

— Քսանընդ տարեկան:

— Գեղանի՞:

— Գեղահրաշ:

— Խարտեա՞չ:

— Այո՛:

— Երկայն մազեր ունէր, այնպէս չէ՞, որ մինչեւ ուսերուն վրայ կը ծածանէին:

— Այո՛:

— Հիւսնալի երեւոյթով աչքեր ունէ՞ր:

— Երբ որ ուզեր: Ո՛հ, ճիշտ այդ ըսածդ է:

— Տարօրէն անուշութեամբ ձայն մը:

— Ո՛ւրկէ գիտես դուն:

Դահլիճն իր արմուկը անկողինն կ'աթնցուց և իր ահաբեկ ակնարկը կրօնաւորին վրայ տեսնելի, որ նոյն պահուն կապտադոյն դարձեր էր:

— Եւ այս կինը սպաննեցի՛ր, ըսաւ կրօնաւորը, այն վատ մարդոց գործին եղա՛ր, որ չէին իշխեր իրենք սպաննելու զայն, գութ չունեցա՛ր անոյ ծաղիկ հասակին, անոր գեղեցկութեան, անոր տկարութեան վրայ: Սպաննեցի՛ր այն կինը:

— Աւա՛ղ, վրայ բերաւ դահլիճը, ըսի քեզի, տէր հայր, այս կինը, իր երկնային կերպարանքին ներքեւ՝ դժոխային ոգի մը կը պահէր, և երբ զինք տեսայ, երբ յիշեցի թէ ի՞նչ չարիք գործած է նաև ինծի դէմ...:

— Քեզի՛ դէմ, և ի՞նչ չարիք հատուց քեզի, ըսէ նայիմ:

— Նա հրապուրեք և ի կորուստ մատներ էք եղբայրս, որ քահանայ էր, անոր հետ վանքէն խոյս տուեր էր:

— Եղբօրդ հետ:

— Այո՛, եղբայրս իր առաջին սիրահարը եղեր էր, իմ եղբորս մահուան պատճառ եղեր էր: Ո՛հ, հայր իմ, տէր հայր, այդպէս մի՛ նայիր երեսս: Ախ, ուրեմն յանցաւոր եմ, ա՛խ, արդեօք թողութիւն պիտի չտաս ինծի:

Կրօնաւորը իր դէմքը հանդարտեցուց:

— Այո՛, այո՛, ըսաւ, թողութիւն պիտի տամ քեզի եթէ ամէն բան ըսես ինծի:

— Ո՛հ, գոչեց դահիճը, ամէն բան, ամէ՛ն բան: Ուրեմն, պատասխան տո՛ւր: Եթէ եղբայրդ հրապուրեց... ըսիր թէ եղբայրդ հրապուրեց, այնպէս չէ՞:

— Այո՛:

— Եթէ անոր մահ սլառճառեց... ըսիր թէ անոր մահ պատճառեց:

— Այո՛, կրկնեց դահիճը:

— Ուրեմն անոր աղջկնութեան անունը պիտի գիտնաս:

— Ախ, Աստուած իմ, ըսաւ դահիճը, Աստուած իմ. կ'երևի ինծի թէ մահս մօտ է: Արձակու՞մ տուր, տէր հայր, արձակու՞մ:

— Ըսէ՛ անունը, գոչեց կրօնաւորը, և արձակու՞մ կուտամ:

— Այն կնկան անունն էր... Աստուած իմ, գթա՛ իմ վրայ, մրմռաց դահիճը, և իր անկողնին վրայ սաահեցաւ գունատ, դողդոջուն և մեռնելու մօտ մարդու մը պէս:

— Իր անունը, կրկնեց կրօնաւորը անոր վրայ ծռելով որպէս թէ այս անունը բերնէն քաղէ եթէ չուզէ

յայտնել, իր անունը... Խօսէ՛, թէ ոչ արձակու՞մ չուհիս:

Հոգեվարքը կարծես թէ բոլոր ոյժը ժողվեց:

Կրօնաւորին աչքերը փալփեցան:

— Աննա տը Պուէյլ, մրմռաց վիրաւորը:

— Աննա տը Պուէյլ, գոչեց կրօնաւորը կանգնելով և երկու ձեռքերը դէպի երկինք վերցնելով, Աննա տը Պուէյլ, Աննա տը Պուէյլ ըսիր, այնպէս չէ՞:

— Այո՛, այո՛, այս էր իր անունը, և այժմ արձակումս տո՛ւր, վասնզի հոգիս պիտի աւանդեմ:

— Ես արձակո՞ւմ տամ քեզի, գոչեց քահանան ծիծաղով մը որմէ հոգեվարքին մազերը գլուխին վրայ տնկուեցան, ես արձակո՞ւմ տամ քեզի, ես քահանայ չեմ:

— Քահանայ չե՛ս, գոչեց դահիճը, ապա ուրեմն ի՞նչ ես:

— Ես ալ ըստ կարգի հիմակ պիտի ըսեմ թշուառակա՛ն:

— Ա՛հ, Տէ՛ր իմ, Աստուած իմ:

— Ե՛ս ձօհն Ծրէնսիս տը Վինդր եմ:

— Ես չեմ ճանչնար քեզ, գոչեց դահիճը:

— Կեցի՛ր, կեցի՛ր, հիմակ պիտի՛ ճանչնաս զիս, ես ձօհն Ծրէնսիս տը Վինդր եմ, կրկնեց, և այն կինը...

— Լա՛ւ այն կի՞նը:

— Իմ մայրս էր:

Դահիճը առաջին աղաղակը արձակեց, այն սոսկալի աղաղակը զոր ամէնէն առաջ լսեք էին վարը:

— Ո՛հ, ներէ՛ ինձ, ներէ՛ ինձ, մրմռաց, եթէ ոչ յանուն Աստուծոյ, գէթ քու անուանդ. եթէ ոչ իբրեւ քահանայ, գէթ իբրեւ որդի:

— Ե՛ս ներեմ քեզի, գոչեց սուտ կրօնաւորը, ե՛ս ներեմ քեզի. թերեւ Աստուած ներէ, իսկ ես, ո՛չ երբեք:

Յանո՛ւն դթութեան, ըսաւ դահիճը իր թեւերը
դէպի անոր երկնցնելով:

— Գութ չունեցողին համար գութ չկայ. անապա-
շաւ մեռի՛ր, յուսահատ մեռի՛ր, մեռի՛ր և դժոխքը
գնա՛:

Եւ իր պարեգօտին տակէն դաշոյն մը հանելով և
հոգեվարքին կուրծքը մղելով.

— Ահաւա՛սիկ, ըսաւ, այս է իմ արձակումս:

Ահա այն տան լսուեցաւ առաջինէն աւելի տկար
երկրորդ աղաղակը, որուն երկար հառաչ մը յաջոր-
դեր էր:

Դահիճը որ ելեր էր, իր անկողնին վրայ ինսլով
երկնցաւ: Իսկ կրօնաւորը՝ առանց դաշոյնը քաշելու
վէրքէն, պատուհանը վազեց, զայն բացաւ, փոքրիկ
պարտէզի մը ծաղիկներուն վրայ ցատկեց, սահեցաւ
ախոռը մտաւ, իր ջորին առաւ, ետեւի դռնէ մը դուրս
ելնելով վազեց մինչեւ մօտաւոր անտառակը, իր կրօ-
նական պարեգօտը նետեց հոն, պարկէն ձիաւորի ան-
թերի հագուստ մը հանեց հագաւ, հետիոտն առաջին
օթե անը հասաւ, ձի մը առաւ և սանձարձակ դէպի
Քարիզ իր ճամբան շարունակեց:



Դ.

Կ Ի Ի Մ Օ Կ Ը Խ Օ Ս Ի

Կրիմօ դահիճին մօտ մինակ մնացեր էր. պանդու-
կապետը օգնութիւն կոչելու գացեր էր, կինը կ'աղօ-
թէր:

Քիչ յետոյ վիրաւորը բացաւ իր աչքերը:

— Հասէ՛ք օգնութեան, մրմռաց, հասէ՛ք, Ո՛հ
Աստուած իմ, Աստուած իմ, չպիտի գտնեմ երկրիս վրայ
մարդ մը որ ինձ ապրելու կամ մեռնելու համար օգնէ:

Եւ իր ձեռքը ճիգով մը կուրծքը տարաւ որ դա-
շոյնին դաստապանին հանդիպեցաւ:

— Ա՛հ, ըսաւ ան, յիշող մարդու մը պէս: Եւ ապա
թեւը վար ձգեց իր քովը:

— Սիրտ ա՛ռ, ըսաւ Կրիմօ, օգնութիւն փնտռելու
գացին:

— Ո՛վ ես դուն, հարցուց վիրաւորը, Կրիմօին
վրայ չափազանց բացած աչքերը սեւեռելով:

- Վաղեմի ծանօթ մը, ըսաւ Կրիմօ :
- Դո՛ւն :
- Վիրաւորը ջանաց իրեն այսպէս խօսողին կերպաւ ըսնքը յիշել :
- Ուրեմն ի՞նչ պարագայի մէջ իրարու հանդիպեցանք, հարցուց :
- Քսան տարի կայ, գիշեր մը, իմ տէրս քեզ Պէթիւնէն առեր և Արմանտիէր տարեր էր :
- Քաջ կը ճանչնամ քեզ, ըսաւ դահիճը, դուն չորս սպասաւորներէն մէկն ես :
- Ծիշտ այդպէս :
- Ուսկի՞ց կուգաս :
- Այս ճամբէն կ'անցնէի. այս պանդոկը իջեալ նեցի որպէսզի ձիս յոգնութիւն առնէ : Կը պատմէին ինձ որ Պէթիւնի դահիճը այստեղ վիրաւոր կը գտնուի, երբ երկու աղաղակ արձակեցիր : Առաջին աղաղակը լսելով վազեցինք, երկրորդին՝ դուռը խորտակելով բացինք :
- Հապա կրօնաւորը, ըսաւ դահիճը, միթէ կրօնանորը տեսա՞ր :
- Ի՞նչ կրօնաւոր :
- Այն որ ինծի հետ այս սենեակը փակուեր էր :
- Ո՛ր, այստեղ չէր արդէն. կ'երևի թէ սա պատուհանէն փախաւ : Միթէ այն կրօնաւորը վիրաւորեց քեզ :
- Այո՛, ըսաւ դահիճը :
- Կրիմօ դուրս ելնելու համար շարժում մը ըրաւ :
- Ո՞ւր պիտի երթաս, հարցուց վիրաւորը :
- Սնոր ետեւէն պիտի երթամ :
- Զգոյշ եղի՛ր, մի՛ ըներ այդ բանը :
- Ի՞նչ պատճառաւ :
- Վրէժը առաւ, և աղէկ ըրաւ : Այժմ յուսամ որ Աստուած ինծի պիտի ներէ, վասնզի քաւում կայ :
- Բացատրէ՛ միտքդ, ըսաւ Կրիմօ :

- Այն կինը զոր ձեր տէրերը ու դուք սպաննել տուիք ինծի... :
- Միլէտի՛ն :
- Այո՛, Միլէտին, ստոյգ է, այդպէս կ'անուանէիք զանիկա :
- Ի՞նչ վերաբերութիւն ունի Միլէտին կրօնաւորին հետ :
- Իր մայրն էր :
- Կրիմօ երեքաց և հոգեվար մարդուն երեսը նայեցաւ անլոյս և գրեթէ ապուշ նայուածքով մը :
- Իր մայրը, կրկնեց ան :
- Այո՛, իր մայրը :
- Ապա ուրեմն այս գաղտնիքը գիտե՞ս :
- Զայն կրօնաւոր կարծես, և գաղտնիքը խոստովանութեան ատեն յայտնեցի անոր :
- Թշուառակա՛ն, գոչեց Կրիմօ, որուն մազերը քրտինքով թրջեցան մտածելով միայն թէ ի՞նչ հետեւանք կոնար ունենալ այսպիսի յայտնութիւն մը, թշուա՛ռդ, յուսամ որ մարդու մը անուն չտուիր :
- Եւ ո՛չ մէկուն անունը տուի, վասն զի անոնցմէ և ո՛չ մին կը ճանչնամ, բայց միայն իր մօրը աղջիկնութեան անունը, և ահա այս անունէն զայն ճանչցաւ. բայց գիտէ որ իր հօրեղբայրը դատաւորներէն մին էր :
- Եւ չնչսպառ ինչաւ դահիճը : Կրիմօ անոր օգնել սկսեց և ձեռքը դաշոյնին երախակալին երկնցուց :
- Մի՛ դպիր ինձ, ըսաւ դահիճը, եթէ այս դաշոյնը քաշես պիտի մեռնիմ :
- Կրիմօ ձեռքը տարածած կը կենար, յետոյ յանկարծ ճակատը զարնելով բռնով :
- Ա՛հ, բայց եթէ երբէք այս մարդն իմանայ թէ որոնք են միւս մարդիկները, այն ատեն տէրս պիտի կորսուի :
- Շո՛ւտ, շուտ իմաց տուր անոր, գոչեց դահիճը,

եթէ կենդանի է տակաւին իմացուր գործը անոր . կանխաւ յայտնէ նաեւ իր բարեկամներուն . իմ մահս , հաւտա՛ ինձ , սոսկալի արկածիս վախճանը այս չպիտի ըլլայ :

— Ո՞ւր կ'երթար , հարցուց Կրիմո :

— Դէպ ի Բարիդ :

— Ո՞վ կեցուց զայն :

— Երկու նորատի ազատորդիներ որ բանակը կը դիմէին , և որոց մին Պրաժլօն դերկոմս կը կոչուի , ինչպէս որ իր ընկերին այս անուամբ զայն կոչելը լսեցի :

— Եւ միթէ ա՛յն պատանին բերաւ քեզի այս կրօնաւորը :

— Այո՛ :

Կրիմո աչքերը դէպ երկինք վերցուց :

— Ուրեմն Աստուծո՞յ կամքն էր այս , ըսաւ :

— Անտարակո՛յս , ըսաւ վիրաւորը :

— Ուրեմն ահա իր բան է այս , միմռաց Կրիմո , բայց և այնպէս այն կինն իր պատիժը գտեր էր : Միթէ դու եւս այս կարծիքը չունի՞ս :

— Մեռնելու ատեն , ըսաւ դահիճը , մարդ այլոց յանցանքը իրենին հետ բաղդատելով շատ պզտիկ կը գտնէ :

Եւ հոգեհապառ ինկաւ աչքը գոցելով :

Կրիմո երկու բանի մէջ կը տատանէր , մէկ կողմէ գութը զինքը կարգիլէր անօգնական թողուլ այս մարդը , միւս կողմէ երկիւղը կը հրամայէր իրեն անմիջապէս մեկնիլ Լա Ֆէր կոմսին այս լուրը հաղորդելու , երբ նրբազաւթին մէջ աղմուկ լսեց , տեսաւ որ պանդուկապետը վիրաբուժին հետ՝ զոր վերջապէս գտեր էր , ներս կը մտնէր :

Շատ մը դատարկապորտներ ետեւէն կուգային հեաաքրքրութենէ չարժեալ . այս տարօրինակ դէպքին համբաւը սկսեր էր տարածուիլ :

Բիշկը օրհասական մարդուն մօտեցաւ , որ մարած կ'երեւէր :

— Նախ պէտք է դաշոյնը քաշել հանել կուրծքէն , ըսաւ ան , գլուխը ցնցելով նշանակական կերպով մը :

Կրիմո վիրաւորին ըրած գուշակութիւնը յիշեց և գլուխը անդին դարձուց :

Վիրաբույժը դահիճին թիկնոցը հեռացուց , չապիկը պատռեց կուրծքը բոլորովին մերկացուց :

Ինչպէս որ ըսինք , երկաթը մինչեւ բռնատեղը մղուած էր :

Վիրաբույժը երախակալին ծայրէն բռնեց , քանի զայն կը քաշէր վիրաւորը ահաւի անշարժութեամբ աչքերը կը բանար : Երբոր երկաթը ամբողջովին վէրքէն ելաւ , կարմորակ փրփուր մը վիրաւորին բերանը շրջապատեց , ապա շունչ առնելու ատենը՝ վէրքին ծակէն արեան կոհակ մը ժայթքեց . օրհասական մարդը զարմանալի երեւթով մը ակնարկը սեւեռեց Կրիմօի վրայ , խղիւղ հոնչիւն մը արձակեց և անմիջապէս հոգին փչեց :

Այն ատեն Կրիմօ գետնէն առաւ այն դաշոյնը որ թաթաւեալ էր սենեակին մէջ սահած և ամէնուն սարսափ ազդող արիւնով , նշան ըրաւ պանդուկապետին որ իրեն հետեւի , իր տիրոջ վեհանձնութեամբ իր ծախքը վճարեց և վերստին ձին հեծաւ :

Կրիմօ մտածեք էր նախ չիտակ Բարիդ դառնալու , բայց մտածեց նաեւ թէ իր երկարատեւ բացակայութեանէն Ռաուլ մտաւորանշութեան մէջ պիտի մնար . յիշեց թէ Ռաուլ իր գտնուած տեղէն երկու մլոն միայն հեռի էր , թէ քառորդէ մը անոր մօտ կրնար հասնիլ , և թէ երթալ , դառնալ և բացատրութիւն տալը մէկ ժամուան գործ էր , ուստի ձին սրարշաւ քշեց և տասը վայրկեան ետք՝ Միւլէ Գուրօնէ պանդուկը կ'ըջնէր , որ Մաղէն կարպի մէջ մէկ հատ էր :

Այնինչ քանի մը խօսք ըրաւ պանդոկապետին հետ որ խսկոյն ստուգեց թէ իր փնտռած անձը գտած էր :

Ռաուլ Կիչ կոմսին և դաստիարակին հետ սեղան նստեր էր , բայց առաւօտեան տրտմալի արկածը երկու նորաբոյս ճակատներուն վրայ ա՛յնպէսի տրտմութիւն մը ձգեր էր որ Պ. տ'Արմէնի զուարթութիւնը չէր կարող փարատել , թէև անոնցմէ աւելի փիլիսոփայ էր այսպիսի տեսարաններ տեսնելու արդէն վարժ գտնուելուն :

Յանկարծ դուռը բացուեցաւ , և Կրիմօ երեցաւ գունատ , փոշելից և դեռ ևս դժբախտ վիրաւորին արիւնով ծածկուած :

— Կրիմօ՛ , իմ բարի Կրիմօ , գոչեց Ռաուլ , վերջապէս հասար : Ներեցէք ինծի , պարոններ , սպասաւոր մը չէ այս անձը , ալ բարեկամ մը :

Եւ ոտք ելնելով անոր մօտ վազեց ու հարցուց .

— Ի՞նչպէս է պարոն կոմսը , միթէ քիչ մը կարօտս կը քաշէ : Մեր բաժնուելէն ի վեր զանիկա տեսա՞ր : Պատասխան տո՛ւր , բայց ես ալ իմ կողմէս շատ բաներ ունիմ ըսելու : Արդարեւ , երեք օրէ ի վեր շատ արկածներ հասան մեզ , բայց դուն ի՞նչ ունիս , ո՛րչափ գուհատ ես : Արի՛ւն , ուստի՞ է այս արիւնը :

— Արդարեւ արիւնի մէջ է , ըսաւ կոմսը ոտք ելնելով : Միթէ վիրաւորուած ես , բարեկամս :

— Ո՛չ , պարոն , ըսաւ Կրիմօ , այս արիւնը իմա չէ :

— Որո՞ւն է , հարցուց Ռաուլ :

— Չեր պանդոկը ձգած դժբախտ մարդուն աւրիւնն է , և այն մարդը իմ բազկացս մէջ մեռաւ :

— Բազկացդ մէջ , ա՛յն մարդը , բայց գիտե՞ս թէ ո՛վ է :

— Այո՛ , ըսաւ Կրիմօ :

— Բայց Պէթիւնի հին դահիճն էր :

— Գիտեմ :

— Եւ միթէ զանիկա կը ճանչնայի՞ր :

— Կը ճանչնայի :

— Եւ միթէ մեռա՞ւ :

— Այո՛ :

Երկու պատանիները իրարու նայեցան :

— Ի՛նչ օգուտ , պարոններ , ըսաւ տ'Արմէնի , այս է հասարակաց օրէնքը , և նոյնիսկ դահիճ եղողը անկից զերծ չէ : Երբոր անոր վէրքը տեսայ ընաւ չհաւանեցայ , և գիտէք որ ինքն ալ այս կարծիքը ունէր , քանի որ խոստովանահայր մը կ'ուզէր :

Խոստովանահայր բառը լսելուն Կրիմօի երեսին գոյնը նեւեց :

— Օ՛ն , օ՛ն , սեղան նստինք , ըսաւ տ'Արմէնի , որ նոյն ժամանակի ամէն մարդոց պէս , և մահաւանդ իր հասակի տէր մարդոց պէս՝ սեղանի մը առջև զգացողութիւնը կը վանէր :

— Այո՛ , պարոն , իրաւունք ունիս , ըսաւ Ռաուլ : Օ՛ն , Կրիմօ , դուն ալ գնա՛ ուզած կերակուրդ ապսպրէ , հրամայէ՛ , և հանգստանալէդ ետք եկուր խօսակցինք :

— Ո՛չ , պարոն , ո՛չ , ըսաւ Կրիմօ , վայրկեան մը չեմ կարող մնալ , պէտք է որ Բարիզ վերադառնամ :

— Ինչպէ՛ս , Բարիզ պիտի վերադառնաս . կը սխալիս , Օլիվէն պիտի մեկնի , իսկ դուն իմ քովս պիտի մնաս :

— Ընդհակառակը , Օլիվէն պիտի մնայ , և ես պիտի մեկնիմ : Այս բանս քեզի իմացնելու համար եկայ յատկապէս :

— Բայց այս փոփոխութեան պատճառը ի՞նչ է :

— Չեմ կարող ըսել քեզի :

— Բացատրէ՛ միտքդ :

— Չեմ կարող բացատրել :

— Օ՛ն , ի՛նչ կը նշանակէ այս կատակը :

— Պ. դերկոմս , քաջ գիտես որ ընաւ կատակ չեմ ըներ :

— Այո՛. բայց գիտեմ նաև որ Լա Ֆելք կոմսը ըսաւ թէ իմ քովս պիտի մնաս և թէ Օլիվէն Բարիզ պիտի վերադառնայ: Ես կոմսին հրամանին պիտի հետեւեմ:

— Ո՛չ այս պարագայիս մէջ, պարոն:

— Արդեօք ինծի հնազանդելու միտք չունի՞ս,

— Այո՛, պարոն, վասնզի պէտք է:

— Այսպէս ուրեմն կը պնդե՞ս:

— Այսպէս ուրեմն կը պնդեմ, երջանիկ եղիր, պարոն դերկոմս:

Եւ Կրիմօ բարեւեց և դէպ ի դուռը դիմեց որ դուրս ելնէ: Ռաուլ զայրացած և միանգամայն մտայոյզ անոր ետեւէն վազեց և թեւէն բռնելով կեցաւ:

— Կրիմօ՛, գոչեց Ռաուլ, կեցի՛ր, այս է իմ կամքս:

— Ուրեմն, ըսաւ Կրիմօ, կ'ուզես թողում որ պարոն կոմսը սպաննուի՞:

Կրիմօ բարեւեց և մեկնելու պատրաստուեցաւ:

— Կրիմօ՛, բարեկամս, ըսաւ դերկոմսը, չպիտի մեկնիս, այսպէս մտատանջութեան մէջ պիտի չթողուս զիս, Կրիմօ՛, խօսէ՛, յանձն Լատուժոյ, խօսէ՛:

Եւ Ռաուլի ոտքերը կ'իջեցնուի թիկնաթուի մը վրայ ինկաւ:

— Պարոն, բան մը միայն կրնամ ըսել, վասնզի ինձմէ խնդրած գողանիքդ իմն չէ: Կրօնաւորի մը հանգիպեցաք, այնպէս չէ՞:

— Այո՛:

Երկու պատանիները իրարու երես նայեցան ահաբեկ:

— Վիրաւորին քովը տարիք զանիկա:

— Այո՛:

— Ուրեմն զանիկա տեսնելու ժամանակ ունեցա՞ք:

— Այո՛:

— Եւ կարելի է զանիկա կը ճանչնաք եթէ երբեք անոր հանդիպիք:

— Ո՛հ, այո՛, կ'երգնում, ըսաւ Ռաուլ:

— Ե՛ս ալ նոյնպէս, ըսաւ Կիչ:

— Լա՛ւ ուրեմն, եթէ երբեք անոր հանդիպիք, ըսաւ Կրիմօ, ո՛ւր որ ըլլայ, թէ՛ մեծ ճամբուն վրայ, թէ՛ փողոցը, թէ եկեղեցին, ամէն տեղ ուր անիկա գտնուի և դուք ևս այնտեղ գտնուիք, ձեր ոտքին տակը առէք զայն և ճգմեցէք առանց գլխութեան, առանց ոգորմու թեան, ինչպէս որ օձ մը, իժ մը կը ճգմէք. այո՛, ճգմեցէք և մինչև որ չստակի մի՛ թողուք. հինգ մարդու կեանքը վտանգի մէջ է միշտ որչափ ատեն որ անիկա կենդանի մնայ:

Եւ առանց խօսք մը եւս ըսելու՝ Կրիմօ իր ունկընդլրներուն պատճառած զարմանքը ու սարսափը պատեն առիթ սեպելով սենեակէն դուրս սրացաւ գնաց:

— Լաւ ուրեմն, կոմս, ըսաւ Ռաուլ դէպ ի Կիչ դառնալով, միթէ չէ՞ ըսած քեզի որ այն կրօնաւորը իմ վրաս օձի մը ներգործութիւնը ըրաւ:

Երկու վայրկեան ետք՝ ճամբուն վրայ ձիու մը արագընթաց արշաւը լսուեցաւ: Ռաուլ պատուհանը վազեց:

Կրիմօն էր որ Բարիզի ճամբան կը բռնէր: Դերկոմսին բարեւ տուաւ գլխարկը շարժելով և վայրկեանէ մը աներեւոյթ եղաւ ճամբան դառնալով:

Մեկնելու ատեն Կրիմօ երկու բանի վրայ մտածեց. առաջինը սա էր որ իր ձիուն որընթաց քուլուածքին նայելով չպիտի կարենար տասը մղոնէն աւելի առաջ ընել:

Երկրորդը սա էր որ դրամ չունէր:

Բայց Կրիմօ այնքան աւելի արգաստուոր երեւակայութիւն ունէր, որչափ որ քիչ կը խօսէր:

Իր առջև ելած առաջին օթեւանին վար իջաւ և ձին ծախեց, և ձիուն ստակով թղթատաշի ձի մը վարձու բռնեց:

Ե.

ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԵԿՈՆ

Ռաուլի տխուր մտածութիւնները փարատեցան, երբ պանդոկապետը շտապաւ մտնելով այն սենեակը ուր մեր արդէն պատմած անցքը տեղի ունեցեր էր, գոչեց. Սպանիացի՛ք, Սպանիացի՛ք:

Այս աղաղակը բաւական ծանրակշիռ էր և անշուշտ որ և է հոգ պիտի փարատէր ուրիշ մտատանջութեան տեղի տալու համար: Պատանիները քանի մը տեղեկութիւններ խնդրելով իմացան որ արդարեւ թշնամին Հուտէնի և Պէթիւնի կողմէ յառաջ կը քալէր: Մինչդեռ Պ. Արմէնտ հրաման կուտար որպէսզի ձիերը որ յոգնութիւն կ'առնէին, մեկնելու համար պատուաստեն, երկու պատանիները տան բարձրագոյն պատուհանները եղան որ չըջակայ տեղերու վրայ կը նայէին և իրօք Մարսէնի և Լէնսի կողմէ տեսան հետեւակ այրուծի զօրաց բազմաթիւ գունդի մը սկիզբը: Այս անգամ

հրոսակներու թափառաշրջիկ խումբ մը չէր, այլ ամբողջ բանակ մը :

Ուստի ուրիշ միջոց չկար այլ միայն Պ. Արմէնտի հրահանգին հետեւիլ և նահանջել :

Պատանիները շուտընդփոյթ վար իջան : Պ. ա'Արմէնտ արդէն ձին աշտանակեր էր : Օլիվէն երկու պատանիներու երիվարներն ձեռքը բռնած էր և Կիշ կոմսին ծառաները խնամքով կը պահէին իրենց մէջ սպանիացի գերին, որ իրեն համար յատկապէս ծախու առնուած մարուկի մը վրայ հեծեր էր : Աւելի մեծ զգուշութեան համար, սպանիացի գերին ձեռքը կապեր էին :

Փոքրիկ խումբը Պանպէնի ճամբան բռնեց սրնթիաց, կարծելով թէ հոն կրնայ իշխանը գտնել. բայց առաջին օրէն ի վեր հոնկէց ելեր էր և Լա Պրատէ քաշուեր էր, վասնզի սխալ լուր մը առեր էր թէ թշնամին Լիս գետէն պիտի անցնի Էստէր :

Իրօք, այս տեղեկութիւններէն սխալելով իշխանը Պէթիւնէն հաներ էր զօրքը, բոլոր այժմ Վիէյլ-Շարէլ և Վանթի կեդրոններ էր, և ինքն ևս մարէշալ Կրամօնի հետ բոլոր բանակը աչքէ անցնելէն ետեւ՝ այն ինչ բնակարանը մտեփ և սեղան նստեր էր՝ հարց ու փորձ ընելով իր քովը նստող սպայից թէ արդեօք իր խնդրած տեղեկութիւնները ունէին : Թշնամի բանակը քառասուն ութ ժամէ ի վեր աներեւոյթ՝ և կարծես թէ անհետ եղեր էր :

Արդ՝ երբէք թշնամի բանակ մը այնքան մօտ՝ և հետեւապէս այնքան սպառնալից չէ որչափ երբ բոլորովին անհետ եղած է : Ուստի իշխանը իր սովորութեան հակառակ՝ մտայոյզ և զժկամակ կ'երեւէր, երբ սպա-սարկու սպայ մը ներս մտաւ և մարէշալ Կրամօնի իմացուց թէ մէկն իրեն խօսիլ կ'ուզէ :

Կրամօն դուքսը աչքով հրաման առաւ իշխանէն և դուրս ելան :

Իշխանն անոր ետեւէն նայեցաւ և իր աչքը դրան վրայ յառած մնացին, ոչ ոք չէր իշխան անոր խօսելու վախճալով որ իր մտածութիւնը չվրդովէ :

Յանկարծ խուլ ձայն մը հնչեց. իշխանը աշխուժութեամբ ելաւ իր ձեռքն աղմուկին եկած կողմը տարածելով : Սյս աղմուկը իրեն շատ ծանօթ էր, թնդանօթի որոտում էր :

Ամենքն իրեն պէս սոք ելեր էին :

Նոյն պահուն դուռը բացուեցաւ :

— Տէր իմ, ըսաւ մարէշալ Կրամօն խնդադէմ, արդեօք Ձեր Վսեմութիւնը կը ներէ՞ որ իմ որդիս, Կիշ կոմսը, և իր ուղեկից ընկերը, Պրատէն գերկոմսը, գան թշնամայն վրայ ձեզի լուրեր տան, այն թշնամին զոր մենք կը փնտռենք, մինչդեռ անոնք զանիկա գտան :

— Ի՞նչպէս չէ, ըսաւ աշխուժիւ իշխանը, ի՞նչպէս չներեմ. ոչ միայն կը ներեմ, այլ և կը փափաքիմ թո՛ղ ներս գան :

Մարէշալը երկու պատանիներն առաջ քշեց և առնօք իշխանին դէմը գտնուեցան :

— Խօսեցէ՛ք, պարոններ, ըսաւ իշխանն անոնց բարեւ տալով, նախ խօսեցէք, յետոյ պարտ ու պատշաճ մեծարանքը կ'ընենք : Մեզի համար այժմ ամենէն ստիպողականն է իմանալ թէ ո՞ւր է թշնամին և ի՞նչ կ'ընէ :

Բնապէս Կիշ կոմսին կ'իյնար խօսիլ. ոչ միայն երկու պատանիներէն երիցագոյնն էր, այլ և իր հօրը կողմէ իշխանին արդէն ներկայացեր էր : Ասկէ զատ շատ ատենէ ի վեր իշխանը կը ճանչնար, մինչդեռ Ռաուլ առաջին անգամ զայն կը տեսնէր :

Ուստի իշխանին պատմեց Մազէնկարպի պանդոկին մէջ տեսածը :

Նոյն պահուն Ռաուլ կը դիտէր այն նորատի զօրապետը որ արդէն այնքան անուանի եղեր էր Ռօքքուայի, Թրիպուրի և Նորդէյնփէնի ճակատամարտներով:

Լուի տը Պուրպօն Գօնտէի իշխանը՝ զոր իր հօրը՝ Հանրի Պուրպօնի մահուընէ ի վեր՝ համառօտ և ժամաշակին սովորութեան համեմատ՝ Պարոն Իշխան կ'անուանէին՝ հազիւ քսանը վեց տարեկանէն քսանընթ տարեկան երիտասարդ մըն էր՝ արծուի հայուածքով *agl occhi grifani*, ինչպէս կ'ըսէ Տանդէ կոր քթով, գանգուր և ծփին մազերով, միջին հասակով այլ վայելուչ, և միւս զօրապետի մը ամէն ձիւքն ունէր, այսինքն սուր ակնարկ, արագ որոշում, առասպելական արիութիւն, բայց ասոնք արդեւք մը չէին իրեն միանգամայն վայելչութեան և մտքի տէր մարդ ըլլալու, այնպէս որ ինքնահաս միջոցներով պատերազմի մէջ բերած յեղափոխութենէ զատ՝ նոյնպէս մեծ յեղափոխութիւն մը պատճառներ էր Բարիզ արքունեաց նորատի ազնուականներու մէջ, որոնք բնական պարագլուխն էր, և զոր ին արքունեաց պերճերուն ներսակ, որոնց տրիպարներն էին եղած Պասօնքիէր, Պէլկարտ և Անկուլէմի գուրքը, պճնողներ կ'անուանէին:

Կիշ կոմսին ըսած առաջին խօսքէն և թնդանօթին ձայնին ուղղութենէն՝ Իշխանը ամէն բան գուշակեր էր: Թշնամին Սէն-Վընանի մօտ Լիս գետէն անցած պիտի ըլլար և Լէնսի վրայ կը քայլէր, այս քաղաքը առնելու միտքով անշուշտ, որպէսզի գաղղիական բանակը Թրանսայէն գատէ: Այն թնդանօթը զոր կը լըսէին, որուն պայթումներն ատեն ատեն բոլոր միւսներունը կը խափանէր՝ մեծահատոր հրազէններ էին որ սպաննական և լօրէնեան թնդանօթին կը պատասխանէին:

Բայց ո՞րչափ էր այս գունդը. միթէ պարզապէս խոտորում մը տալու սահմանուած զօրաց գումարտա՞կ մըն էր, թէ ոչ բոլոր բանակը:

Այս էր Իշխանին վերջին հարցումը, որուն պատասխանել անկարելի էր Կիշ կոմսին:

Արդ՝ ըստ որում ամենէն կարեւորը, նոյնպէս խընդիր մըն էր որոն ճշգրիտ, որոշ և վճռական պատասխան մը տրուելը Իշխանը կը փափաթէր:

Այն ատեն Ռաուլ՝ իր երկչոտութեան մէկ բնական զգացումը՝ որով տկամայ համակուելը կ'զգար Իշխանին առջեւ, նուաճեց և անոր մօտենալով ըսաւ.

— Տէր իմ, կը ներէ՞ք արդեօք որ քանի մը խօսք ըսեմ այս խնդրոյն վրայ, որով թերեւս դժուարութենէ ազատիք, ըսաւ:

Իշխանը դարձաւ և կարծես թէ մէկ ակնարկովը պատռնին վերէն վար չափեց. ժպտեցաւ դիտելով որ հազիւ տասընչինգ տարու տղայ մըն էր:

— Անշուշտ, պարոն, խօսէ՛, ըսաւ՝ իր սուղ և շեշտակի ձայնը մեղմելով, որպէս թէ այս անգամ կնկան մը հետ կը խօսէր:

— Տէր իմ, պատասխանեց Ռաուլ կարմրելով, կրնաք սպաննացի գերին հարց ու փորձ ընել:

— Սպաննացի՞ մը գերի բռնած էք, գոչեց Իշխանը:

Այո՛, տէր իմ:

— Ա՛հ, իրաւ է, վրայ բերաւ Կիշ, մոռցեր էի:

— Բնական է, վասն զի դուն գերի ըր/ր զանիկա կոմս, ըսաւ Ռաուլ ժպտելով:

Ծերունի մարէշալը դերկոմսին կողմը դարձաւ, շնորհապարտ մնալով իր որդւոյն տրուած այս գովեստին համար, մինչդեռ Իշխանը կը գոչէր.

— Պատանին իրօւունք ունի. գերին հոս բերէք:

Նոյն պահուն՝ Իշխանը առանձին կանչեց Կիշ կոմսը ու անոր հարցուց թէ ի՞նչ կերպով այն գերին բռնեց էր և ո՞վ էր այն պատանին:

— Պարոն, ըսաւ Իշխանը դէպի Ռաուլ դառնալով,

գիտեմ որ քրոջս, տիկին Լօնկվիլի կողմէ ինծի ուղղեալ նամակ մը ունիս, բայց կը նայիմ որ նախադաս համալրեցիր ինքզինքդ ինծի յանձնարարել ազատ խորհուրդ տալով ինձ:

— Տէր իմ, ըսաւ Ռաուլ կարմրելով, չուզեցի բնաւ Ձեր Վսեմութեան պարոն կոմսին հետ ունեցած ամենակարեւոր խոսակցութիւնը ընդհատել: Բայց ահա Լապիկ նամակը:

— Շատ լաւ, յարեց Իշխանը, վերջէն տո՛ւր ինծի: Ահա գերին եկաւ, նախ ստիպողական գործը տեսնենք:

Արդարեւ՝ սպանիացի ասպատակը կը բերէին: Նոյն ատենները սակաւին երեւցող աւազակներէն մին էր, որ ուղողին իրենց արիւնը ծախելու պատրաստ և խորամանկութեան ու կոշտագուտի մասին խիստ ճարտար և փորձ էին: Պերի բռնուելէն ի վեր բաւ մը անգամ չէր արատանած, այնպէս որ զինքը բռնադէմքը լակ չէին գիտեր թէ ինչ ազգէ է:

Իշխանն անոր նայեցաւ անվստահութեան դէմքով մը:

— Ի՞նչ ազգէ ես, հարցուց Իշխանը:

Պերին օտոր լեզուով քանի մը խօսք ըսաւ իբր պատասխան:

— Հա՛, հա՛, կ'երեւի թէ սպանիացի է: Կրամօն, սպանիական լեզուն կը խօսիս:

— Իրաւ որ, տէր իմ, շատ քիչ:

— Իսկ ես, ամենեւին ըսաւ, Իշխանը ծիծաղելով: Պա՛րոններ, յարեց ան զինքը շրջապատող անձերուն դառնալով, միթէ ձեր մէջը սպանիական լեզուն գիտցող մէկը կա՞յ որ ինձ թարգման ըլլայ:

— Ե՛ս, տէր իմ, ըսաւ Ռաուլ:

— Ա՛հ, սպաններէն գիտե՞ս:

— Կարծեմ թէ բաւական գիտեմ, որպէս զի այս

պարագայիս մէջ Ձեր Վսեմութեան հրամանները կատարեմ:

Նոյն պահուն՝ գերին անդրդուելի կեցեր էր որպէս թէ բնաւ բան մը չէր հասկնար թէ ինչիւրը ի՛նչ էր:

— Նորին Վսեմութիւնը կ'ուզէ իմանալ թէ ինչ ազգէ ես, ըսաւ Ռաուլ յստակ գատտիլեան լեզուով:

— Ich bin ein Deutcher, պատասխանեց գերին:

— Ի՞նչ կը ծամծմէ այս մարդը, հարցուց Իշխանը, և խօսածը ինչ նոր դեհնիկ լեզու է:

— Կ'ըսէ թէ գերմանացի է, տէր իմ, վրայ բերաւ Ռաուլ, սակայն այս մասին կը տարակուսիմ, վասն զի իր շեշտն անշահ և արտասանութիւնը պակասաւոր է:

— Ուրեմն գերմաներէն ալ կը խօսի՞ս, հարցուց Իշխանը:

— Այո՛, տէր իմ, պատասխանեց Ռաուլ:

— Այդ լեզուով հարց ու փորձ ընելու չափ գիտե՞ս:

— Այո՛, տէր իմ:

— Ուրեմն հարց ու փորձ ըրէ՛:

Ռաուլ հարցախօսութիւնը սկսաւ, բայց իրողութիւնները իր կարծիքը հաստատեցին: Պերին չէր իմանար կամ չհասկնալու կը զարնէր Ռաուլի ըսածները, և Ռաուլ ևս իր կողմէ լաւ չէր հասկնար անոր լեզուն որ Ժլաման և ալգասեան բարբառով խօսն էր:

Սակայն Ռաուլ՝ այս մարդուն բնական շեշտը ճանչցեր էր, թէեւ անիկա ճիգ կը թափէր կանոնաւոր հարցաքննութենէ խոյս տալու:

— Non siete Spagnuolo, ըսաւ, non siete Tedesco siete Italiano. Սպանիացի չես, Տէւտոն չես, ուրեմն Իտալացի ես:

Պերին շարժում մը ըրաւ և շրթունքը խաճաւ:

— Ա՛հ, այդ լեզուն քաջ կը հասկնամ, ըսաւ Պօնտէ Իշխանը, և ըստ որում իտալացի է, ես ինքնին հարց ու փորձը պիտի շարունակեմ: Շնորհակալ եմ,

գերկոմս, յարեց իշխանը ծիծաղելով, այժմէն քեզ իմ թարգմանս կ'անուանեմ:

Բայց գերին ինչպէս միւս լեզուներով՝ նոյնպէս իտալական լեզուով պատասխան տալու տրամադիր չէր, իր փափաքն էր հարցումներէ խուսափիլը. հետեւապէս՝ իբր թէ ոչ ինչ չէր գիտէր, ո՛չ թշնամիին թիւը, ո՛չ անոր հրամանատարներուն անունը, ոչ բանակին բռնելիք ընթացքը:

— Շատ աղէկ, ըսաւ Գոնտէ իշխանը, սր այս սգիւտութեան պատճառը ըմբռնեց, այս մարդը ձերբակալուեցաւ երբ կը կողոպտէր և կ'սպաննէր. եթէ խօսէր թերեւս կեանքը ազատէր, չի փափաքիր ուրեմն տարէք զայն և հրացանի բռնեցէք:

— Գերին գոյնը նետեց. զինքը բերող զինւորները իւրաքանչիւրը մէկը միւսին թեւէն բռնած դէպի դուռը տարին. մինչդեռ իշխանը Կրամօն մարէշալի կողմը դառնալով՝ իր տուած հրամանը արդէն մոռցած կ'երեւէր:

Դրան սեմը հասնելով՝ գերին կանգ առաւ. զինւորները՝ որ միայն տրուած հրամանը գիտէին՝ ուղեցին բռնադատել զայն ճամբան շարունակելու:

— Վայրկեան մը տուէք ինձ. ըսաւ գերին ֆրանսերէն. խօսելու պատրաստ եմ տէր իմ:

— Այո՛, այո՛, ըսաւ իշխանը ծիծաղելով, քաջ գիտէի որ այս վախճանը պիտի ունենար գործը: Հրաշալի գաղտնիք մը ունիմ մարդու մը լեզուն բանալու. պատանինքի թող այս բանը օրինակ ըլլայ ձեզ՝ երբ որ հրամայելու առիթ ունենաք:

— Բայց սա պայմանաւ որ, շարունակեց գերին, Ձեր Վսեմութիւնը երդումով խոստանայ թէ կեանքիս վրաս չպիտի հասնի:

— Իմ ազնուականի խօսքս խօսք է. ըսաւ իշխանը:

— Ուրեմն հարցութորձ ըրէ, տէր իմ:

— Բանակը Լիս գետին ո՞ր կողմէն անցաւ:

— Սէն-Վընանի և էրի կողմէն:

— Ո՞վ կը հրամայէ անոր:

— Ֆուսսալտանիա կոմսը, Պէգ զօրապետը և անձամբ արհիդուքսը բանակին հրամանատարներն են:

— Քանի՞ հոգի է կը բողկանայ:

— Բոլորը 48,000 զինւոր և 36 հատ թնդանօթ ունին:

— Դէպի ո՞ր կողմը կը քալէ:

— Դէպի Լէնս:

— Պարոններ, կը նայի՞ք, ըսաւ իշխանը յաղթական կերպով մը դէպի Կրամօն մարէշալը և միւս սպաներուն դառնալով:

— Այո՛, տէր իմ, ըսաւ մարէշալը, գուշակեր էիր արդէն ինչ որ հնարին է գուշակել մարդկային միտքերու:

— Կանչեցէք Լը Բլէսիսը, Պլիէվը, Վիլքիէն և Տ'Էրլաքը, ըսաւ իշխանը, Լիսին անդին գտնուող բոլոր զինւորները ժողկեցէք, թո՛ղ պատրաստ գտնուին այս գիշեր դէպ առաջ խաղալու. վաղը՝ չափ հաւանական է որ թշնամիին վրայ յարձակինք:

— Բայց, տէր իմ, մտածէ անգամ մը որ մեր բոլոր պատրաստ զօրքերը միացնելով՝ հազիւ թէ 43,000 հոգի պիտի ունենանք:

— Պարոն մարէշալ, ըսաւ իշխանն այն զարմանալի ակնարկով որ իրեն յատուկ էր, փոքրիկ բանակներով մեծ ճակատամարտներ կը վաստկին:

Յետոյ դէպի գերին դառնալով.

Այս մարդը տարէք և վրան լաւ հսկեցէք: Իր կեանքը մեզի տուած տեղեկութեանց վրայ կը կայանայ. եթէ ճշմարիտ են՝ ազատ պիտի ըլլայ. եթէ սուտ են՝ հրացանի բռնեցէք:

Գերին տարին:

— Կիչ կո՛մս, ըսաւ իշխանը, շատ տառնէ ի վեր հայրդ տեսած չես, անոր մօտ կեցիր: Պարո՛ն, յարեց, Ռաուլի ուղղելով խօսքը, եթէ շատ յոգնած չես, հետեւէ ինծի:

— Մինչեւ աշխարհիս ծայրը, տէր իմ, գոչեց Ռաուլ, իր վայելած համբաւին գլխովին արժանի եղող նորատի զօրապետին համար անմեկնելի աւելն մը զգալով:

Իշխանը ժպտեցաւ. շողոքորթները կ'անգոսնէր, բայց աւելնի հակամէտ մարդիկը կը սիրէր:

— Օ՛ն, պարոն, ըսաւ, խորհուրդ տալու յաջողակ ես, արդէն տեսանք փորձը. տեսնենք թէ վաղը գործի մէջ ի՞նչպէս ես:

— Իսկ ես, տէր իմ, ըսաւ մարէշալը. ի՞նչ պիտի ընեմ:

— Հոս սպասէ զինւորները ընդունելու, կա՛մ ես պիտի դամ զանոնք առնելու և կամ սուրհանդակ մը պիտի զրկեմ որ զանոնք դուն առնես բերես: Ինծի ուղեկից միայն քսան հատ քաջավարժ ձիաւոր կ'ուզեմ:

— Շատ քիչ են. ըսաւ մարէշալը:

— Բաւական է. ըսաւ նորատի իշխանը: Լաւ ձի մը ունի՞ս, Պ. Պրաժլօն:

— Այս առտու իմս սպաննուեցաւ տէր իմ, և այս ժամուս սպասաւորիս ձին կը հեծնեմ:

— Գնա՛ դուն անձամբ քեզի յարմար դատած երկվարը ախտէն բնորէ՛: Անպատեհ ամօթխածութիւն պէտք է, քեզի լաւագոյն երեցած ձին առ: Կարելի է այս իրիկուն պէտք պիտի ունենաս, իսկ վաղը անպատճառ:

Ռաուլ այս բանը երկու անգամ կրկնել չտուաւ. գիտէր որ պետերու հետ, մանաւանդ երբ այս պետերը իշխաններ են, ծայրագոյն քաջաքավարութիւնը կը պահանջէ անյապաղ և առանց ընդդիմախօսութեան հպատակիլ. ուստի ախուր իջաւ անտալուզեան դեղձան եւ

երկար մը ընտրեց, ինքը անոր թամբը դրու և սանձեց, վասնզի Աթօս անոր պատուիրեր էր և ոչ մէկու մը վրաստանիլ այս գործերը վտանգի ժամանակ, և դարձաւ Իշխանին մօտ եկաւ այն միջոցին որ անիկա ալ ձի կը հեծնէր:

— Հիմակ, պարոն, ըսաւ Ռաուլին, կը հաճի՞ս հետդ բերած նամակդ ինծի յանձնել:

Ռաուլ նամակը Իշխանին տուաւ:

— Իմ քովս կեցիր, պարոն, ըսաւ Իշխանը:

Իշխանը երկու ստքովը մտրակեց ձին, ինչպէս որ սովոր էր ընելու երբ երկու ձեռքը ազատօրէն գործածելու պէտք ունենար՝ սանձը թամբին գունդին պլլեց, արկին Լօնկվիլի նամակը բացաւ և սրարչաւ ճամբայ ելաւ դէպ ի Լէնս, իր հետը ունենալով Ռաուլը ու իրեն ուղեկից գունդը, մինչդեռ զօրքը կանչելու համար որոշուած պատգամաւորները իրենց կողմէ սանձարձակ կը մեկնէին հակառակ ճամբաներէ:

Իշխանը ձին վաղելու ատենը իսկ նամակը կը կարդար:

— Պարոն, ըսաւ պահ մը ետքը, քու վրադ շատ աղէկ բաներ կը գրեն ինծի, բան մը միայն ունիմ քեզ յայտնելու, այս է թէ՛ իմ տեսած և լսած քիչ մը բաներէն քու վրադ աւելի մեծ համարում ունիմ քան թէ ինծի գրուածէն:

Ռաուլ խոնարհութիւն ըրաւ:

Սակայն փոքրիկ գունդը քանի քայլ մը առնէր դէպի Լէնս, թնդանօթի պայթուիները աւելի սաստիկ և մօտէն կը հնչէին: Իշխանին ակնարկը արծիւի նայուածքի մը անշարժութեամբ սեւեռած էր դէպի այն աղմուկը: Կարծես թէ իր առջև տարածուող և հորիզոնը գոցող ծառերու շարքը թափանցեւ զօրութիւնը ունէր:

Ստեն տեսն Իշխանին ունեգերը կը բացուէին, որ-

պէս թէ վառօղին հոտը ժամ առաջ շնչելու փափաք ունէր, և ձիու պէս կը հեար:

Վերջապէս թնդանօթին ձայնը այնչափ մօտէն լըսուեցաւ որ բացայտ էր թէ պատերազմի դաշտէն մղունով միայն հեռու էին: Արդարեւ, ճամբէ մը դառնալով՝ Օնէյ պզտիկ գիւղը տեսան:

Գիւղացիները մեծ չփոթութեան մէջ էին: Սպանիացիներուն անգթութեանց համբաւը ամէն կողմ տարածուէր և ամէնուն վախ կ'ազդէր. կիները արդէն խոյս տուեր էին՝ Վիզրիի կողմը քաշուելով. մինակ քանի մը մարդիկ մնացեր էին:

Իշխանը տեսնելով՝ վազեցին այն կողմ, և մէկը գանիկա ճանչնալով.

— Ա՛հ, տէր իմ, ըսաւ ան, միթէ սոյս մուրացիկ Սպանիացիները ու յօրէնցի աւարառուները վանելու կուգաք:

— Այո՛, պատասխանեց Իշխանը, եթէ ինծի առաջնորդ ըլլաս:

— Յօժարակամ, տէր իմ. ո՞ւր կ'ուզես, Վսեմափայլ տէր, որ քեզ առաջնորդեմ:

— Բարձր տեղ մը, սւսկից կարող ըլլամ Լէնսը և անոր շրջակայքը նշմարել:

— Ուրեմն ես ձեր ուղած տեղը գիտեմ:

— Կարող եմ քեզի վստահիլ, դուն լաւ գաղղիացի մըն ես:

— Ես Ռօքրուայի մէկ հին զինուորն եմ, տէր իմ:

— Սհաւասիկ, ըսաւ Իշխանը իր քսակը տալով, ահաւասիկ Ռօքրուայի համար: Հիմակ, ըսէ՛, ձի մը կ'ուզե՞ս, թէ ոչ հետիոտն քաշելու կը փափաքիս:

— Հետիոտն, տէր իմ, հետիոտն, ես միշտ հետեակ զօրքերու մէջ ծառայեմ եմ: Ասկէ դատ՝ միտք ունիմ ձեր Վսեմութիւնը այնպիսի ճամբաներէ տանիլ որ պիտի ստիպուիք ձիէն վար իջնել:

— Եկո՛ւր ուրեմն, ըսաւ Իշխանը, և ժամանակ չկորսնցնենք:

Գիւղացին ճամբայ ելաւ, Իշխանին ձիուն առջևէն վազելով. յետոյ գիւղէն հարիւր քայլ հեռու սիրուն ձորակի մը խորը արտուղի ճամբէ մը դարկաւ: Կէս մղոնի չափ այսպէս ծառաշէն ճամբայէ մը քօղեցին. թընդանօթի պայթումները այնքան մօտէն կը թնդալին որ ամէն անգամ կարծես թէ գնդակին շօնջը պիտի լսուէր: Ի վերջոյ անցք մը գտան որ շիտակ ճամբէն դուրս լերան կողն ի վեր կ'ելնէր: Գիւղացին նոյն անցքը շարունակեց և հրաւիրեց Իշխանը որ իրեն հետեւի: Այս վերջինը վար իջաւ, իր մէկ թիկնապահին և Ռաուլին հրամայեց որ նոյնը ընան, իսկ միւսներուն ապսպրեց որ իր հրամանին սպասեն՝ միշտ զգուշ և արթուն կենալով և սկսաւ լեռնէն վեր մագլցիլ:

Տասը վայրկեանէն հին և աւերակ դղեակ մը հասան. այս փլատակը բլուրի մը գագաթը կը պսակէր, որուն բարձունքէն բոլոր շրջակայքը կը տեսնուէր: Հազիւ քառօրէ մղոն հեռուէն կը նշմարէին Լէնսը վտանգի մէջ և Լէնսի առջև կը կենար բոլոր թշնամի բանակը:

Մէկ նայուածքով Իշխանը Լէնսէն մինչեւ Վիմի իր աչքերուն առջև պարզուած ընդարձակութիւնը ընդգրկեց: Վայրկեանի մը մէջ՝ ճակատամարտին բոլոր յատկագիծը՝ որով միւս օրը բոլոր Յրանսա երկրորդ անգամ արտաքին արշաւանքէն պիտի ազատէր, իր միտքին մէջ պարզեց: Մատիտ մը սուաւ, իր թղթակալէն երես մը թուղթ պատուեց և գրեց.

« Իմ սիրելի մարէշալ,

« Ժամէ մը Լէնս թշնամիին ձեռքը պիտի անցնի: Եկո՛ւր ինձ միանալու. բոլոր բանակը միատեղ բե՛ր: Անոր բռնելիք դիրքը որոշելու համար Վանտէն պիտի գտնուիմ: Վաղը Լէնսը պիտի առնենք և թշնամին պիտի յաղթահարենք»:

Յետ յ Ռաուլի դառնալով,
— Ճամբայ ելիր, պարոն, ըսաւ, սանձարձակ գնա՛
և այս նամակը Պ. Կրամօնի յանձնէ:

Ռաուլ գլուխը ծռեց, թուղթը առաւ, լեռնէն ա-
րագօրէն իջաւ, ձիուն վրայ ցատկեց և սրարչաւ մեկ-
նեցաւ:

Քառորդ մը ետք՝ մարէշալին քովը հասած էր:

Ջօրաց մէկ մասը արդէն եկեր էր, վայրկեանէ վայր-
կեան մնացածին կ'սպասէին:

Հետեւեալ օրը Կրամօն իր ձեռքը պատրաստ գըտ-
նուած հետեւակ և ձիաւոր զօրաց գլուխը անցաւ, և
Վանտէնի ճամբան բռնեց՝ թողլով որ Շաղիյօնի դուքսը
միւս զօրքին սպասէ և իր հետը բերէ:

Բոլոր թնդանօթածիւղ զօրքը իսկոյն ծամբայ ելնե-
լու վիճակի մէջ էր, ուստի ճամբայ իսկաւ:

Երեկոյեան ժամը Լօթն էր երբ մարէշալը ժամադ-
րութեան տեղը հասեր էր: Իշխանը հօն կ'սպասէր անոր:
Ինչպէս որ գուշակներ էր՝ Լէնս թշնամիին իշխանութեան
ներքեւ ինկեր էր գրեթէ Ռաուլին մեկնելէն անմիջա-
պէս ետքը: Ասկէ զատ՝ ռմբաձգութեան դադարումէն
արդէն այս դէպքը իմացուեր էր:

Փիշերուան սպասեցին: Քանի մութը կոխէր Իշխա-
նին խնդրած զօրքերը հետզհետէ կը հասնէին: Հրաման
տրուեր էր որ ո՛չ մին թմբուկ զարնէ կամ փող հնչէ:

Ժամը իննին գիշեր եղեր էր բոլորովին: Սակայն
յետին վերջալոյս մը կը լուսաւորէր տակաւին դաշտը:
Բանակը յառաջ խաղաց լռութեամբ: Իշխանը կ'առաջ-
նորդէր զայն:

Երբ Օնէյէն սնդին հասան՝ բանակը տեսաւ Լէնսը,
երկու երեք հատ տուն հրոյ ճարակ կ'ըլլային, և հեռա-
ւոր չչուկ մը որ յարձակումով առնուած քաղաքի մը
տաքնապը կը յայտնէր, մինչև զինուորներու ականջը
կը հասնէր:

Իշխանը ամէն մէկուն իր տեղը ցուցուց. Կրամօն
մարէշալը ձախ թեւին պիտի հրամայէր Մէրիգուրի
կոնտակ տալով, Շաղիյօն դուքսը կեդրոնը պիտի կազ-
մէր. ի վերջոյ Իշխանը՝ որ ալ թեւին գլուխն էր՝ Օնէյի
դիմացը պիտի մնար:

Հետեւեալ օրուան ճակատամարտը առջի իրիկուը-
ունէ որոշուած դիրքին պէս պիտի կատարուէր: Ամէն
մէկը արթննալուն մարտնչելու դաշտին վրայ պիտի
գտնուէր:

Այս գործողութիւնը խորին լծութեամբ և մեծ ճշ-
դութեամբ կատարուեցաւ: Ժամը տասնին ամէն մարդ
իր տեղը բռնած էր, ժամը տասնուկէսին Իշխանը բա-
նակեալը աչքէ անցուց և միւս օրուան հրամանը տուաւ:

Ամէնէն աւելի երեք բան հրամայուած էր հրամա-
տարներուն՝ որ պաշտօն ունէին հսկել թէ զինուորները
նոյն հրամանները ճշտութեամբ կատարեն: Առաջինը սա
էր որ այլ և ալ զօրաբաժինները պարտաւոր էին կանո-
նաւոր կերպով քայլել՝ որպէսզի հետեւի և ձիաւոր
գունդերը միեւնոյն գծին վրայ գտնուին և ամէն մէկը
իրարմէ որոշեալ միջոցները պահէ:

Երկրորդն էր քայլ առ քայլ յարձակում գործելով
առաջ խաղալ:

Երրորդն էր թողուլ թշնամին որ առաջ կրակ ընէ:
Իշխանը կիշ կոմսը իր հօրը տուաւ և իրեն համար
պահեց Պրաժլօնը. բայց երկու պատանիները խնդրեցին
որ նոյն գիշերը միասին անցընեն, և այս խնդիրը շնոր-
հեցաւ:

Մարէշալի վրանին մօտ անոնց համար ուրիշ վրան
մը կանգնեցին: Թէև նոյն օրը շատ յոգներ էին, երկուք-
նին ալ քնանալու պէտք չէին զգար:

Այլ սակայն ծանր և ահաւոր բան մըն է՝ նոյն իսկ
հին զինուորներու համար, ճակատամարտի մը առջի ի-
րիկունը. մանաւանդ ալ աւելի ծանր երկու պատանի-

ներու համար որ առաջին անգամ պիտի տեսնէին այս սոսկալի տեսարանը :

Ճակատամարտի մը առջի իրիկունը մարդ հազար տեսակ բանի վրայ կը մտածէ զոր մինչեւ այն ատեն մոռցեր էր և նոյն միջոցին միտքը կուգայ : Ճակատամարտի մը առջի օրը անտարբերները բարեկամ կը դառնան , բարեկամները եղբայր :

Աւելորդ է ըսել որ երբ մարդ աւելի գորովագին զգացում մը ունի՝ բնապէս այս զգացումը վերջին ծայր կը բորբոքի :

Պէտք է հաւատալ որ պատանիներէն ամէն մէկը նմանօրինակ զգացում մը կը տածէր , վասնզի վայրկեանէ մը իւրաքանչիւրը վրանին մէկ ծայրը նստաւ և սկսաւ գրել :

Նամակները երկար եղան , չորս երեսները հետզհետէ լեցուեցան մանր մանր գիրերով : Ատեն ատեն երկու պատանիները իրարու կը նայէին ժպտելով : Իրարու միտք կը հասկնային առանց բան մը ըսելու . այս երկու վայելչակազմ և համակիր բնաւորութիւնները առանց խօսելու զիրար ըմբռնելու համար ստեղծուած էին :

Երբ նամակները աւարտեցան , իւրաքանչիւրը իրենք երկու պահարանի մէջ դրաւ , որով ոչ ոք կարող էր կարդալ այն անձին անունը որուն ուղղեալ էր այն հասցէն բայց միայն առաջին պահարանը պատուելով . յետոյ երկուքնին ալ իրարու մօտ եկան և իրենց նամակները ժպտելով փոխանակեցին :

— Եթէ դժբախտութիւն մը գայ գլուխս , ըսաւ Պրաժլօն :

— Եթէ սպաննուիմ , ըսաւ Կիշ :

— Անհոգ եղիր , ըսին իրարու երկուքնին ալ :

Յետոյ՝ իբրև երկու եղբայր զիրար գրկեցին , իւրաքանչիւրը իր վերարկունով փաթթուեցաւ և այնպիսի թարմ ու չնորհալի քուն մը քնացան զոր երախտները և ծաղիկները կը քնանան :

2.

Հ Ի Ն Ա Տ Ե Ն Ո Ւ Ա Ն Ճ Ա Շ Մ Ը

Հին հրաշանակիրներու երկրորդ տեսակցութիւնը առաջինին պէս փառաւոր և սպառնալից չէր եղած : Աթօս՝ միշտ իր բարձր ուղղադատութեամբը՝ դատեր էր որ սեղանը միութեան ամէնէն արագ և կատարեալ կեդրոնը պիտի կրնայ ըլլալ , և մինչդեռ իր բարեկամները՝ իր ազնուասիրութենէն ու ժուժկալութենէն քաշուելով՝ չէին համարձակեր առաջարկելու առաջուան հացկերոյթներէն մին՝ զոր ըրեր էին թէ՛ ի Բօմ-տիւրէն , թէ՛ ի Բարբայօ ինքն ամէնուն առաջարկեց առատ սեղանի մը բոլորը գտնուիլ , որպէսզի ամէն մարդ իր բնաւորութեան համեմատ՝ գիտցած կերպովը ազատօրէն զուարճանայ , ազատութիւն մը որ զիրենք անբաժանելիք անուանող համաձայնութիւնը անվրդով պահեր և մշակեր էր :

Այս առաջարկութիւնը չատ հաճելի թուեցաւ ա-

մէնուն և մանաւանդ տ'Արդանեանի, որ չափազանց կարօտցեր էր իր երիտասարդութեան ժամանակ ունեցած խօսակցութեանց ընտիր ճաշակը ու զուարթութիւնը վայելել: Վասնզի զի շատ ատենէ ի վեր նուրբ և խնդազին միտքը մինակ կիսկատար հաճօք, և վատ ճարակ մը գտեր էր: Բօրթօս՝ սեպուհ ըլլալու միջոցին կը զմայլէր որ այսպիսի առիթ մը կը պատահի Արամիսի և Աթօսի վրայ տեսնել և քննել ազնուատոհմ մարդոց վարմունքը ու կերպերը: Արամիս Բալէ Բուայեալի լուրերը կ'ուզէր իմանալ տ'Արդանեանի և Բօրթօսի միջոցաւ, և ամէն պարագայի համար այսպիսի անձնուէր բարեկամներու սիրտը շահիլ, բարեկամներ որ երբեմն իրենց մենամարտութիւնները կը մղէին անդանդաղ և անպարտելի սուրբերով:

Իսկ Աթօս միայն մըռններէն ոչ բան մը ունէր սպասելու և ոչ ընդունելու և լսկ պարզ վեհանձնութեան և անարատ բարեկամութեան զգայում մը զէնքը կը շարժէր:

Ուստի որոշեցին որ ամէն մէկն իր հասցէն բացօրոշ յայտնէ, և ընկերներէն մէկուն խնդրանօք հացկերոյթը Մօնէ փողոցին մէկ նշանաւոր պանդոկը պիտի պատրաստուէր, Էմիլիա՞մ նշանագրով: Առաջին ժամագրութիւնը հետեւեալ չորեքշաբթի օրուան համար, երեկոյեան ժամը ճիշտ ութին որոշուեցաւ:

Արդարեւ, նոյն օրը՝ չորս բարեկամները պայմանաւ կալ ժամուն ճշդիւ հասան, զատ զատ: Բօրթօս նոր ձի մը նսա փորձեր էր, տ'Արդանեան Լուվրի պահակութիւնն աւարտելով կ'իջնէր, Արամիս նոյն թաղին մէջ իր մէկ ապաշխարունին տեսնելու գացեր էր, և Աթօս՝ որ իր բնակարանը Կէնէկօ փողոցը բռներ էր, գրեթէ նոյն ժամուն ներկայ գտնուեցաւ: Ուստի զարմացան երբ Էրմիդափի դուռը իրարու հանդիպեցան, Աթօս Բօն-Նէօֆէն ելնելով, Բօրթօս Ռուլ փողոցէն,

տ'Արդանեան Փօսէ-Սէն-ժէրմէն-լ'Օքսէրուա փողոցէն և Արամիս Պէթլիքի փողոցէն:

Չորս բարեկամաց մէջ փոխանակուած առաջին խօսքերը քիչ մը բռնազբօսիկ երեւցան, իւրաքանչիւրը իր մարդավարակաւ ձեւերուն մէջ կեղծիք ցոյց տալուն, և ճաշն ալ տեսակ մը պաղութեամբ սկսաւ: Յայտնի կ'երևար որ տ'Արդանեան խնդալո: Համար ինքզինքը կը բռնադատէր, Աթօս խմելու համար, Արամիս պատմելու, Բօրթօս լսելու համար: Աթօս այս նեղութիւնը զիտեց և ասոր վարման մը ընելու համար հրամայեց որ չորս չիչ Շանբաւեի գինի բերեն:

Աթօսի սովորական հանդարտութեամբ տրուած այս հրամանէն Կասքօնին դէմքին խորշերը անհետ եղան և Բօրթօսի ճակատը պարզուեցաւ:

Արամիս զարմացաւ: Գլատէր թէ ոչ միայն Աթօս այլ ևս ըմպելի չէր խմեր, այլ և տեսակ մը հակառակութիւն ունէր գինիին դէմ:

Այս վարմանքը սաստկացաւ երբ Արամիս տեսաւ Աթօսը որ բաժակը լեցնելով առաջուան խանդովը կը խմէր: Տ'Արդանեան բաժակը լեցուց և խնայն պարպեց. Բօրթօս և Արամիս իրարու բաժակ զարկին: Մէկ վայրկեանի մէջ չորս չիչերը պարպուեցան: Կարծես թէ Կոչ նականները իրենց ներքին խորհուրդները ի բաց վանելու փոյթը ունէին:

Մէկ վայրկեանի մէջ այս պատուական դարմանը ամէնէն թեթեւ մօայն իսկ՝ որ թերեւ իրենց սրտին մէջ կը կենար, փարատեց: Չորս բարեկամներ սկսան աւելի բարձր խօսիլ, առանց սպասելու որ մէկը աւարտէ՝ մըռսր խօսքը սկսելու համար: Շատ չանցաւ Արամիս իր կրկնօրին երկու ժողաւէնը քակեց, ինչ որ անհնարն էր, և Բօրթօս այս տեսնելով իրենները բոլորովին քակեց:

Խօսակցութեան առաջին նիւթերը եղան ճակատա-

մարտները, երկար ուղեւորութիւնները, տրուած և ընդունուած հարուածները: Յետոյ անցան այն գաղանի պայքարներուն զոր այժմ Մեծ Կարտինալ կոչուած անձին դէմ երբեմն կը մղէին:

— Իրաւ որ, ըսաւ Արամիս ծիծաղելով, մեռելներուն բաւական գովեստ տուինք ահա, հիմա՛յ ալ քիչ մը կենդանիները բամբասենք: Կը փափաքէի որ քիչ մը Մազարէնի միտը ծամեմ: Միթէ ներելի՞ է:

— Միշտ, ըսաւ տ'Արդանեան քահ քահ խնդալով, միշտ, քու պատմութիւնդ պատմէ, և ծափ սլափ զարնեմ եթէ լաւ է:

— Մեծ իշխան մը կար, ըսաւ Արամիս, և Մազարէն այս իշխանին նիզակացութիւնը խնդրելուն՝ առաջարկեց անոր որ իր պայմաններուն ցուցակը զրկէ որպէսզի անոր հետ համաձայնելու պատիւը ընէ: Իշխանը որ այսպիսի տմարդիի մը հետ բանակցելու ընդգրկուածիւն մը կ'ըզար, իր ցուցակը չինեց ակամայ և զայն անոր զրկեց:

Այս ցուցակին մէջ երեք պայման կար որ Մազարէնի անախորժ էր, առաջարկել տուաւ իշխանին որ անկից ետ կենայ հինգ հազար ոսկի հատուցանելով:

— Հա՛, հա՛, հա՛, գոչեցին երեք բարեկամները, սուղ չէր, և խօսքն իբրեւ Աւետարան կատարելու վախ չունէր: Խնչ ըրաւ իշխանը:

— Իշխանը յիսուն հազար ֆրանք զրկեց Մազարէնին աղաչելով որ այնուհետեւ իրեն երբեք գիր չգրէ, և քսան հազար ֆրանք եւս կ'առաջարկէր եթէ խօսք տար թէ բնաւ իրեն հետ չպիտի խօսի:

— Խնչ ըրաւ Մազարէն:

— Բարկացաւ անշուշտ, ըսաւ Աթօս:

— Պատգամաւորը գանակոծել տուաւ յարեց Բորթօս:

— Առաջարկեալ գումարը ընդունե՛ց, ըսաւ տ'Արդանեան:

— Ճիշտ գուշակեցիր, տ'Արդանեան, ըսաւ Արամիս:

Եւ ամէնքը սկսան ա՛յնպէս աղմկալի ծիծաղիլ որ պանդոկապետը վեր ելաւ հարցնելու թէ արդեօք այն պարօնները բանի մը պէտք ունին:

Կարծէր էր թէ կը կռուէին:

— Այս խնդութիւնը վերջապէս դադրեցաւ:

— Արդեօք կրնա՞նք Պ. Պօֆօրը բանբասել, հարցուց տ'Արդանեան, վասնզի մեծ փափաք ունիմ:

— Խօսէ՛, ըսաւ Արամիս՝ որ այս կասքոնեան նուրբ և արի միտքը քաջ կը ճանչնար և որ ամէն բանի մէջ դիմադրաւ կ'երեւէր:

— Հապա դո՛ւն ինչ կ'ըսես, Աթօս, հարցուց տ'Արդանեան:

— Ազնուականի խօսքս վկայ, կ'երդնում որ պիտի ծիծաղինք, ըսաւ Աթօս, եթէ՛ ծիծաղաշարժ բան մը պատմես:

— Ահա կը սկսիմ ըսաւ տ'Արդանեան. Օր մը, Պ. Պօֆօր, իշխանին մէկ բարեկամին հետ խօսելու առնալ, անոր ըսաւ թէ Մազարէնի և Բարլամէնդի առաջին կռիւներուն առթիւ՝ անգամ մը Պ. Շաւիլիենիի հետ վէճի բռնուեր էր, և թէ նոր Կարտինալին կապուած տեսնելով զանկաւ, որ նախկինին հետ բազմադիմի յարակցութիւն ունէր, լաւ մը կ'ափեր էր զայն:

Այս բարեկամը՝ որ գիտէր թէ Պ. Պօֆօրի ձեռքը ծանր է, արտիքով թեւեւ վրայ սաստիկ զարմացաւ և վազելով գնաց իշխանին պատմեց: Այս բանին հաժաւը ամէն տեղ կը տարածուի և ահա ամէն մարդ Պ. Շաւիլիենին երես կը դարձնէ: Պ. Շաւիլիենի այս ընդհանուր ցրտութեան պատճառը կը փնտռէ, խնդիրը անոր յայտնելու կը վարանին. ի վերջոյ մէկը կ'ելնէ ա-

նոր ըսելու թէ ամէն մարդ կը դարձանայ որ թոյլ տուած ըլլայ Պ. Պօֆօր, թէեւ իշխան, որ զինքը կռփէ:

— Եւ ո՞վ ըսաւ թէ Պ. Պօֆօր զիս կռփեց, հարցուց Պ. Շավինսկի:

— Նոյն ինքն Պ. Պօֆօր իշխանը, պատասխանեց բարեկամը:

Բուն աղբիւրը կը փնտռեն և կը գտնեն այն անձը որու այս խօսքը բաժնէ իշխանը և պատուոյն վրայ երդուողնցնելով որ ճշմարտութիւնը յայտնէ, նոյնը կը կրկնէ և կը հաստատէ:

Շավինսկի՝ որ աշտպիսի զրպարտութեան վրայ յաւանք տեսնէր և անոր պատճառը չէր կրնար հասկնալ, կը յատնէ իր բարեկամաց որ մեռնիլը նախամեծար կը սեպէ քան այնպիսի նախատինք մը կրելը: Հետեւապէս իշխանին երկու վկայ կը դրկէ, անոր հարցնելու պաշտօնով թէ արդեօք իրա՞ւ ըսած է որ Պ. Շավինսկի կռփեր է:

— Ըսի և կը կրկնեմ, պատասխանեց իշխանը, վասնզի այս է ճշմարտութիւնը:

— Տէր իմ, ըսաւ այն ատեն Շավինսկի վկաներէն մին, ներեցէք ինձ ըսել Ձեր վսեմութեան որ աղնուականի մը տրուած հարուածները որչափ տուողը նոյնչափ ընդունողը կը նուաստացնեն: Լաի ԺԳ. թագաւորը չէր ուզեր ազատորդի սենեկապաններ ունենալ, որպէս զի զանոնք քանակոծելու իրաւունք մը ստանայ:

— Բայց, ըսէ տեսնեմ, հարցուց Պ. Պօֆօր զարմացած, ո՞վ հարուած ընդունեց և ո՞վ ծեծելու խօսք կ'ընէ:

— Բայց, դուն ինքդ, տէր իմ, որ կը պնդես թէ՛ ծեծեր ես...:

— Զո՞վ:

— Պ. Շավինսկի:

— Ե՞ս:

— Միթէ Պ. Շավինսկի չկռփեցի՞ր, գէթ ինչպէս որ դուն կ'ըսես, տէր իմ:

— Այո՛:

— Լա՛ւ ուրեմն, անիկա սուտ կը հանէ ըսածդ:

— Ա՛հ, զարմանք, պատասխանեց իշխանը, այնքան լաւ կռփեցի որ ահա ըսեմ քեզ իմ յատուկ խօսքերս, ըսաւ Պ. Պօֆօր իր այն բոլոր վեհափառութեամբը զոր կը ճանչնաք:

«Սիրելի Շավինսկի, դուն պարսաւելի ես Մազարէնի պէս ապիրատ մը յարգելուդ...»:

— Ա՛հ, տէր իմ, գոչեց վկան, հիմա՛կ կը հասկնամ, դուն կ'եսամբել ըսել ուզեր ես:

— Կռփել, կ'եսամբել ի՞նչ տարբերութիւն ունին, ըսաւ իշխանը, միթէ միեւնոյն բանը չե՞ն: Ծշմարիտ, քու բառագէտներդ իմաստակներ են:

Պ. Պօֆօրի այս բանասիրական վրիպակին վրայ շատ ծիծաղեցան, քանի որ այս տեսակ սխալմունքը երթալով առած կը դառնար, և որոշուեցաւ որ՝ այս բարեկամական ակումբներուն մէջ կուսակցութեան խնդիր չըլլայ, և տ'Արդանեան ու Բօրթօս կարենան իշխաններ հեգնել, սա պայմանով որ Աթօս և Արամիս ալ կարենան Մազարէնը կռփել:

— Ծշմարիտը, ըսաւ տ'Արդանեան, իր երկու բարեկամներուն, իրաւունք ունիք Մազարէնին չարիք հասցնել, վասնզի ինքն ալ, կ'երդնուեմ, որ ձեզի բարիք չուզեր:

— Է՛, իրա՞ւ, հարցուց Աթօս: Եթէ կարծէի թէ այն ապիրատը իմ անունս գիտէ, մկրտութեան անունս պիտի փոխէի, վախնալով որ չկարծեն թէ ես զանիկա կը ճանչնամ:

— Բեզ քու անունէդ չճանչնար, այլ գործերէդ:

Գիտէ որ Պ. Պօֆօրի փախուստն օգնող յատկապէս երկու ազատորդիք կան, և հաւատացէք որ ամէն կողմը զանոնք փնտռել կուտայ:

— Որո՞ւ ձեռքով:

— Իմ ձեռքով:

— Ինչպէ՞ս, քու ձեռքով:

— Այո՛, այս առտու իսկ մարդ զրկելով զիս կանչել տուաւ որպէսնք հարցնէ թէ արդեօք տեղեկութիւն մը ունի՞մ:

— Այն երկու ազատորդիներո՞ւն վրայ:

— Այո՛:

— Եւ ի՞նչ պատասխան տուիր անոր:

— Թէ տակաւին տեղեկութիւն մը չստացայ, բայց թէ երկու անձերու հետ պիտի ճաշեմ որոնք կրնան ինծի տեղեկութիւններ հաղորդել անոնց վրայ:

— Միթէ այդպէս խօսեցա՞ր անոր հետ, ըսաւ Բօրթօս, իր լայն դէմքին վրայ խոշոր ժպիտ մը ցոյց տալով, կեցցե՛ս: Եւ միթէ դուն վախ չե՞ս զգար այս բանէս, Աթօս:

— Ո՛չ, ըսաւ Աթօս, Մազարէնի խուզարկութիւնը չէ ինծի վախ ազդողը:

— Ուրեմն դուն ըսէ նայիմ, հարցուց Արամիս, թէ ի՞նչ բան է վախդ:

— Գէթ ներկայիս մէջ, իրաւ է որ բանէ մը վախ չունիմ:

— Ա՛հ, անցելոյն մէջ, խնդիրը կը փոխուի, ըսաւ Աթօս հառաչով մը, անցեալին և ապագային մէջ...

— Արդեօք քու նորահասակ Ռաուլի՞դ համար է վախդ, հարցուց Արամիս:

— Լա՛ւ, յարեց տ'Արդանեան, երբէք առաջին կռուի մը մէջ մարդ չսպաննուի իր:

— Եւ ոչ երկրորդին մէջ, ըսաւ Արամիս:

— Եւ ոչ երրորդին մէջ ըսաւ Բօրթօս: Ասկէ զատ՝

երբ մարդ սպաննուի, վերստին կը դառնայ և ապացայցը սա է որ ահա հոս ենք:

— Ո՛չ, ըսաւ Աթօս, Ռաուլն ալ չէ ինծի մտատանջութիւն պատճառողը, վասնզի կը յուսամ որ ազատորդիի վայել ընթացք մը պիտի ունենայ, և եթէ սպաննուի, լա՛ւ, քաջաբար պիտի սպաննուի. բայց, տես մէկ անգամ, եթէ այս փորձանքը անոր հասնէր, լա՛ւ...:

Աթօս իր գունատ ճակատին տարաւ ձեռքը:

— Լա՛ւ, ուրե՞մն, հարցուց Արամիս:

— Լա՛ւ, այս դժբաղդութիւնը իբրեւ քաւում մը պիտի նկատեմ:

— Հա՛, հա՛, ըսաւ տ'Արդանեան, կ'իմանամ ի՞նչ ըսել կ'ուզես:

— Ես ալ, ըսաւ Արամիս, բայց պէտք չէ, Աթօս, այդ բանին վրայ մտածել. անցածն անցած է:

— Ես բան մը չեմ հասկնար, ըսաւ Բօրթօս:

— Արմանտիէրի գործին վրայ է խօսքը, ըսաւ տ'Արդանեան կամացուկ մը:

— Արմանտիէրի՞ գործը հարցուց միւսը:

— Միլէտի...:

— Ա՛հ, այո՛, ըսաւ Բօրթօս, ճշմարիտ է, ես մոռցեր էի այդ գործը:

Աթօս իր խորին աչքով անոր նայեցաւ:

— Դո՛ւ, Բօրթօս, դու իրօք մոռցա՞ր, ըսաւ ան:

— Ճշմարիտը, մոռցեր էի, ըսաւ Բօրթօս, երկար ժամանակէ ի վեր:

— Ուրեմն այն գործը խղճիդ վրայ բեռ մը չէ:

— Իրաւ որ չէ, ըսաւ Բօրթօս:

— Հապա քեզի՞, Արամիս:

— Բայց ես երբեմն կը մտածեմ անոր վրայ, ըսաւ Արամիս, իբրեւ խղճի խնդիր մը որ վիճաբանութեան նիւթ մըն է:

— Հապա քեզի՞, տ'Արդանեան:

— Ես կը խոստովանիմ որ երբ միտքս կուգայ այն սոսկալի ժամանակը՝ ուրիշ յիշատակ չունիմ բայց եթէ այն հէք տիկին Պօնասիէօի սառած մարմինը: Այո՛, այո՛, մոմռաց, ստէպ թշուառ զոհին համար վիշտ զգացած եմ, իսկ իր սպաննիչին համար խղճի խայթ մը, ոչ երբէք:

Աթօս կասկածելու կերպով գլուխը ցնցեց:

— Մտածէ՛, ըսաւ Արամիս, որ եթէ երկնային արեգարութիւնը ու այս աշխարհիս իրաց անոր միջամտութիւնը կ'ընդունիս, այս կիներ Աստուծոյ կամօքը պատժուեցաւ: Մենք միայն Աստուծոյ գործիքը դարձանք և ոչ այլ ինչ:

— Բայց, Արամիս, ազատ միջնորդը:

— Ի՞նչ կ'ընէ դատաւորը: Նա եւս իր ազատ միջնորդս ունի և աներկիւղ կը դատաւարտէ: Ի՞նչ կ'ընէ դահիճը. իր բազուկին տէրն է, և սակայն կը զարնէ անխիղճ:

— Դահիճը... մոմռաց Աթօս, և յայտնի եղաւ որ յիշատակի մը կը վազէր միտքը:

— Գիտեմ որ ահռելի է, ըսաւ տ'Արդանեան, բայց երբ մտածեմ որ անկրիացիներ, Ռօշէլցիներ, սպանիականացիներ և մինչեւ անգամ զաղղիացիներ սպաննեցինք, որ մեզի ուրիշ չարիք ըրած չեն բայց եթէ հըրացանով նշան առնել և վրիպիլ, որոնց միակ յանցանքն եղած էր մեզի հետ սուսերամարտիլ և բաւական շուտ հարուածին առաջը չառնուլ, այն ատեն, պատուոյս վրայ կ'ըսեմ, իմ մասիս նոյն կնկան սպաննութեան համար ինքզինքս կ'արդարացնեմ:

— Իսկ ես, ըսաւ Բօրթօս, հիմալ որ յիշեցուցիք ինձ, Աթօս, կը տեսնեմ այն տեսարանը որպէս թէ հոս ներկայ ըլլայի: Միլէտի այդ գտնուած տեղդ էր (Աթօսի գոյ՛ը նետեց). ես տ'Արդանեանի եղած տեղն էի:

Քովէս սուր մը կախեր էի որ լաւամտեան պողովատի պէս կը կտէր...: Կը յիշե՛ս, Արամիս, վասն զի միշտ Պալիզարդ կը կոչէիր զայն: Լա՛ւ, ձեր երեքին առջեւ անա կ'երդնում որ Պէթիւնի դահիճն այն տեղ չգրտնրուէր...: Միթէ Պէթիւնի՞ն էր...: Այո՛, ճշմարիտ է, Պէթիւնին... առանց մեղք համարելու, և համարելով իսկ. այն անօրէն կնկան վիզը պիտի կտրէի: Անըզգամ կին մըն էր ան:

— Ասկէ զատ, ըսաւ Արամիս աննոգ փիլիսոփայութեան կերպով մը՝ զոր եկեղեցական ըլլալէն ի վեր կը գործածէր, և որուն մէջ աւելի շատ անաստուածութիւն կար քան Աստուծոյ վրայ վստահութիւն, ի՞նչ հարկ կայ այս բաներու վրայ խորհիլ. եղածն եղած է: Արհասական ժամուն այս գործը պիտի խոստովանինք և Աստուած մեզնէ լաւ պիտի գիտնայ թէ մե՛ղք մըն էր թէ ոչ, սխալմո՞նք մըն էր թէ արժանի գործ մը: Զղջա՛ պիտի ըսես, իրաւ որ չեմ գղջար: Պատուոյս և խաչին վրայ կ'երդնում որ չեմ գղջար, վասն զի կին մըն էր այն:

— Այս դարձուածքներուն մէջ ամենէն աւելի հանգստութիւն տուող բանը սա է որ, ըսաւ տ'Արդանեան, անոր հետքը անգամ չմնայ:

— Այն կիներ որդի մը ունէր, ըսաւ Աթօս:

— Ո՛հ, այո՛, քաջ գիտեմ, ըսաւ տ'Արդանեան, և ադէն անոր վրայ խօսեր ես ինծի. բայց ո՞վ գիտէ թէ ի՞նչ եղած է: Օճը մեռաւ, ձագուկն ալ մեռած է: Միթէ կրնա՞ս երեւակայել որ Պ. Վինդր, իր քեռին այն օճիկը մեծցուղած ըլլայ: Վինդր դատաւարտած պիտի ըլլայ որդին ինչպէս որ դատաւարտեր էր մայրը:

— Որեքնս վա՛յ Վինդրի գլխուն, ըսաւ Աթօս, վասնզի տղան բան մը ըրած չէր:

— Տղան մեռած է : Թէ ոչ կրո՛ղը տանի ինձ , ըսաւ Բօրթօս : Ա՛յնքան մշուշ կայ այն սոսկալի երկիրը , գէթ ինչպէս որ տ՛Արդանեան կ'ըսէ . . . :

Այն միջոցին որ Բօրթօսի այս եզրակացութիւնն ամէնուն քիչ շատ տխուր դէմքերուն վրայ գուարթութիւն պիտի բերէր , սանդուղին կողմը ոտքի ձայն մը լսուեցաւ և դուռը զարնուեցաւ :

— Նե՛րս մտէք , ըսաւ Աթօս :

— Պարոններ , ըսաւ պանդոկապետը , արտօրնօք աղայ մը գալով ձեզնէ մէկուն խօսիլ կ'ուզէ :

— Որո՞ն , հարցուցին չորսն ալ միատեղ :

— Անոր որ Լա Ֆէր Կոմս կ'անուանուի :

— Ե՛ս եմ , ըսաւ Աթօս : Եւ ի՞նչ է այն աղուն ա՛նունը :

— Կրիմօ :

— Ա՛ն , ըրաւ Աթօս գունատելով , այսչափ շուտ դառնա՛յ : Ուրեմն , ի՛նչ հասած է արդեօք Պրաժըլօնի :

— Թո՛ղ ներս մտնէ , ըսաւ տ՛Արդանեան , թո՛ղ ներս գայ :

Բայց Կրիմօ արդէն սանդուղէն վեր ելեր և աստիճանին վրայ կը սպասէր . սենեակը վազեց և շարժում մը ընելով պանդոկապետը ճամբեց :

Պանդոկապետը դուռը գոցեց . չորս բարեկամները անհամբեր կը սպասէին : Կրիմօի յուզմունքը , իր գունատութիւնը , երեսէն վազող քրտնէքը , փոշիով աղտոտած զգեստները , մէկ խօսքով ամէն բանէ կ'իմացուէր որ կարեւոր ու սոսկալի պատահարի մը գուժկանն էր :

— Պարոններ , ըսաւ . այն կինը զաւակ մը ունէր , զաւակը մարդ մը դարձաւ , վագրուհին կորիւն մը ունէր , վագրը աշխարհ ինկած է , ձեզի կուգայ , զգուշացէք :

Աթօս իր բարեկամներուն երեսը նայեցաւ տխուր ժպտով մը : Բօրթօս իր մէջքի սուրը փնտռեց , որ պատէն կախուած էր , Արամիս իր դանակը առաւ , տ՛Արդանեան ոտք ելաւ :

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես , Կրիմօ , գոչեց այս վերջինը :

— Թէ Միլէտիի որդին Անգլիայէն ելաւ և հիմա Ֆրանսա կը գտնուի , Բարիդ կուգայ եթէ արդէն եկած չէ :

— Սառանա՛յ , ըսաւ Բօրթօս , միթէ ստո՞յգ ես :

— Ստո՞յգ , ըսաւ Կրիմօ :

Երկարատեւ լռութեամբ պատասխանեցին այս յայտարարութեան : Կրիմօ տ՛յնքան կը հեւար և յոգնած էր որ աթոռի մը վրայ ինկաւ :

Աթօս բաժակ մը Շանքանիաի գինի լեցուց և անոր տարաւ :

— Լա՛ւ , որո՞ւ հոգն է , ըսաւ տ՛Արդանեան , եթէ կենդանի իսկ ըլլայ , եթէ Բարիդ գայ , անոր պէս քանիներ տեսած ենք : Թո՛ղ գայ :

— Այո՛ , ըսաւ Բօրթօս , պատէն կախուած սուրը իր նայուածքովը զգուշելով , պիտի սպասենք անոր , թո՛ղ գայ տեսնեմ :

— Չմոռնանք որ մահու կ'մըն է , ըսաւ Արամիս :

Կրիմօ ոտքի ելաւ :

— Մանո՛ւկ մը , ըսաւ : Այս մահուկը գիտէ՞ք ի՛նչ ըրաւ : Իբր կրօնաւոր ծագեալ Պէթիւնի դահիճը խոստովանցուց և բոլոր պատմութիւնն իմացաւ , և զայն խոստովանեցնելէն ու ամէն բան անկէ իմանալէն յետոյ , իբրեւ մեղացը արձակում՝ սա դաշոյնը անոր սիրտը խօթեց : Ահա տակաւին կարմիր և խոնաւ է . վասն զի դեռ երեսուն ժամ չկայ որ վէրքէն հանուած է :

Եւ Կրիմօ սեղանին վրայ նետեց դահիճին վէրքին մէջ կրօնաւորին մոռցած դաշոյնը :

Տ'Արդանեան, Բօրթօս և Արամիս ոտք ելան՝ և մէկ շարժումով իրենց սուրբերը առնելու վազեցին :

Աթօս միայն իր աթոռին վրայ մնաց հանդարտ և խոհուն :

— Ձերի՞ր թէ կրօնաւորի հագուստով է, կրիմօ :

— Այո՛ :

— Ի՞նչ մարդ է այն :

— Իմ հասակս ունի. պանդոկապետին ինծի ըսաւ ծին նայելով, նիհար, գունատ, կապոյտ աչքերով և դեղձան մազերով :

— Եւ մըթէ... ան Ռաուլը անսաւ, հարցուց Աթօս :

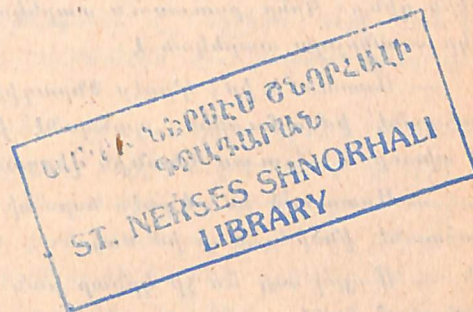
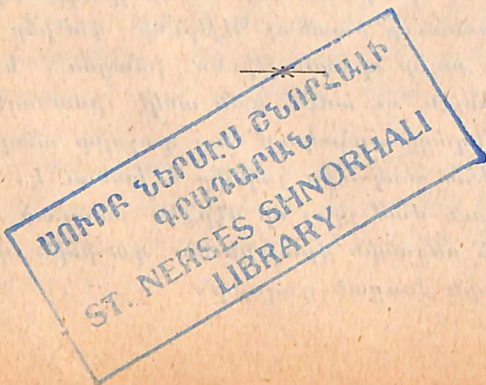
— Այո՛, իրարու հանդիպեցան, և նոյն իսկ դերկոմսը առաջնորդեց զանիկա հոգեվար դահիճին անկողինը :

Աթօս՝ առանց խօսք մը ըսելու ոտք ելաւ, և ըստ կարգի գնաց իր սուրը քակելու :

— Ինծի նախեցէք, պարօններ, ըսաւ տ'Արդանեան խնդալ փորձելով, գլտէ՞ք ալդեօք որ կանամբի կերպարանք ունինք : Ինչպէս մենք չորս մարդիկ որ բանակներու դէմ դրինք անվեհեր, աղու մը առջև այժմ կը դողանք :

— Այո՛, ըսաւ Աթօս, բայց այս տղան յանուն Աստուծոյ կուգայ :

Եւ արտօրնօք պանդոկէն դուրս ելան :



է.

ՇԱՐԼ Ա.ԻՆ ՆԱՄԱԿԸ

Այժմ ընթերցողը պէտք է որ մեզի հետ Սէն գեւտէն անցնի և մեր ետեւէն գոյ մընչև Սէն-ժագ փողոցին կարմեղեան վանքին դուռը :

Առտուան ժամը տասնըմէ ն է, և բաբեպաշտօն քոյրերը հազիւ թէ պատարագ ըրեր էին Շարլ Ա.ին զօրաց յաջողութեան համար : Եկեղեցիէն ելնելու ատեն՝ սուեր հագուած կին մը ու աղջիկ մը, մին իբրև այրի միւսը իբրև որբ՝ իրենց խցիկները մտան :

Կինը ծուր կը դնէ ներկուած փայտէ նստարանի մը վրայ, և անկից քանի մը քալ հեռու՝ պղտիկ աղջիկը աթոռի մը կրթնած՝ ոտքի վրայ կը կենայ և կուլայ :

Կինը գեւականի պիտի ըլլար, բայց կ'երեւար թէ արատաւը զայն պառաւջութեան էին: Պզտիկ աղջիկը չքնաղ էր, և իր արատաւը ալ աւելի կը գեղեցկացնէին զինք: Կինը քառասուն տարեկան կը թուէր, աղջիկը տասնընորս տարեկան է:

— Աստուած իմ, կ'ըսէր ծնրադիր աղերսարկուն, պահպանէ՛ իմ ամուսինս, պահպանէ՛ իմ որդիս, և այս իմ տխուր ու թշուառ կեանքս վերցցուր:

— Աստուած իմ, կ'ըսէր նորաւոր օրիորդը, պահէ՛ պահպանէ՛ ինծի համար իմ մայրս:

— Մայրդ այլ ևս չի կրնար բան մը ընել քեզի համար, Հանրիէդ, ըսաւ դառնալով աղօթող արտուժ կինը: Գու մայրդ ո՛չ գո՛ւ ունի, ո՛չ ամուսին, ո՛չ որդի, ո՛չ դրամ, ո՛չ բարեկամ. բոլոր աշխարհ, իմ հէք գաւալս, մայրդ երեսի վրայ ձգած է:

Եւ կինն՝ իր աղջկան թեւերուն վրայ իյնալով՝ որ զանկա բռնելու համար կը վազէր, ինքն ևս սկսաւ տկամայ հեծկտալ:

— Մայր իմ, սի՛րտ առ, ըսաւ նորաւոր աղջիկը:

— Ա՛հ, այս տարի թագաւորները դժբաղդ են, ըսաւ մայրը՝ իր գլուխը դաւկին ուսին վրայ դնելով, և ոչ ոք մեր հոգը կը տանի, վասն զի ամէն մարդ իր գործին կ'ըբաղի: Որչափ առեն որ եղբայրդ ինծի հետ մնայ, զիս խախուսեց, բայց եղբայրդ մեկնեցաւ. այժմ անկարող է իր վրայ լուրեր հաղորդել ինծի և իր հօրը: Իմ մնացած գոհարներս ալ զբաւին դրի, բոլոր իմ և քու լաթերդ ծախեցի որպէս զի անոր ծառաներուն վարձը վճարեմ, որ անոր ուղեկից գտնուելու կը մերժէին եթէ այս ղոհողութիւնը չընէի: Հիմակ ստիպուած ենք մայրապետներու ողորմութեամբն ապրիլ, այժմ Աստուծոյ օգնութեամբն ապրող աղքատներ ենք:

— Բայց ինչո՞ւ համար թագաւորին՝ քրոջդ չես դիմեր, հարցուց օրիորդը:

— Աւա՛ղ, ըսաւ վշտագին կինը, իմ թագաւոր քոյրս, այլ եւս թագաւոր չէ, աղջիկս, ուրիշ մըն է անոր սեղ իշխողը: Օրին մէկն այս ըսածս պիտի կրնաս հասկնալ:

— Լա՛ւ ուրեմն, թագաւորին դիմէ: Կ'ուզե՞ս որ անոր խօսիմ: Գիտես, մայր իմ, թէ որչափ կը սիրէ զիս:

— Ափսո՛ս, թագաւորն՝ իմ քրոջս որդին, տակաւին թագաւոր չէ, և քաջ գիտես որ ինքն ալ, ինչպէս Լաւորդ քսան անգամ ըսած է, մեծ զրկանք կը քաշէ:

— Ուրեմն Աստուծոյ դիմենք, ըսաւ նորաւոր օրիորդը:

Եւ իր մօրը մօտ ծունր դրաւ:

Այսպէս, նոյն ծնդարանին վրայ աղօթող երկու կանայք, Հանրի Գ.ի դուստրն ու թոռն էին, Շարլ Ա.ին կինն ու դուստրը:

Իրենց կրկնակի աղօթքը աւարտելու վրայ էին երբ կրօնուհի մը իրենց խուցին դուռը քերեց:

— Նե՛րս մօիր, քոյր իմ, ըսաւ երկու կիներուն երիցագոյնը, սրբելով իր աչքերն ու ոտք ելնելով:

Կրօնաւորուհին դուռը կէս մը բացաւ ակնածու թեամբ:

— Ձեր Վեհափառութիւնը թո՛ղ ներէ ինձ եթէ իր մտածումները կը վրդովեմ, ըսաւ կրօնաւորուհին, բայց Սնգլիայէն եկող օտարական ագնուական մը կայ խօսարանն և Ձեր Վեհափառութեան նամակ մը ներկայացնելու պատիւը կը խնդրէ:

— Ո՛հ, նամակ մը, թերեւ թագաւորէն է նա մակը. անշուշտ հայրիկէդ լուրեր կը պարունակէ. կը լսե՞ս, Հանրիէդ:

— Այո՛, տիկին, կը լսեմ և կը յուսամ:

— Խնդրեմ ըսէ՛ ինձ, ո՞վ է այն ագնուականը:

— Քառասունընդինգէն յիսուն տարեկան ազատորդի մը կ'երեւի :

— Անո՞ւնը , միթէ անունը չըսա՞ւ :

— Միւրորտ տը Վինդը :

— Միւրորտ տը Վինդը , գոչեց թագունին , իմ ամուսնոյս բարեկամը , ո՛հ , նե՛րս նրամցուր զայն , նե՛րս նրամցուր :

Եւ թագունին նամակաբերը դիմաւորելու վազեց , և եռանդազին անոր ձեռքը բռնեց :

Լորտ Վինդը խուցը մտնելով՝ ծունր դրաւ և թագունին ներկայացուց գլ'ր մը զոր ոտի խողովակի մը մէջ գլանաձեւ փաթթեր էին :

— Ա՛հ , միւրորտ , ըսաւ թագունին , մեզի երեք բան կը բերէք զոր երկար տակէ ի վեր տեսած չէինք . ոտկի , անձնուէր բարեկամ մը և մեր ամուսին և տէ՛ր թագաւորին կ'ըմէ գիր մը :

Վինդը կրկին բարեւեց , բայց չկրցաւ պատասխան տալ , այնքան խորին յուզուած էր :

— Միւրորտ , ըսաւ թագունին՝ նամակը ցոյց տալով , քո՞ջ կը զգաք որ այս թուղթին պարունակուած թիւնն իմանալու մեծ անհամբերութիւն ունիմ :

— Պիտի քաշուիմ երթամ , տիկին , ըսաւ Վինդը :

— Ո՛հ , կեցէք , ըսաւ թագունին , ձեր առջեւ պիտի կարգանք այս գիրը : Միթէ չգիտէք որ հազար տակ հարցումներ ունիմ ձեզի ընելու :

Վինդը քանի մը քայլ ետ գնաց և ոտքի վրայ կեցաւ լուռ կերպով :

Մայր ու աղջիկ պատուհանի մը որմածակը քաշուեր էին և անձկանօք կը կարդային հետեւեալ գիրը . մինչդեռ աղջիկը՝ մօրը թեւին յեններ էր :

«Տիկին և սիրելի կողակից ,

«Անա՛ վախճանին հասանք : Աստուծոյ ինծի ձգած գործիքներս նէզպէջ հաւաքուած են , ուսկից շտապու կը գրեմ քեզի : Հոս կը սպասեմ իմ ապստամբ հարստակոյս բանակին , վերջին անգամ մը եւս անոնց դէմ պիտի կռուիմ : Եթէ յաղթական կանգնիմ , պայքարը պիտի շարունակուի , եթէ յաղթուիմ , բոլորովին կորուստեան պիտի մատուիմ : Այս վերջին պարագայիս մէջ (աւա՛ղ , երբ մարդ այս մեր վիճակին հասնի , պէտք է որ ամէն բան նախատեսէ) կը փափաքիմ Փրանսայի ամուսնոյր նետուիլ փորձել : Բայց պիտի կարենա՞ն , պիտի կամո՞ն հէք թագաւոր մը ընդունելու այդ կողմը , քանի որ ազէտաբեր օրինակ մը պիտի բերէ այդ երկիրը որ արդէն քաղաքական շփոթութիւններով յուզուած է : Քառ իմաստութիւնդ , և սէրդ ինծի առաջնորդ պիտի ըլլայ : Տիկին , գրաբերս պիտի ըսէ քեզի ինչ որ պատահումնքէ վախնալով չեմ կարող գրի սուսնել : Պիտի ըսէ քեզի թէ ի՛նչ ընթացք կը սպասեմ քեզնէ : Այսպէս եւ՛ նաեւ իմ կողմէ օրհնութիւնս տալ իմ զաւակացս և յայտնել , տիկին և սիրելի կողակից , իմ սրտագին զգացումներս »

Նամակը ստորագրուած էր՝ փոխանակ «Շարլ , թագաւոր»ի «Շարլ . տակաւին թագաւոր» :

Այս տխուր ընթերցումը՝ որուն տպաւորութիւնը Վինդը կը դիտէր թագունին երեսին վրայ , անոր աչքերուն մէջ յուսոյ փայլակ մը նշմարեց :

— Թո՛ղ այսուհետեւ թագաւոր չըլլայ , գոչեց թագունին , թո՛ղ յաղթուի , աքսորուի , տարագրուի ,

հոգս չէ, բայց թո՛ղ ապրի ամուսինս: Աւա՛ղ, այսօր ունի օրս դանձր շատ վտանգաւոր տեղ մըն է և չեմ փափաքիր որ անոր վրայ մնայ. Բայց ըսէ՛ ինծի, միւ լորտ, շարունակեց թագուհին, ոչ ինչ մի՛ պահեր ինձ մէ, թագաւորը ի՞նչ վիճակի մէջ է: Միթէ իր վիճակը կարծածին չափ յուսահատակա՞ն է:

— Ասիսո՛ս, տիկին, իր կարծածէն աւելի յուսահատական է: Նորին Վեհափառութիւնը այնպիսի լաւ սիրտ մը ունի, որ ատելութիւնը ի՛նչ է չի գիտեր, այնքան անկեղծ է, որ մատնութիւնը չի գուշակեր: Անգլիոյն այնպիսի թալուկ մը պաշարած է որ կ'երկընչիմ թէ արեան մէջ պիտի դադրի:

— Հապա՞ լորտ Մօնդրօսը, պատասխանեց թագուհին: Լսեր էի որ մեծ և արագ յաջողութիւններ բռնեցեր է, Ինվէրէյլի, Օլտօնի, Ալֆօրդի և Բիլսիթի մէջ մեծամեծ յաղթութիւններ տարեր է: Լսեր էի որ դէպի սահմանագլուխը կը քայէ իր թագաւորին միանալու համար:

— Այո՛, տիկին. բայց սահմանագլուխը հանդիպեցաւ Լէսլիին: Գերմարդկային ճիգեր թափելով յաղթութիւնը ձանձրացուցեր էր, և յաղթութիւնը զինքը երեսի վրայ թողուց: Մօնդրօս՝ Ֆիլիպօի մէջ յաղթահարուելով՝ ստիպուեցաւ իր զօրքերուն մնացած մասը ճամբել և սպասաւորի պէս ծպտեալ փախուստ տալ: Հիմա Պէրկէն կը գտնուի, Նորվէկիոյ մէջ:

— Աստուած հետը ըլլայ, ըսաւ թագուհին: Գէթ միսթարութիւն մըն է իմանալ որ մեզի համար քանիցս իրենց կեանքը վտանգող անձեր ապահով վիճակի մէջ են: Եւ այժմ, միւրորտ, որ թագաւորին վիճակը եղա՞ծին պէս կը տեսնեմ, այսինքն, յուսահատ, ըսէք ինծի թէ իմ արքայ ամուսինիս կողմէն ի՞նչ ունիք ինծի հաղորդելու:

— Լա՛ւ ուրեմն, տիկին, ըսաւ Վինդըր, թագաւորը

կը փափաքի որ թագաւորին և թագուհին տրամադրութիւնները իր մասին հասկնաք:

— Աւա՛ղ, գիտէք արդէն, ըսաւ թագուհին, որ թագաւորը դեռ ևս մանուկ մըն է, և թագուհին կին մը, մանուկանդ շատ տկար կին մը. Պ. Մազարէնն է ամէն ինչ:

— Միթէ կ'ուզէ՞ Ֆրանսայի մէջ խաղալ այն դերը զոր Քրօմվէլ կը խաղայ Անգլիոյ մէջ:

— Ո՛հ, ո՛չ: Դիւրաշարժ և նենգաժէտ իտալացի մըն է, որ թերեւ ոճիւր կ'երազէ, բայց երբեք դործադրելու պիտի չհամարձակի. և բոլորովին Քրօմվէլի ներհակ՝ որ երկու ժողովարանները իր ձեռքը առած է, Մազարէն Բարլամէնդի դէմ մղած կռիւին մէջ միայն թագուհին ունի իրեն նեցուկ:

— Ուրեմն զօրաւորագոյն պատճառ մըն է այս թագաւոր մը պաշտպանելու, զոր ժողովները կը հաւաքեն:

Թագուհին գլուխը ցնցեց դառնութեամբ:

— Ի՞մ յատուկ դատողութիւնս, միւրորտ, պատասխանեց թագուհին, կ'ըսէ ինծի որ Կարտինալը չպիտի ընէ բան մը, կամ կարելի է մեզի դէմ ելնէ: Իմ և ընտանեացս ներկայութիւնը ի Ֆրանսա արդէն իրեն ծանր կը թուի, և ալ աւելի թագաւորին: Միւրորտ, յարեց Հանրիէդ, տրտմազին հառաչելով, ցաւալի և գրեթէ ամօթ է ըսել, բայց Լուվրի մէջ ձմեռը անցուցինք առանց ստակի, առանց ճերմակեղէնի, գրեթէ առանց հացի, և շատ անգամ անկողնէն չէինք ելներ կրակ չըլալուն:

— Քստմենլի՛ բան, գոչեց Վինդըր: Հանրի Գ.ի դո՛ւստրը, Շարլ թագաւորին կողակիցը: Ուրեմն ի՞նչ պատճառաւ մեզնէ որ և է մէկուն չէիք դիմեր, տիկին:

— Ահա այսպիսի հիւրընկալութիւն մը կ'ընէ թագուհին մը պաշտօնեայ մը որմէ թագաւոր մը նոյնը կ'ուզէ խնդրել :

— Բայց ի լրոյ իմացեր էի Կալլէսի իշխանին և Օրլէանի օրիորդին միջև ամուսնութիւն մը, ըսաւ լորտ Վինդը :

— Այո՛, պահ մը յոյս առի և ես : Տղայ ու աղջիկ զիրար կը սիրէին, բայց թագուհին՝ որ ի սկզբան այս սիրոյն օգններ էր, միտքը փոխեց : Բայց Օրլէանի դուքսը, որ անոնց ընտանութեան սկիզբը քաջալերեր էր, իր աղջկան արգիլեց այս խնամութեան վրայ մտածելու : Ահ, միլորտ, շարունակեց թագուհին, առանց իր արեւոյնքը իսկ սրբել հոգ տանելու, աւելի լաւ է թագաւորին ըրածին պէս պատերազմիլ և մեռնիլ, ինչպէս որ թերևս պիտի մեռնի, քան թէ իմ ըրածիս պէս մուրաւ լով ապրիլ :

— Արիացի՛ք, տիկին, ըսաւ Վինդը, արիացի՛ք, մի՛ յուսահատիք : Այս պահուս սաստիկ դղրդուած Պրանսայի թագին շահերը կը պահանջեն որ իր փողովորդեան մօտագոյն ապստամբութեան դէմ մաքառի : Մազարէն քաղաքագէտ մարդ է և այս պէտքը պիտի հառկնայ :

— Բայց միթէ ստոյգ էք, ըսաւ թագուհին կասկածոտ դէմքով մը, որ արդէն ձեզ կանխած չըլլան :

— Որո՞նք, հարցուց Վինդը :

— Փօյսերը, Բրիտթերը, Քրօմվէլները :

— Այսինքն դերձակ մը, սայորդ մը, զարեջրագործ մը : Ահ, կը յուսամ, տիկին, որ Կարտինալն ալ այս տեսակ մարդոց հետ չդաշնակցիր :

— Է՛հ, ի՞նչ է ինքը, հարցուց տիկին Հանրիէդ :

— Բայց, ի պատիւ թագաւորին, ի պատիւ թագուհին...

— Օ՛ն, յուսանք որ այս պատիւին համար բան մը

պիտի ընէ : Ուրեմն ձեր ձեռքը տուէք ինձի և երթանք պաշտօնէին ապարանքը :

— Տիկին, ըսաւ Վինդը խոնարհելով, չափազանց կը ախտուէք զիս :

— Բայց վերջապէս եթէ մերժէ՞, ըսաւ տիկին Հանրիէդ կանկ առնելով, և եթէ թագաւորը պատերազմը կորսնցնէ :

— Այն ատեն Նորին Վեհափառութիւնը Հոլանտա կ'ապաւինի, ուր Կալլէսի իշխանը կը գտնուի, ինչպէս որ լսեցի :

— Եւ միթէ Նորին Վեհափառութիւնը ձեզի պէս աջակիցներ պիտի կարենա՞յ գտնել իր փախուստը դուրացնելու համար :

— Աւա՛ղ, ո՛չ, տիկին, ըսաւ Վինդը, բայց այս պարագան նախատեսելով Պրանսա եկալ նիզակակիցներ փնտռելու :

— Նիզակակիցներ, ըսաւ թագուհին գլուխը օրելով :

— Տիկին, պատասխանեց Վինդը, եթէ անգամ մը իմ հին բարեկամներս գտնեմ, ամէն բան կը յուսամ և ձեզ յաջողութեան վրայ կ'ապահովեմ :

— Օ՛ն, երթանք ուրեմն, միլորտ, ըսաւ թագուհին երկար ատեն դժբաղդ եղող անձերու աղէխարչ կասկածով մը, երթանք ուրեմն, և երանի՛ թէ Աստուած ձեր ձայնը լսէ :

Թագուհին իր կառքը հեծաւ, և Վինդը ձիով ու իր ետեւը երկու սպասաւոր ունենալով՝ դռնակին քովէն ուղեկից եղաւ :

Ը.

ՔՐՈՄՎԷԼԻ ՆԱՄԱԿԸ

Այն միջոցին որ տիկին Հանրիէդ Կարմելեանց վանքէն կ'երնէր Բալէ-Րուայեալ երթալու, նոյն արքայական ապարանքին դրան առջեւ ձիաւոր մը կ'իջնէր և պահակներուն կ'իմացնէր թէ Մազարէն Կարտինալին կարեւոր ըսելիքներ ունի:

Թէեւ Կարտինալը ստէպ ահուդողի մէջ կը մնար, որովհետեւ աւելի մշտնջենաւոր խորհուրդներու և տեղեկութեան կարօտ էր, դարձեալ բաւական մարդու հպելի էր: Ծշմարիտ դժուարութիւնն առաջին դրան առջեւ չէր գտնուէր, երկրորդն իսկ բաւական հեշտին անցանելի էր, բայց երրորդ դրան առջեւ կը հըսկէին, բացի պահակներն ու բարապանները՝ հաւատաւորիմ Պէրնուէն, անողոքելի Կերբերոս մը որ ո՛չ խօսք

կը հասկնար և ո՛չ իսկ որ և է ոստէ, նոյնիսկ ոսկեղէն ըլլար, չէր դիւթուեր:

Ուստի ունկնդրութիւն հայցող կամ խնդրողը երրորդ դրան առջեւ կերպով մը հարցուփորձի պիտի ենթարկուէր:

Ձիաւորը, բակին վանդակէն կապուած թողլով իր երիվարը, մեծ սանդուղէն վեր ելաւ և առաջին սրահին պահակներուն ուղղելով խօսքը:

— Պ. Կարտինալ Մազարէն, ըսաւ:

— Անցի՛ր. Երատասխան տուն պահակները առանց քիթերնին վեր վերցնելու, ոմանք իրենց խաղի թուղթերէն, այլք տապալիէն և միւս կողմէն չափազանց գոհ կ'երեւէին նորեկ հիւրին հասկցնելով որ իրենց գործը չէր սպասաւորի պաշտօն վարելը: Ձիաւորը երկրորդ սրահը մտաւ: Այս տեղ պահպանութիւն կ'ընէին հրացանակիրներն ու բարապանները:

Ձիաւորը իր հարցումը կրկնեց:

— Միթէ ունկնդրութեան գիր մը ունի՞ս, հարցուց բարապան մը խնդրարկուն դիմաւորելով:

— Ունիմ հատ մը, բայց Կարտինալ Մազարէնի կողմէն չէ:

— Նե՛րս մտիր և Պ. Պէրնուէնը հարցուր, ըսաւ բարապանը:

Եւ երրորդ սենեակին դուռը բացաւ:

Կամ դիպուածով և կամ իր սովորական պահակութեան տեղը կենալուն՝ Պէրնուէն ոտքի վրայ էր նոյն դրան ետեւը ու ամէն բան լսեւ էր:

— Կարծեմ թէ զիս կը փնտռես, պարոն, ըսաւ անոր: Նորին Բարձրութեան բերած գիրդ որո՞ւ կողմէ է:

— Օլիվիէ Քրօմվէլ զօրապետին կողմէն, ըսաւ նորեկ մարդը: Բարեհաճէ այս անունը Նորին Բարձրու-

Թեան յայտնել և վերադառնալով ըսել ինձ թէ արդեօք կ'ուզէ՞ զիս ընդունիլ. այո՛ կամ ոչ :

Եւ ոտքի վրայ կեցաւ մաքրակրօններու յատուկ տխուր և գոռոզ դիրքով մը :

Պէրնուէն՝ երիտասարդին վրայ հետազննին ակնարկ մը նետելէն յետոյ՝ Կարտինալին դահլիճը մտաւ և պատգամաբերին խօսքերը հաղորդեց անոր :

— Օլիվիէ Քրօմվէլի կողմէն նամակաբեր մա՞րդ մը, ըսաւ Մազարէն, և ի՞նչ տեսակ մարդ է :

— Ճշմարիտ անգլիացի մը, տէր իմ. դեղին, չ կ կամ դեղնագոյն մազեր, գորշ կապոյտ աչքեր ունի և վերէն վար գոռոզութիւն և սէգութիւն կը ցուցնէ :

— Թող նամակը տայ :

— Բարձրապատիւ Կարտինալը նամակը կը խնդրէ, ըսաւ Պէրնուէն՝ դահլիճէն նախասենեակը անցնելով :

— Բարձրապատիւ Կարտինալը առանց գրաբերին նամակը չպիտի տեսնէ, պատասխանեց երիտասարդը, բայց իրօք նամակաբեր ըլլալու քեզ համոզելու համար, ա՜նա նայէ՛ :

Պէրնուէն կնիքը տեսաւ և դիտելով որ արդարեւ նամակը Օլիվիէ Քրօմվէլի կողմէն էր, Մազարէնի քով երթալու պատրաստուեցաւ :

— Ըսէ՛ք նաեւ որ, յարեց երիտասարդը, որ պարզ պատգամաբեր մը չեմ, այլ արտասովոր դեսպան մը :

Պէրնուէն դահլիճը մտնելով և քիչ մը ետք դուռս ելնելով .

— Նե՛րս մտի՛ր, պարոն, ըսաւ դուռը բաց բռնելով :

Մազարէն՝ նոյն նամակին լուրէն զգացած այլայլութիւնը փարատելու համար բաւական ատեն վեր վար քալելու պէտք զգաց, բայց որչափ որ սրամիտ էր

պարապ տեղը կը ճգնէր գուշակելու թէ ի՞նչ պատճառաւ Քրօմվէլ իրեն հետ հաղորդակցելու ելեր էր :

Երիտասարդը դահլիճին սեմին վրայ երեցաւ, մէկ ձեռքով փեղոյրը միւսով նամակը բռնե՛ր էր :

Մազարէն ոտք ելաւ :

— Միթէ յանձնարարական գի՞ր մը ունիս ինծի համար, պարոն :

— Ահառաիկ տէր իմ, ըսաւ երիտասարդը :

Մազարէն գիրը տուաւ և բանալով կարդաց .

«Պ. Մօրտօնդ՝ իմ գրագիրներէս մին, այս յանձնարարական գիրը պիտի տայ Նորին Բարձրութեան Մազարէն Կարտինալին, ի Բարիզ. ասկէ զատ՝ Նորին Բարձրութեան համար երկրորդ մտերմական գիր մը ևս կը բերէ :

«Օլիվիէ Քրօմվէլ»

— Շա՛տ լաւ, Պ. Մօրտօնդ, ըսաւ Մազարէն, ինծի տուր այն երկրորդ նամակը ու նստէ :

Երիտասարդը իր գրպանէն երկրորդ գիր մը հանեց, Կարտինալին տուաւ և նստաւ :

Սակայն Կարտինալը իր մտմտութեամբ ունենալով, գիրը առեր, և առանց բանալու իր ձեռքերուն մէջ վեր վար կը դարձնէր. բայց իր միտքը պատգամաբերէն պահելու համար, իր սովորութեան համեմատ՝ սկսաւ անոր հարցումներ ուղղել, և փորձով համոզուած ըլլալով որ երբ հարցախօսէր և միանգամայն նայէր շատ քիչ մարդիկ կը յաջողէին իրմէ բան մը պահելու :

— Շատ նորատի էք, Պ. Մօրտօնդ, դեսպանութեան այս ծանր պաշտօնին համար, որուն մէջ ամէնէն հին դիւանագէտները ստէպ չեն յաջողու :

— Տէր իմ, քսան երեք տարեկան եմ, բայց Ձեր Բարձրութիւնը կը սխալի ըսելով թէ նորատի եմ : Ձեզ-

մէ աւելի տարիքոտ եմ, թէև ձեր իմաստութիւնը հոսնիմ:

— Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, պարոն, ըսաւ Մազարէն, միտքդ չեմ հասկնար:

— Տէր իմ, կ'ըսեմ թէ տառապազին տարիներ պէտք է կրկնակի համբել, և թէ քսան տարիէ ի վեր կը տառապիմ:

— Ո՛հ, այո՛, կ'իմանամ, ըսաւ Մազարէն, հալըստութեան պակաս լիւրն, աղքատ ես, այնպէս չէ:

Յետոյ ինքնիրեն յորեց.

— Այս ամէն անգլիացի յեղափոխականները մուրացկաններ և գեղջուկներ են:

— Տէր իմ, օր մը վեց միլիոն ոսկիի հարստութիւն մը պիտի ունենայի, բայց իմ ձեռքէն առին զայն:

— Ուրեմն դուք ժողովրդական մարդ չէք, ըսաւ Մազարէն զարմացած:

— Եթէ իմ տիւղոսս ունենայի, լորտ պիտի ըլլայի, եթէ անունս կրէի, հիմա Անգլիոյ ամէնէն հռչակաւոր անուաններէն մէկը պիտի լսէիք:

— Ի՞նչ է ուրեմն ձեր անունը, հարցուց Մազարէն:

— Պարոն Մօրտօնդ, պատասխանեց երիտասարդը ծռելով:

Մազարէն հասկցաւ որ Քրօմվելի դեսպանը անյայտ մնալ կ'ուզէ:

Պահ մը լռեց, բայց իոյն պահուն առաջինէն աւելի ուշադրութեամբ անոր երեսը նայեցաւ:

Երիտասարդը անդրդուելի կը մնար:

— Կրո՞ղը տանի այս մօքրակրօնները, ըսաւ Մազարէն մեղմով, մարմարէ տրձաններու կը նմանին:

Եւ բարձրաձայն յորեց.

— Բայց միթէ ազգական չունի՞ք:

— Այո՛, ազգական մը ունիմ, տէր իմ:

— Եւ ձեզի չօգնե՞ր:

— Երեք անգամ անոր գիմեցի որ օգնէ ինծի, և երեք անգամ իր ծառաներուն ձեռքով վռնտել տուաւ զիս:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, սիրելի Պ. Մօրտօնդ, ըսաւ Մազարէն, իր սուտ բարեպաշտական ձեւերովը երիտասարդը ծուղակը նետել յուսալով, Աստուած իմ, ս'ըլափ հետաքրքրութիւնս կը շաբթէ ձեր պատմութիւնը: Ուրեմն ձեր ծնողքը չէ՞ք ճանչնար:

— Դեռ նոր ճանչցայ:

— Եւ մինչև ճանչցած օրդ:

— Կը կարծէի թէ ընկեցիկ աղայ մըն եմ:

— Ուրեմն ձեր մայրը տեսած չէ՞ք:

— Ո՛չ, տէր իմ, տեսած եմ, երբ մանուկ էի. երեք անգամ իմ սանտուխ տունը եկաւ, այսօրուան պէս կը յիշեմ նաև օյն օրը երբ վերջին անգամ եկաւ զիս տեսնելու:

— Լաւ յիշողութիւն ունիք, ըսաւ Մազարէն:

— Ո՛հ, այո՛, տէր իմ, ըսաւ երիտասարդը այնպիսի տարօրինակ չեղտով մը որ Կարտինալը իր բոլոր մարմնոյն մէջ սարսուռ մը զգաց:

— Եւ ձեզ ո՞վ կը ցնուցանէր:

— Ֆրանսացի ստնտու մը. երբ հինգ տարեկան եղայ, զիս ճամբեց, վասնզի այնուհետև անոր վարձք տուող չկար, յայտնելով ինծի այն ազգականիս անունը որուն վրայ մայրս ստէպ անոր խօսեր էր:

— Դուք այն ատեն ի՞նչ եղաք:

— Երբ Արահաններու մէջ կուգայի և կը մուրայի, Բինկադօնի կրօնական մը զիս առաւ, կալվինական կրօնին մէջ զիս կրթեց, իր ունեցած բոլոր գիտութիւնը ինծի տուաւ, և ընտանիքս գտնելու համար ըրած խուզարկութեանցս օգնեց:

— Եւ այս խուզարկութիւնները...

— Անարդիւնք չի մնացին. զիպուածը ամէն բան յաջողցուց:

— Ուրեմն իմացա՞ք թէ մայրդ ինչ եղեր էր :

— Իմացայ որ մայրս սպանուեալ էր այն իմ ազգականին ձեռքով, որուն աջակից գտնուեալ են իր չորս բարեկամները, բայց գիտէի արդէն որ Շարլ Ա. թագաւորին կողմէն ազնուականութենէս զրկեալ եւ բոլոր հարստութիւնս կողոպտեալ էին :

— Ա՛հ, կ'իմանամ հիմա թէ ի՞նչ պատճառաւ Պ. Քրօմվէլի կը ծառայէք : Թագաւորը կ'ատէք :

— Այո՛, տէր իմ, կ'ատեմ զանիկա. ըսաւ երիտասարդը :

Մազարէն զարմանքով տեսաւ թէ ի՞նչ սաղայելական կերպով երիտասարդը արտասանեց այս խօսքը. ինչպէս որ սովորական դէմքերը արեամբ կը ներկուին, իր դէմքը լեզրով ներկուեցաւ եւ կապտագոյն դարձաւ :

— Ձեր պատժութիւնն ահա ի՞նչ է, Պ Մօրսօնդ, եւ զիս սաստիկ կը յուզէ, բայց բարեբա դէք որ ամենազօրաւոր տիրոջ մը կը ծառայէք : Ձեր խուզարկութեանց պիտի օգնէ ան : Մեզի պէս մարդիկ շատ տեղեկութիւններ կ'ունենան :

— Տէր իմ, բաւական է քաջացեղ շան մը հետքի նշանը ցոյց տալ եւ ան ապահով կը հասնի մըս ծայրը :

— Բայց միմէ կ'աւելէք որ խոսիմ այն ձեր ըսած ազգականին, ըսաւ Մազարէն, որ Քրօմվէլի բարեկամ ձեւանալ կը փափաքէր :

— Շնորհակալ եմ, տէր իմ, ես անձամբ իրեն պիտի խօսիմ :

— Բայց միթէ չըսի՞ք թէ ձեզի հետ նախատանօք կը վարուէր :

— Առաջին անգամ զիս տեսնելուն հետո աւելի լաւ պիտի վարուի :

— Ուրեմն անոր սիրտը շարժելու հնար մը պիտի ունենաք :

— Ահաբեկ դառնալու հնար մը ունիմ :

Մազարէն կը շիտէր երիտասարդը, բայց անոր աչքերէն ցոլած կարծէն գլուխը ծռեց եւ այսպիսի խօսակցութիւն մը շարունակելու չփոթելով Քրօմվէլի գիրը բացու :

Փոքր առ փոքր երիտասարդին աչքերը ըստ սովորականին ան ոյս եւ աստիկենման դարձան ու խորին մտախոհութեան մէջ ընկաւ : Առաջին տողերը կարդալէն յետոյ՝ աչքին ծայրով նայելու փորձ փորձեց հասկնալու համար թէ արդեօք Մօրսօնդ իր դէմքը կը նայի՞ եւ անոր անտարբերութիւնը դիտելով :

— Ձեր գործերը կատարել տուէք ուրեմն, ըսաւ աննշմարելի կերպով իր ուսերը բարձրացնելով, այն մարդոց ձեռքով որ միանգամայն իրենցը կը կատարեն : Տեսնենք ի՞նչ կը պարտւեալէ այս նամակը :

Նայել՝ բնագրին համեմատ կը դնենք հոս :

« Առ Բարձրագատիւ

« Տէր իմ Կարտինալ Մազարինի,

« Փափաքեցայ իմանալ, տէր եմ, Անգլիոյ ներկայ գործերու մասին ձեր Դիտաւորութիւնները : Երկու տէրութիւնները շատ դրացի են եւ ստիպեալ Ֆրանսա մեր վիճակին մտադիր է, ինչպէս որ մենք Ֆրանսայի մտադիր ենք : Անգլիացի գրեթէ միաբան են Շարլ թագաւորին եւ իր կուսակիցներուն բռնութեան դէմ մաքառելու : Հասարակաց վստահութեամբ այս շարժման պիտի աւելնելով՝ ամէնէն աւելի կրնամ ճանչնալ անոր բռնութիւնն ու հետեւանքը : Այսօր պատերազմ մը կը մղեմ եւ Շարլ թագաւորին դէմ մօտերս վերջնական ճակատ պիտի կազմեմ : Պիտի շահիմ զայն, վստահի ազգին յոյսն ու Աստուծոյ ոգին ինծի հետ են : Այս

ճակատամարտը չանելէս ետք, թագաւորը ո՛չ Անգլիա և ոչ Սկոտլանտ ապաւեն մը պիտի գտնէ. եթէ չբռնուի և կամ չսպաննուի, պիտի փորձէ Պրանսոս անցնելու որպէսզի զինուոր, հրազէն ու դրամ հաւաքէ:

«Արդէն Պրանսոս ընդունեց Հանրիէզ թագունին, անշուշտ ստիպուած, իմ հայրենեաց մէջ քաղաքական պատերազմի անշէջ հուր մը արծարծեց, բայց տիկին Հանրիէզ Պրանսոսյի աղջիկ է և Պրանսոսյի հիւրասիրութեան իրաւունք մը ունէր: Իսկ Շարլ թագաւորին գալով՝ խնդիրը բոլորովին կը փոխուի. Պրանսոս այս թագաւորը ընդունելով և անոր օգնելով՝ Անգլիացի ժողովրդեան գործերը դատապարտած և Անգլիոյ իրապէս քննադատ պիտի ըլլայ, մանաւանդ իր ընտրելիք կառավարութեան ընթացքին, որ այսպիսի վիճակ մը բացայայտօրէն պատերազմի յայտարարութիւն մը պիտի սեպէ...»

Նոյն միջոցին, Մազարէն, նամակին առած ոճէն սաստիկ յուզուելով՝ նորէն ընթերցումը դադարեցուց և աչքին ծայրովը երիտասարդին նայեցաւ:

Երիտասարդը շարունակ կը մտմտար:

Մազարէն շարունակեց.

«Ուստի՝ ստիպողական է, տէր իմ, որ Պրանսոսյի բռնելիք ընթացքը կանխաւ գիտնամ. այդ երկրին և Անգլիոյ շահերը թէև ներհակ ուղղութիւն մը ունին, կարծուածէն աւելի իրարու կը մօտենան: Անգլիա ներքին անդորրութեան պէտք ունի իր թագաւորին արտաքսման գործը գլուխ հանելու: Պրանսոս ևս այս անդորրութեան կը կարօտի որ իր նորատի թագաւորին գահը ամրապնդէ: Ներքին խաղաղութեան մեղի չափ կարօտ էք, խաղաղութիւն՝ որուն հասնելու մօտ ենք, մեր կառավարութեան աղդեցութեան շնորհիւ:

«Բարլամէնթի հետ ձեր կռիւները, ձեր աղմկալի երկպառակութիւնները այն իշխաններուն հետ որ այսօր ձեզի համար, վաղը ձեզի դէմ պիտի պատերազմին, ինչպէս նաև Տեղապահին, Պլանմէսնիլ նախագահին և Պրուէլ խորհրդականին կողմէն մղուած ժողովրդեան յամառ ընդդիմութիւնը, և վերջապէս այս ամէն անկարգութիւնը որ Պետութեան այլ և այլ աստիճաններէն կ'անցնի, պէտք է որ ձեզ յորդորէ մտաւտանջութեամբ նկատելու արտաքին պատերազմի մը պատահարները. վասնզի այն ատեն Անգլիա՝ նոր գաղափարներու խանդով զայրացած՝ Սպանիոյ հետ պիտի դաշնակցի, որ արդէն այս դաշնակցութեան կը բաղձայ: Ուստի՝ մտածեցի, տէր իմ, ձեր խոհմութիւնը և դէպքերու բերուով ձեր յատուկ կացութիւնը քաջ ճանչնալով, մտածեցի որ լաւագոյն պիտի համարիք Պրանսոսյի թագաւորութեան մէջ կեդրոնացնել ձեր բոլոր զօրութիւնը և Անգլիոյ նոր թագաւորութիւնն ալ իրենին թողուլ: Այս չէզոքութեան արդիւնքը պիտի ըլլայ Պրանսոսյի հողէն Շարլ թագաւորը հեռացնել, և ոչ զէնքով, ոչ դրամով, ոչ զօրքով չօգնել ձեր երկրին համար բոլորովին օտարական համարուող այս թագաւորին:

«Ուրեմն իմ գիրս լիովին մտերմական է, և ասոր համար իմ ներքին վստահութիւնս վայելող մարդու մը հետ զայն կը զրկեմ ձեզի. դիպուածոց համեմատ ի գործ դնելիք միջոցներէս առաջ կ'ուզեմ ձեզ այս նամակը զգացմամբ մը որուն արժանիքը Ձեր Բարձրութիւնը պիտի ճանչնայ: Օրիվիէ Բրոմվէլ մտածեց որ Մազարէնի պէս հանճարեղ գլուխի մը աւելի դիւրաւ կրնայ բան հասկցնել, քան թէ թագունիի մը որ անշուշտ հաստատամտութեանը կողմէ զարմանալի, բայց ծննդեան և երկնային իշխանութեան սնտի նախապաշարումներու շատ ենթակայ է:

«Ողջոյն ձեզ, տէր իմ, եթէ տասնընդ օրէն պատասխան մը չընդունիմ, նամակս իբրեւ անընդունելի պիտի համարիմ:

ՕԼԻՎԻԷ ՔՐՕՄՎԷԼ»

— Պ. Մօրտօնդ, ըսաւ Կարտինալը, մտածող երիտասարդը արթնցնելու միտքով՝ ձայնը բարձրացնելով, իմ պատասխանս այս նամակին այնքան աւելի գոհացուցիչ պիտի ըլլայ զօրատկա Քրօմվէլին համար որ մարդ չպիտի իմանայ անոր պատասխանելու: Ուստի, գացէք ի Պալտօնը ծովու վրայ սպասել նոյն նամակին, և խոստացէք ինծի վաղը առաւու մեկնելու:

— Կը խոստանամ, տէր իմ, պատասխանեց Մօրտօնդ, բայց ո՞րչափ օր պիտի սպասել տայ զիս Ձեր Բարձրութիւնը այս պատասխանին:

— Եթէ տառը օրուան մէջ չընդունիք զայն, կըրնաք մեկնիլ:

Մօրտօնդ խոնարհութիւն ըրաւ:

— Այս բաւական չէ, պարոն, չարժանակեց Մաւզարէն, ձեր անձնական արկածները զիս սառսիկ յուզեցին. ասկէ դատ՝ Պ. Քրօմվէլի նամակին իբրեւ դեռ պահ մեծ կարեւրութիւն առիք իմ առջևս: Ահա, վերստին կ'ըսեմ, յայտնեցէք ինձ, ի՞նչ կ'ընամ ըսել ձեզի համար:

Մօրտօնդ պահ մը մտածեց, և նշմարելի վարանումէ մը ետք, երբ՝ բերանը պիտի բանար՝ Պէրնուէն արտօրնօք ներս մտաւ, Կարտինալին տկանջին ծռեցաւ և կամայուկ մը խօսեցաւ.

— Տէր իմ, ըսաւ անոր, Հանրիէդ Թագունին անգլիացի ազատորդի մը ընկերութեամբ այս պահուս Բալէ Բուայետլ կը մտնէ:

Մաւզարէն ուստում մը ըրաւ աթոռին վրայ, որ

երտասարդին աչքէն չվրպեցաւ
յայտարարութիւնը գոցեց:

— Պարոն, ըսաւ Կարտինալը,

Պալտօնը սահմանեցի՞՞

Նախադաս կը սեա՞

բաւ կ'ընաք ըմբ

չըջապատ

միայն:

"

Թ.

ՄԱՂԱՐԷՆ ԵՒ ՏԻԿԻՆ ՀԱՆՐԻԷՂ

Անգլիոյ իշխանի եղաւ և չտապաւ գնաց Անգլիոյ իշխանի ընդունելու։ Անոր միացաւ սրահին մէջտեղը և ասաց։

Անգլիոյ իշխանի ընդունելու և չտապաւ գնաց Անգլիոյ իշխանի ընդունելու։ Անոր միացաւ սրահին մէջտեղը և ասաց։

Անգլիոյ իշխանի ընդունելու և չտապաւ գնաց Անգլիոյ իշխանի ընդունելու։ Անոր միացաւ սրահին մէջտեղը և ասաց։

Անգլիոյ իշխանի ընդունելու և չտապաւ գնաց Անգլիոյ իշխանի ընդունելու։ Անոր միացաւ սրահին մէջտեղը և ասաց։

Եւ իր արկղին կողմը ակնարկ մը ձգեց անհանգիստ. մինչեւ անգամ այն փառաւոր աղամանդեայ մատանին քարը՝ որուն փայլը՝ իր ձեռքին վրայ կը հրաւիրէր ամէնուն աչքը, ներսիդին դարձուց, թէն ձեռքն ալ աղւոր և սպիտակ էր։ Դժբաղդարար այս մատանին կիկէսի մատանին զօրութիւնը չունէր, որ անտեսանելի կը դարձնէր իր տէրը երբ Մաղարէնի ըրածն ընէր։

Արդ, Մաղարէն շատ կը փափաքէր որ նոյն պահուն անտեսանելի դառնար, վասնզի կը գուշակէր որ տիկին Հանրիէդ իրմէ բան մը ուզելու համար եկեր էր. քանի որ թագուհի մը՝ որուն հետ այսպէս վարուեր էր, ժպտելով իրեն առջեւը կ'երեւէր փոխանակ սղառնական լիզու մը գործածելու, ըսել էր թէ իրեն աւերակաւ կը ներկայանար։

— Պարոն Կարտինալ, ըսաւ օգոստափառ այցելունին, նախ մտածեցի զիս այստեղ բերող գործին վրայ իմ թագուհի քրոջս հետ խօսիլ, բայց մտածեցի որ քաղաքական գործերը յատկապէս էրկիմարդոց կը վերաբերին։

— Տիկին, ըսաւ Մաղարէն, հաւատացէ՛ք որ Ձեր վեհափառութիւնը զիս չափազանց շնորհապարտ կ'ընէ այսպէս պատուելով զիս։

— Շատ քաղցրաւար է, մտածեց թագուհին, արգեօք իմ միտքս գուշակեց։

Կարտինալին դարձիճը հասեր էին։ Թագուհին նրատեցուց, և երբ իր թիկնաթուին վրայ տեղաւորուեցաւ, անոր ըսաւ.

— Կրնա՞ք ձեր ամէնէն ակնածու ծառային ձեր հրամանները տալ։

— Աւագ, պարոն, պատասխանեց թագուհին, հրամաններ տալու սովորութիւնս կորսնցուցած եմ, և աղաչանք մատուցանելու վարժուած եմ։ Ուստի կու-

գամ ձեզի աղաչելու, և երջանիկ պիտի համարեմ ինք-
զինքս եթէ իմ խնդիրքս լսելի ըլլայ:

— Ձեզ մտիկ կ'ընեմ, տիկին, ըսաւ Մազարէն:

— Պարոն Կարտինալ, խնդիրը իմ թագաւոր ա-
մուսինիս՝ իր ապստամբ հպատակներուն դէմ մղած
պատերազմին վրայ է: Կարելի է չէք գիտեր որ Անգ-
լիոյ մէջ կը պատերազմին, ըսաւ թագուհին ախուր
ժպտով մը, և քիչ ատենէն այնպիսի վճռական կեր-
պով մը պիտի կոռուին որ մինչև ցարդ չեն կոռւած:

— Բոլորովին անտեղեակ եմ, տիկին, ըսաւ Մա-
զարէն, ուսը թեթեւ մը շարժելով: Աստուհ, մեր յա-
տուկ կռիւները ինծի պէս անկարող և վատուած հէք
պաշտօնէի մը ժամանակը ու միտքը լիովին գրաւած են:

— Լա՛ւ ուրեմն, Պ. Կարտինալ, ըսաւ թագու-
հին, պիտի յայտնեմ ձեզի որ իմ ամուսինն Շարլ, վերջ-
նակա՛ն պատերազմ տալու վրայ է, եթէ պարտուի...—
Մազարէն շարժում մը ըրաւ—պէտք է ամէն բան նա-
խատեսել, շարունակեց թագուհին, եթէ պարտուի, կը
փախա՛քի Ֆրանսա քաջուիլ և սոսկական մարդու մը
պէս ապրիլ: Այս խորհուրդս ինչպէս կը գտնէք:

Կարտինալը մտիկ րրեր էր և ի, դէմքին մէկ ջղին
իսկ չէր մասնաձ իր զգացած ապաւորութիւնը, մտիկ
ընելու ատեն՝ իր ժպիտը մնաց ինչ որ էր, միշտ ստու-
պատիր ու փաղաքուշ, և երբ թագուհին խօսքը
լմնցուց.

— Տիկին, կը կարծես, ըսաւ իր ամէնէն աղու
ձայնովը, թէ Ֆրանսա, որ այժմ այնքան խռովեալ և
եռացող վիճակի մէջ կը գտնուի, գահադուրկ թագա-
ւորի մը համար անքայթ նաւահանգիստ մը ըլլայ: Ար-
դէն Լուի Ժ. Գ. զլիւին վրայ թագը շատ հաստատուն
չէ. ինչպէս կրկնակի բեռ մը պիտի կարենայ կրել:

— Այս բեռը ինծի վերաբերմամբ այնքան ծանր
չէր, ընդհանեց թագուհին վշտագին ժպտով մը, և

չեմ պահանջեր որ իմ ամուսինիս համար ընեն ինչ որ
ինծի համար չըրին: Կը նայիք որ շատ համեստ թագա-
կիրներ ենք, պարոն:

— Ո՛հ, ձեզի համար, տիկին, ձեզի համար, վրայ
բերաւ Կարտինալը որպէսզի կարճ կապէ այն բացառ-
ութիւնները որ սկսեր էին երեւալ, ձեզի համար,
խնդիրը տարբեր է. Հանրի Դ. ի, այն մեծ, այն վեհ
թագաւորին դուստրը...:

— Եւ սակայն այս արգելք մը չէ ձեզ անոր փե-
սային հիւրասիրութիւն չընելու, այնպէս չէ՞, պարոն:
Սակայն պարտաւոր էիք յիշել որ այն մեծ, այն վեհ
թագաւորը, որին մէկը տարագիր ըլլալով, ինչպէս որ
պիտի ըլլայ ամուսինս, Անգլիոյ գնաց օգնութիւն
խնդրելու, և Անգլիան անոր այս օգնութիւնը տուաւ,
թէպէտև էլ իրապէթ թագուհին անոր քեռաղջիկը չէր:

— Մեղո՛յ, ըսաւ Մազարէն այս պարզ տրամա-
բանութեան ներքև ընկճուելով, Ձեր Վեհափառութիւնը
միտքս չի հասկնար, իմ դիտաւորութիւնս ծուռ կը
մեկնէ, և ասոր պատճառը սա է անշուշտ որ գաղղիե-
րէն լաւ չեմ խօսիր:

— Իտալերէն խօսեցէք, պարոն. Մարի տը Մէտիսի
թագուհին, մեր մայրը, այս լեզուն մեզի սորվեցուց
ձեր նախորդ Կարտինալը զանիկա աքսորի մէջ մեռնե-
լու զրկելէն առաջ: Եթէ այն մեծ և վեհ թագաւորէն՝
որուն վրայ քիչ մը առաջ կը խօսէիք, բան մը մնաց,
շատ պիտի զարմանայ տեսնելով այն խորին սքանչա-
ցումը զոր կը տածէք իր վրայ առանց քիչ մը զթու-
թիւն զգալու իր գերդաստանին համար:

Մազարէնի ձակատէն քրտինքը կը հոսէր խոշոր
կաթիլներով:

— Այս սքանչացումս՝ ընդհակառակը՝ այնքան մեծ
և ճշմարիտ է, տիկին, պատասխանեց Մազարէն՝ առանց

ընդունելու թագուհւոյն առաջարկութիւնը լեզուն փոխելու մասին, որ եթէ Շարլ Ա. թագաւորը՝ զոր Աստուած ամէն փորձանքէ զերծ պահէ, Ֆրանսա վերադառնար, անոր պիտի ընծայէի իմ տունս, իմ յառուկ տունս, բայց, ափսո՛ս, չատ ապահով ասպատանարան մը չպիտի ըլլար: Օր մը ժողովուրդը պիտի այրէ այս տունը, ինչպէս որ Անգլիոյ մարէշալինը այրեց. խնդճ Քօնսինի, Քօնսինի, և սակայն այս մարդը միակ Պրանսայի բարիքը կ'ուզէր:

— Այո՛, տէր իմ, ձեզի պէս, ըսաւ թագուհին հեգնօրէն:

Մաղարէն իր ըսած խօսքին երկդմի իմաստը չհասկընալու զարնելով՝ Քօնսինի Քօնսինիի վրայ կարեկցութիւնը շարունակեց:

— Բայց վերջապէս, տէր իմ կարօրինալ, ըսաւ թագուհին համբերութիւնը հասնելով, ինչ պատասխան պիտի տաք:

— Տիկին, գոչեց Մաղարէն հետզհետէ մեղմանալով, տիկին, արդեօք Ձեր Վեհափառութիւնը պիտի ներէ՞ ինձ ձեզի խորհուրդ մը տալու: Արդէն յայտնի է թէ այս համաձարկութիւնն առնելէն առաջ, Ձեր Վեհափառութեան ոտքը պիտի իյնամ և պիտի կատարեմ ինչ որ ձեզի հաճելի երեւի:

— Խօսեցէք, տէր իմ, պատասխանեց թագուհին: Ձեզի պէս խոնարհ մարդու մը խորհուրդը հարկաւ միշտ լաւ պիտի ըլլայ:

— Տիկին, հաւատացէք ինձ, թագաւորը պարտաւոր է մինչեւ վերջը պատերազմիլ:

— Արդէն պատերազմեցաւ, պարսն, և այս վերջին ճակատամարտը զոր պիտի արձակէ իր այն զինուորներով որ իր թշնամեաց զօրութենէն նուազ են, կը վկայէ որ առանց պատերազմելու միտք չունի անձնատուր ըլլալ, բայց վերջապէս, ինչ պիտի ընէ եթէ երբէք յաղթուի:

— Լա՛ւ ուրեմն, տիկին, այս պարագայիս մէջ՝ իմ խորհուրդս է, — գիտեմ որ Ձեր Վեհափառութեան խորհուրդ տալս մեծ համարձակութիւն մըն է իմ կողմէ, — բայց խորհուրդս սա է որ թագաւորը իր տէրութենէն պէտք չէ որ հեռանայ: Բացակայ թագաւորները չուտով կը մոռցուին. եթէ Ֆրանսա անցնի, իր դատը ի սպառ կը կորսուի:

— Ուրեմն, ըսաւ թագուհին, եթէ այս է ձեր խորհուրդը և եթէ իրօք անոր վիճակին կարեկիր կը գրտնուրէք, դրամով և մարդով անոր օգնեցէք. վասնզի ես անոր չեմ կրնար այլեւս բան մը ընել, անոր օգնելու համար վերջին ադամանդս իսկ ծախեցի: Գիտէք, ամենէն քաջ գիտէք պարսն, որ բան մը չունիմ: Եթէ գոհար մը մնացած ըլլար ինձ, տաքնալու համար այս ձմեռ թէ ես և թէ աղջիկս, փայտ պիտի գնէի:

— Ա՛հ, տիկին, ըսաւ Մաղարէն, Ձեր Վեհափառութիւնն իր խնդրածը չգիտէ: Այն օրը որ օտարականներ թագաւորի մը ետեւէն կ'երթան որպէսզի անոր օգնեն աթոռը եղնուլու, այն օրը խոստովանիլ է որ իր հպատակաց սէրը չվայելեր:

— Խնդրէն կը շեղիք, պարսն կարօրինալ, ըսաւ թագուհին, որուն համբերութիւնը կը հասնէր քանի կը տեսէր որ այս նրբամիտ մարդը բառերու լափիւրինթոսի մը մէջ կը մոլորէր, բուն խնդրոյն դարձէք, և պատասխան տուէք այո՛ կամ ո՛չ. եթէ թագաւորը Անգլիա մնալու յամառի, միթէ անոր օգնութիւն պիտի չորկէք: Եթէ Ֆրանսա դառնայ, միթէ ասպնջականութիւն պիտի ցուցնէք:

— Տիկին, ըսաւ կարօրինալը՝ խիստ մեծ անկեղծութիւնը կեղծելով, կը յուսամ Ձեր Վեհափառութեան ցոյց տալ թէ ո՛րչափ ձեզի անձնուէր եմ և ո՛րչափ կը փափաքիմ ձեզի այնքան սրտմաշուք տուող գործ մը աւարտել: Այնուհետեւ կը կարծեմ թէ Ձեր Վեհափառութեան

առթիւնը չպիտի կասկածի թէ ո՛րքան մեծ է եռանդս ձեզի ծառայելու :

Թագւոյն չրթունքները կը խածնէր և անհամբերութեան իր արտայայտութիւնները կը շարժէր :

— Լա՛ւ ուրեմն , ի՞նչ պիտի ընէք , ըսաւ վերջապէս , տեսնենք , խօսեցէք :

— Այժմ ի՞նչ պիտի երթամ թագուհիին խորհուրդ հարցնելու և խնդիրը անմիջապէս Բարլամէնթի նկատողութեան պիտի ներկայացնենք :

— Այն Բարլամէնթը որու հետ կուրի մէջ էք , այնպէս չէ՞ : Անշուշտ Պրիւսէլը տեղեկարար պիտի ընէք : Բաւական է , Պ. Կարտինալ , բաւական է : Միտքդ կ'ըմբռնենմ , կամ լաւ եւս անիրաւ եմ : Արդարեւ գացէք ժողովարանը , վասնզի այն՝ թագաւորներու թշնամի՝ ժողովարանն է միայն որ ձեր այնքան զմայլած մեծ և վսեմ Հանրի Դ. ի աղջկան նպաստներ զրկեց որով այս ձմեռ ցուրտէն և անօթութենէ չմեռնելու կարող եւ զաւ :

Եւ այս խօսքը ըսելով՝ թագուհին ոտք ելաւ վեհապահն սրտմտութեամբ մը :

Կարտինալը իրարու կցած ձեռքերը անոր երկընցուց :

— Ա՛հ , տիկին , տիկին , ո՛րչափ քիչ կը ճանչնաք զիս , Աստուած իմ :

Բայց Հանրիէդ թագուհին այն սուտուպատիր արտասուքը թափող մարդուն կողմը անգամ չդառնալով՝ դաշիւճէն անցաւ , ինք դուռը բացաւ և Նորին Բարձրութեան բազմութիւն պալատականներուն մէջէն գնաց Վինդրի ձեռքը բռնեց միայնակ , առանձին և կանգուցուն : Արդէն անկեալ հէք թագուհի որուն առջև առ մարդավարութեան ամէն մարդ խոնարհութիւն կ'ընէր , բայց իրօք թե մը ունէր միայն որու վրայ կռթնելու կարող էր :

— Փոյթ չէ՛ , ըսաւ Մաղարէն երբ առանձին մնաց , այս բանս ինծի վիշտ պատճառեց , և ծանր դեր մը կայ խաղալու : Բայց բան մը չըսի ոչ մէկուն և ոչ միւսին : Հը՛մ , սա Բրօմվէլը թագաւորներու վայրագ որսորդ մըն է , իր պաշտօնէից վրայ կը ցաւիմ , եթէ երբեք պաշտօնեայ ընդունի : Պէրնուէ՛ն :

Պէրնուէն նսրս մտաւ :

— Նայէ եթէ սե կրկնօգով և կարճ մաղերով եւրիտասարդը՝ որ քիչ մը առաջ նսրս հրամցուցիր , տալաւին պալատը կը դանուրի՞ :

Պէրնուէն դուրս ելաւ : Կարտինալը նոյն ժամանակը անցուց իր մատնիին քարը դուրս դարձնելով , աղամանդը սրբելով , անոր ջուրին վրայ զմայլելով , և ըստ որում արցունք մը իր աչքերուն մէջ կը դառնար և տեսողութիւնը կը պղտորէր , գլուխը ցնցեց որ զայն վար ձգէ :

Պէրնուէն նսրս մտաւ Բոմէնթի հետ որ պահակութիւն կ'ընէր :

— Տէր իմ , ըսաւ , մինչդեռ Ձեր Բարձրութեան խնդրած երիտասարդը դուրս կ'առաջնորդէի , սրահին ապակիէ դուռին մօտեցաւ և զարմանքով բանի մը նայեցաւ , անշուշտ Ռաֆայէլի պատկերին որ այս դրան դիմացը կ'իյնայ : Ապա պահ մը մտմտաց և սանդուխէն վար իջաւ : Կարծեմ թէ տեսայ անոր սպիտակ ձիւ մը վրայ հեծնել և պալատին դուռնէն դուրս ելլելը : Բայց միթէ թագուհիին մօտ չէ՞ք երթար , տէր եմ :

— Ի՞նչ կայ :

— Պ. Կիդօ , իմ քեռիս , հեմա ըսաւ ինծի թէ Ն. Վեհափառութիւնը բանակէն նոր լուրեր ստացած է :

— Շատ լաւ , հիմակ պիտի երթամ :

Նոյն պահուն Պ. Վիլքիէ երեւցաւ : Իրօք թագուհիին կողմէ կ'ուզար Կարտինալը կանչելու :

Քօմէնսի լաւ գիտեր և իրօք Մօրտօնդ իր պատմած կերպով վարուեր էր։ Երբ ապակեայ մեծ սրահին դուռ գահեռական սրահէն կ'անցնէր Մօրտօնդ, տեսաւ Վինդերը որ թագուհիին բանայցութեան աւարտելուն կը սպասէր։

Այս տեսքին վրայ՝ երիտասարդը կանգ առաւ չէ թէ Ռաֆայէլի պատկերին վրայ զմոյլելու, այլ կարծես թէ անուշի առարկայի մը տեսիլքէն զխեղութեան էր։ Իր աչքերը խոշոր խոշոր բայտ և բոլոր մարմինը սարսուռաց։ Կարծես թէ գինքը իր թշնամիէն զատող սպաւ կեայ պատուարէն անցնիլ կ'ուզէր, վասնզի եթէ Քօմէնս տեսած ըլլար թէ ինչ ատելութեան ոգիով այն երիտասարդին աչքերը սեւեռած էին Վինդերի, պահ մը չպիտի տարակուսէր որ այն անգլիացի մեծատունը երիտասարդին անհաշտ թշնամին էր։

Բայց կանգ առաւ։

Անշուշտ մտմտալու համար կեցաւ. վասնզի՝ փոխանակ իր շարժման հետեւելու, որ էր շիտակ լորտ Վինդերի վրայ քալել, ծանր ծանր իջաւ սանդուխէն, ձին նստաւ և Ռալֆիէօ փողոցին անկիւնը կեցաւ, և աչքերը պալատին վրայ սեւեռած՝ սպասեց որ թագուհիին կառքը բակէն դուրս ելնէ։

Շատ երկար չսպասեց, վասնզի թագուհին հազիւ թէ քառօրդ մը մնացեր էր Մազարէնի մօտ. բայց այս քառօրդուն տկնկալութիւնը դար մը երեւցաւ սպասողին։

Վերջապէս վանդակէն որոտալով դուրս ելաւ այն ժամանակ կառք ըսուած մեքենան, և Վինդեր միշտ ձիու վրայ, նորէն դռնակին կողմը ծռեցաւ նորին Վեհափառութեան հետ խօսելու համար։

Ձիերը արագընթաց մեկնեցան և Լուվրի ճամբան բռնելով՝ հոն մտան։ Կարմեւեան վանքէն մեկնելէն առաջ՝ տիկին Հանրիէդ իր աշխարհ ըսեր էր որ Պալատ երթայ ու իրեն սպասէ, այն պալատը ուր երկօր ատեն

բնակեր էր և հեռացեր էր միայն սա պատճառով որ իրենց թշուառութիւնն աւելի ծանր կը թուէր ոսկեզօծ սրահներու մէջ։

Մօրտօնդ կառքին հետեւեցաւ և երբ մութ կամաւ կամարէն ներս մտնելը տեսաւ, ինքն ու ձին գացին պատին փակչելու, պատի մը՝ որուն վրայ ստուերը կը տարածուէր, և անշարժ մնաց ժան կուժօնի շինած քիւերուն ներքեւ, հեծնալ արձան մը ներկայացնող հարթ քանդակի մը սլէս։

Մօրտօնդ կը սպասէր, ինչպէս որ սպասած էր Բալէ Բուայիակի մէջ։

Ժ.

ԴԺԲԱՆՅ ՄԱՐԴԻԿ ԻՆՉՊԷՍ ԵՐԲԵՄՆ ԴԻՊՈՒՐ
ՆԱԽԱԽԱՄՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ՍԵՊՏԵՆ

- Լա՛ւ տրեմն, տիկին, ըսաւ Վինդը, եւ թաղուհին սպասա օրները հեռացուց։
- Լա՛ւ, գուշակածս եկաւ հասաւ, միւրորտ։
- Միթէ կը մերժէ։
- Միթէ առաջուց ըսած չէ՞ր քեզի։
- Կարտինալը կը մերժէ՞ թագաւորը ընդունելու, Ծրանսան դժբաղդ իշխանի մը հիւրասիրութիւն կը մերժէ, բայց առաջին անգամն, է տիկին։
- Ծրանսան չըսի, միւրորտ, այլ Կարտինալը ըսի, և Կարտինալն ալ նոյն իսկ Գաղղիացի անգամ չէ։
- Բայց միթէ թագուհին տեսա՞ք։

— Պարապ բան է, ըսաւ տիկին Հանրիէզ իր գըլուխը ցնցելով անբազին, Կաղուհին երբէք այս՝ չպիտի ըսէ երբ Կարտինալը ո՛չ ըսաւ։ Միթէ չգիտէ՞ք որ այս խաղացին կը վարէ ամէն բան թէ՛ ներսը և թէ՛ դուրսը։ Ասկէ զատ՝ և արդէն բաժնս կը կրկնեմ, չպիտի դառնամ և թէ Քրօմվէլ մեզ կանխած է. խօսելու ատեն չըփոթած կ'երեւէր ինձ, և սակայն մերժելու մասին հաստատ էր իր կամքը։ Նոյնպէս, գլխացի՞ք արդեօք, միւրորտ, Բայէ-Րուայեալի մէջ գործակալներուն երթալն ու դալը և իրարանցումը։ Արդեօք լուր մը ստացա՞ն, միւրորտ։

— Անգլիայէն չէ ան, տիկին. այնքան փութացի որ հաւաստի եմ թէ ոչ ոք կանխած է զիս. երեք օր կա՛ որ մեկնեմ եմ, մաքրակրօն բանակին մէջէն հրաշքով անցայ, իմ Թօնի սպասաւորիս հետ սուրհանդակի ձիեր առի և մեր հեծած երիվարները Բարիզի մէջ ծախու առինք։ Ասկէ զատ՝ վտանգաւոր քայլ մը առնելէն առաջ հաւաստի եմ որ թագաւորը Ձեր Վեհափառութեան պատասխանին պիտի սպասէ։

— Իմացուցէք անոր, միւրորտ, աւելցուց թագուհին յուսահատ, թէ ձեռքէս բան մը չի գար, թէ անոր չափ և անբովէ ալ աւելի տառապանք կրնցի, քանի որ աքսորի հացը ուտելու և սուտ բարեկամներէ հիւրընկալութիւն խնդրելու ստիպուած եմ, այնպիսիներ՝ որ բմարտասուքս կը ծաղրեն, իսկ իր արքունի անձին գալով՝ պէտք է որ վեհանձնօրէն զսո՛ւր և իբրեւ թագաւոր մեռնի։ Ես ալ անոր ոտքերուն առջեւ մեռնելու պիտի երթամ։

— Տիկին, տիկին, գոչեց Վինդը, Ձեր Վեհափառութիւնն ինքզինք վստահութեան կը թողու և կարելի է դառեաւ յոյս մը կայ մեզի համար։

— Չկան ալ բարեկամներ, միւրորտ, չունիմ բոլոր աշխարհիս երեսը բարեկամներ բացի ձենէ։ Ո՛ր Աստուած

իմ. Աստուած իմ, գոչեց տիկին Հանրիէդ իր աչքերը դէպի երկինք դարձնելով, արդեօք երկրիս վրայ գրտնուած բոլոր վեհանձն սիրտերը առիր:

— Կը յուսամ թէ ո՛չ, տիկին, պատասխանեց Վինդը խոհուն, ձեզի արդէն չորս մարդոց վրայ խօսած էի:

— Ի՞նչ պիտի կրնաս ընել չորս մարդով:

— Չորս անձնուէր մարդիկ, մեռնելու պատրաստ չորս մարդիկ շատ բաներ կրնան ընել, հաւտացէ՛ք ինձ, տիկին, և իմ ակնարկած անձինքս ժամանակին շատ բաներ ըրին:

— Եւ այն չորս մարդիկները ո՞ւր են:

— Ա՛հ, այդ միայն չգիտեմ: Քսան տարիէ ի վեր գրեթէ անոնց ո՞ւր ըլլալը չեմ գիտեր, բայց ամէն անգամ որ թագաւորը վտանգի մէջ տեսած եմ, անոնք մտքէս անցած են:

— Եւ միթէ այն մարդիկը քու բարեկամներդ էին:

— Անոնցմէ մին կեանքս կրնար բառնալ և դայն ինձ բաշխեց, չեմ գիտեր թէ արդեօք տակաւին իմ բարեկամս է, բայց գէթ այն ատենէն ի վեր, ես միշտ անոր բարեկամը մնացած եմ:

— Եւ միթէ այն մարդիկը Ֆրանսա՞յի մէջ են, միլորտ:

— Կարծեմ թէ:

— Ըսէ անոնց անունը, թերեւս լսած եմ և կարեւորամ խուզարկութեանդ օգնել:

— Անոնց մին տ՝Արդանեան ասպետ կը կոչուէր:

— Ո՛հ, միլորտ, եթէ չեմ սխալիր, տ՝Արդանեան ասպետը պահակաց տեղակալ է, անոր անունը լսեցի. բայց, զգոյշ եղի՛ր, այն մարդը կը վախճամ որ բոլորովին Կարտինալին յարած մարդ մըն է:

— Եթէ իրաւ է ամենայեւն դժբաղդութիւն մը պիտի ըլլայ այս բանս, ըսաւ Վինդը, և պիտի սկսիմ հաւտալ որ՝ արդարեւ անէ՛ծք կայ մեր վրայ:

— Բայց որոնք են միւսները, ըսաւ թագուհին, որ՝ այս յետին յոյսը կը գրկէր ինչպէս նաւաբեկեալ մը կը փաթթուի իր նաւին բեկորներուն, միւսները, միլորտ:

— Երկրորդին անունը դիպուածով լսեցի, վասն զի այն չորս ասպետները մեզի դէմ մենամարտելէն առաջ՝ իրենց անունը յայտնեց էին, երկրորդը Լա Ֆէր կոմս կը կոչուէր: Իսկ միւս երկուքին գալով, սովորած էի զանոնք իրենց կեղծ անուններով անուանել, իրենց ճշմարիտ անունը մոռցեր եմ:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, և սակայն շատ կարեւոր է զանոնք գտնել, ըսաւ թագուհին, քանի որ կը կարծես թէ այն արժանի ազատորդիները թերեւս կարենան թագաւորին օգնել:

— Ո՛հ, այո՛, ըսաւ Վինդը, վասն զի նոյն անձերն են. լաւ մտիկ ըրէ՛ք ըսելիքս, տիկին, և ձեր յիշատակները գրգռեցէ՛ք. միթէ երբէք չլսեցի՞ք թէ երբեմն Աննա թագուհին չլսուած վտանգէ մը ազատած էր:

— Այո՛, Պ. Պըքլինկէմի հին սիրային յարաբերութեան մէջ եղած ատենը, և կարծեմ թէ աստղիկներու և աղամանդներու առթիւ էր:

— Լա՛ւ, ճիշտ այդ է, տիկին, անոնք այն մարդիկը զայն ազատեցին, և ցաւագին կը ժպտիմ մտածելով որ եթէ այն ազատորդիներուն անունները ձեզի ծանօթ չեն, պատճառը սա է որ թագուհին զանոնք մոռցած է, մինչդեռ պարտաւոր էր զանոնք տէրութեան առաջին աւագանեաց կարգը անցընել:

— Լա՛ւ ուրեմն, միլորտ, պէտք է զանոնք փնտրուել. բայց ի՞նչ կարող են ընել չորս մարդիկ, վասն զի վերստին կ'ըսեմ, պէտք չէ որ տ՝Արդանեանի վստահիլ:

— Արի սուր մը կորսնցուցած պիտի ըլլանք, բայց միշտ երեք հատ պիտի մնայ՝ առանց իմս հաշուելու. Արդ՝ չորս անձնուէր մարդիկ եթէ թագաւորը շրջապատելով՝ զանի թշնամեաց դէմ պահպանեն, ճակատաւ մարտի մէջ չորս կողմը բռնեն, խորհելով անոր օգնեն, փախուստի ժամանակ ուղեկցին, բաւական են, չէ թէ թագաւորը յաղթական կանգնելու, այլ բաւական են՝ եթէ յաղթուի, ազատելու, ծովէն անցնելու ատեն անոր աջակից գտնուելու, և ի՛նչ որ կ'ուզէ թո՛ղ ըսէ Մաւազարէն, երբ անգամ մը Պրանսայի եզերքը հասնի, ձեր արքայական ամուսինը ա՛յնքան ապաստանարան և ապաւէն պիտի գտնէ որչափ կը գտնէ ծովի թռչունը փոթորիկներու ժամանակ:

— Փնտռէ՛, միւրաւ. փնտռէ այն ազատորդիները, և եթէ զանոնք գտնես, եթէ քեզի հետ Անգլիա անցնելու հաւանին, ամէն մէկուն դքսութիւն մը պիտի տամ՝ մեր գահն ելած օրը, և ասկից զատ՝ ա՛յնքան ոսկի որչափ որ պէտք է Ուայդ-Հալ պալատին համար վճարելու: Ուստի փնտռէ գտիր զանոնք, միւրաւ, կ'ողալեմ, փնտռէ՛:

— Պիտի փնտռեմ, տիկին, ըսաւ Վինդըր, և անտարակոյս զանոնք պիտի գտնէի, բայց ժամանակս սուղ է. միթէ Զեր Վեհափառութիւնը կը մոռնա՞յ որ թագաւորը պատասխանիդ կ'սպասէ և անձկութեամբ կ'սպասէ:

— Ուրեմն կործուած ենք, գոչեց թագուհին խորտակուած և յուսահատ շնչտով մը:

Նոյն պահուն դուռը բացուեցաւ, նորատի աղջիկը՝ Հանրիէդ երեւցաւ, և թագուհին՝ այն վսեմ զօրութեամբ որ մայրերու զիւցաղնութիւնն է, իր սրտին խորը մղեց արցունքը՝ նշան ընելով Վինդըրի որ խօսակցութիւնը փոխէ:

Բայց այս ղիմագործութիւնը՝ որչափ որ զօրաւոր

էր, նորատի իշխանուհին աչքէն չվրիպեցաւ, սեմին վրայ կեցաւ, հառաչ մը հանեց, թագուհին ուղղելով խօսքը.

— Ինչո՞ւ համար ուրեմն առանց ինծի կ'ուլաւ, մայր իմ:

Թագուհին ժպտեցաւ՝ և փոխանակ անոյ՝ պատասխան տալու.

— Այո՛, Վինդըր, ըսաւ, գոնէ բան մը շահեցայ կիսովին թագուհի ըլլալովս մրայն, այս է թէ զաւակներս զլս մայր կ'անուանեն փոխանակ տիկին անուանելու:

Յետոյ աղջկան կողմը դառնալով.

— Ի՛նչ կ'ուզես, Հանրիէդ, հարցուց:

— Մայր իմ, ըսաւ նորատի իշխանուհին, հիմակ իսկ ձրաւոր մը մտաւ ի Լուվր և Զեր Վեհափառութեան իր յարգանքը մատուցանել կը խնդրէ՝ բանակէն կուգայ և ձեզի նամակ մը ունի յանձնելիք կ'ըսէ, կարծեմ թէ մարէշալ Կրամօնի կողմէ:

— Ա՛հ, ըսաւ թագուհին Վինդըրի, իմ հաւատարիմներէս մին է. բայց չե՞ս դիտեր, իմ սիրելի լորտս, որ այնքան քիչ են մեզ սպասաւորողները որ աղջիկս հրաւիրակի պաշտօն կը վարէ:

— Տիկին, գթացէք վրաս, իմ սիրտս կը խորտակէք:

— Եւ ո՞վ է այն ձրաւորը, Հանրիէդ, հարցուց թագուհին,

— Պատահանէն տեսայ զայն, տիկին. պատանի մըն է որ հազիւ տասնվեց տարու կ'երեւի և Պրաժլօն դերկոմս կը կոչուի:

Թագուհին գլխով նշմար մը ըրաւ ժպտելով, նորատի իշխանուհին դուռը բացաւ, և Ռաուլ սեմին վրայ երեւցաւ:

Երեք քայլ առաւ դէպ ի թագուհին, և ծնրադրեց:
— Տիկին՛ն, ըսաւ, Ձեր Վեհափառութեան կը բերեմ իմ բարեկամ Կիշ կոմսին կողմէ գիր մը, ըսաւ ինձ թէ պատիւ ունի ձեր սպասուորներէն մին ըլլալու, այս գիրը կարեւոր լուր մը ու իր յարգանաց հաւատարմքը կը պարունակէ:

Կիշ կոմսին անունը լսելուն՝ նորատի իշխանուհիին այտերուն վրայ կարմրութիւն մը ծաւալեցաւ. թագուհին փոքր ինչ խստութեամբ անոր երեսը նայեցաւ:

— Բայց, Հանրիէդ, դուն ըսիր ինծի թէ գիրը մաքշալ Կրամօնի կողմէ է, ըսաւ թագուհին:

— Ես այնպէս կը կարծէի, տիկին... Կմկմաց նորատի օրրորդը:

— Յանցանքը իմս է, տիկին, ըսաւ Ռաուլ, արդարեւ ես ինքս իմաց տուի թէ իբր մարէշալ Կրամօնի կողմէն եկած եմ, բայց որովհետեւ աջ թեւը վէրք մը առաւ, չկրցաւ գրել և կոմսը անոր գրագրութեան պաշտօն վարեց:

— Ուրեմն պատերազմեցա՞ւ, ըսաւ թագուհին Ռաուլին նշան ընելով որ ոտք ելնէ:

— Այո՛, տիկին, ըսաւ պատանին նամակը Վինդրի տալով, որ զայն ընդունելու համար առաջ անցնելով՝ թագուհին յանձնեց:

Երբ պատերազմի լուրը առաւ՝ նորատի իշխանուհին բերանը բացաւ հարցում մը ընելու որ անշուշտ իրեն հոգ կը պատճառէր, բայց առանց խօսք մը արտաբերելու բերանը գոցուեցաւ, մինչդեռ իր այտերուն վարդերը հետզհետէ կ'անհետէին:

Թագուհին այս շարժումները տեսաւ, և իր մայկան սիրտը անշուշտ զանոնք ըմբռնեց, վասնզի վերստին Ռաուլին դառնալով՝

— Եւ միթէ փորձանք մը հասցա՞ւ երիտասարդ Կիշ կոմսին, հարցուց ան, վասնզի ոչ միայն մեր սպասար-

կուներէն մին է, ինչպէս որ քեզի ալ ըսաւ, պարոն, այլ և մեր մէկ բարեկամը:

— Ո՛չ, տիկին, պատասխանեց Ռաուլ, բայց ընդհակառակն՝ այն կռիւի օրը մեծ փառք ստացաւ և պատերազմի դաշտին վրայ իշխանին կողմէ գրկուելու պատիւը ունեցաւ:

Նորատի իշխանուհին ծափահարեց, բայց այս ձեւ ուրախութեան ցոյց մը ակամայ յայտնելուն վրայ ամօթապարտ մնալով՝ կիսովին դարձաւ և վարդերով լեցուն ամանի մը վրայ ծռեցաւ անոր հօտը, չնչելու համար:

— Տեսնենք կոմսը ի՞նչ կը գրէ մեզի, ըսաւ թագուհին:

— Պատիւ ունեցայ ըսելու ձեր Վեհափառութեան որ իր հօրը անուան կը գրէր:

— Այո՛, պարոն:

Թագուհին նամակը բացաւ կարդաց.

«Տիկին և թագուհի,

«Ձեզի անձամբ գրելու պատիւը չունենալով, աջ ձեռքիս վէրք մը ընդունելուս, իմ որդւոյս Պ. Կիշ կոմսին մօլոցաւ կը գրեմ, որ իր հօրը հաւասար ձեր ծառան է, և կը յայտնեմ ձեզ որ Լէնսի ճակատամարտը շահեցանք և թէ այս յաղթութիւնն անշուշտ կարտի նալ Մազարէնի և թագուհիին մեծ զօրութիւն պիտի տայ Եւրոպայի գործերուն վրայ: Թող ձեր Վեհափառութիւնը, եթէ իմ խորհուրդիս հետեւիլ կը փափաքի, այս պարագայէս օգուտ քաղելով իր օգոստափառ ամուսնոյն ի նպաստ պնդէ թագուորին կառավարութեան մօտ: Պ. Պրաժլօն դերկոմսը որ պատիւ պիտի ունենայ այս գիրը ձեզի յանձնելու, իմ որդւոյս բարեկամն է,

որուն՝ հաւանօրէն, կեանքը ազատեց. ազատորդի մըն է այն՝ որուն լիապէս կրնայ վստահիլ Ձեր Վեհափառութիւնը, եթէ բերանացի կամ գրաւոր հրաման մը ունի ինծի հասցնելու:

«Պատիւ ունիմ մնալ յարգանքօք.

ՄԱՐԵՇԱԼ ՏԸ ԿՐԱՄՕՆ:»

Նոյն պահուն որ կոմսին ըրած ծառայութեան խօսքը կարդացուեցաւ, Ռաուլ ստիպուած դարձուց իր գլուխը դէպի նորաւի իշխանուհիին կողմ, և այն ատեն տեսնելու էր անոր աչքերուն մէջ Ռաուլի համար անսահման երախտագիտութեան երեւոյթ մը. այլ եւս կասկած չկար, Շարլ Ա. ին դուստրը իր բարեկամը կը սիրէր:

— Լէնսի ճակատամարտը շահեր են ըսաւ թագուհին: Այս տեղ երջանիկ են, ճակատամարտներ կը շահին: Այո՛, Կրամօն մարէշալը իրաւունք ունի, այս բանը իրենց գործերու ընթացքը պիտի փոխէ, բայց կը վստահամ որ մեզի համար ազգեցութիւն մը չպիտի ունենայ, և թերեւս անոնց մնաս մը բերէ: Այս նոր լուր մըն է, պարս, շարունակեց թագուհին, չնորհագէտ եմ քեզ որ այսպէս փութացիր զայն ինձ բերելու. առանց քեզի, առանց այս նամակին վաղը միայն պիտի իմանայի, թերեւս վաղը չէ միւս օր, Բարիդի մէջ յետինը:

— Տիկին, ըսաւ Ռաուլ, Լուվր երկրորդ պալատն է ուր այս լուրը հասած ըլլայ, ոչ ոք դեռ չգիտեր զայն, և Կիշ կոմսին երգում ըրեր էի իմ խնամակալս գրկելէն առաջ գալ և ձեզի յանձնել այս գիրս:

— Միթէ խնամակալդ քեզի պէս Պրաժլօն մըն է, հարցուց լորտ Վինդը: Երբեմն Պրաժլօն մը ճանչցեր եմ, միթէ դեռ կենդանի է:

— Ո՛չ, պարոն, մեռած է, և իմ խնամակալս՝ որ անոր մօտ ազգականն էր ժառանգեց կարծեմ այն հողն որ իր անունը կը կրէ:

— Հապա խնամակալդ, պարոն, հարցուց թագուհին՝ որ այս գեղանի պատանիին համար ակամայ համակրութիւն մը կը զգար, ի՞նչպէս կ'անուանուի:

— Պ. Լա Ֆէր կոմս, տիկին, պատասխանեց պատանին ծնելով:

Վինդը զարմացման շարժում մը ըրաւ, թագուհին անպայման ուրախութիւն զգալով անոր նայեցաւ:

— Լա Ֆէր կոմսը, գոչեց ան, միթէ քու ըսած անունդ այս չէ՞ր:

Իսկ Վինդը չէր կարող լսածին հաւատալ:

— Պ. Լա Ֆէր կոմսը, գոչեց ան ըստ կարգի: Ա՛հ, պարոն, կ'աղաչեմ, պատասխան տուր ինձ. միթէ Լա Ֆէր կոմսը այն իմ ճանչցած գեղեցիկ և արի մարդը չէ՞, որ Լուի ԺՊի հրացանակիր եղաւ, և որ այժմ կարծեմ քառասունը եօթ-ութ տարեկան կրնայ ըլլալ:

— Այո՛, պարոն, ամենայն ճշտութեամբ նոյն ինքն է:

— Եւ որ կեղծանուն մը կը գործածէր:

— Աթօս անունը: Դեռ եւս անցածներս՝ ինչպէս որ լսեցի, Պ. ա'Արդանեան իր բարեկամն այս անուամբ կը կոչէր զայն:

— Ըի՛շտ նոյն ինքն է, տիկին, նոյն ինքը: Օրհնեալ ըլլայ Աստուած: Եւ միթէ Բարիդ կը գտնուի ան, շարունակեց Վինդը խօսքը Ռաուլի ուղղելով:

Յետոյ թագուհին դառնալով,

— Յուսացէ՛ք տակաւին, յուսացէ՛ք, ըսաւ անոր, Նախախնամութիւնը մեզի նպաստաւոր կը դառնայ, քանի որ անոր շնորհիւ՝ այսպէս հրաշալի կերպով

գտնելու կը յաջողիմ այն քաջարի ազատորդին : Եւ
ո՛ւր կը բնակի ան, պարոն, կ'աղաչեմ, ըսէք :

— Պ. Լա Ֆէր կոմսը, Կէնէկօ փողոցը՝ Կրան-
Րուա-Շարլըմաների պանդոկը կը բնակի :

— Շնորհակալ եմ, պարոն : Իմաց տուէք այն
արժանի բարեկամիս որպէս զի իր տունը մնայ, այժմ
իսկ զայն գտնելու և գրկելու պիտի երթամ :

— Պարոն, յօժարակամ հնազանդելու պատրաստ
եմ, եթէ Նորին Վեհափառութիւնն ինձ հրաման տայ
մեկնելու :

— Գնա՛ Պ. Պրաժլօն դերկոմս, ըսաւ թագուհին,
և մեր սիրոյ վրայ վստահ եղիր :

Ռաուլ երկու իշխանունեաց առջեւ խոնարհութիւն
ըրաւ, Վինդըն ողջունեց և մեկնեցաւ :

Վինդըր և թագուհին պահ մը իրենց խօսակցութիւնը
շարունակեցին ցած ձայնով մը, որպէս զի նորատի
իշխանունին չլսէ, բայց այս զգուշութիւնն անօգուտ
էր, վասն զի իշխանունին իր մտածմանց հետ կը խօ-
սակցէր :

Յետոյ՝ երբ Վինդըր մեկնելու հրաման պիտի առ-
նէր :

— Մտիկ ըրէ, միւրտ, ըսաւ թագուհին, այս աղա-
մանդէ խաչը որ մօրս նուէրն է ինձի, և այս Ս. Միչէլի
չիգղն, որ ամուսնոյս ձեռքէն առած եմ, ցարդ պահած
էի. գրեթէ յիսուն հազար ֆրանք կ'արժեն : Երգում
ըրեր էի այս թանկագին աւանդներուն քով անօթու-
թենէ մեռնիլ, քան թէ ձեռքէ հանել. բայց քանի որ
այսօր այս գոհարները կրնան օգտակար ըլլալ անոր
կամ պաշտպաններուն, պէտք է այս յոյսին ամէն բան
զոհել : Ուստի առէք զանոնք, և եթէ դրամի պէտք կայ
ձեր արչաւանին համար՝ ծախէ զանոնք, միւրտ, ծախէ :

Բայց եթէ զանոնք պահելու հնար մը գտնես, մտածէ
անգամ մը միւրտ, որ քեզ պիտի նկատեմ իբրեւ ազա-
տորդի մը որ ասկէ աւելի մեծ ծառայութիւն մը չէր
կրնար բնծայել թագուհիին մը և իմ բարեբաւտութեան
օրս այս շիգղն և այս խաչն ինձ բերողն իմ և զաւա-
կացս օրհնութիւնը պիտի ընդունի :

— Տիկին, ըսաւ Վինդըր, Ձեր Վահափառութեան
ծառայողն անձնուէր մարդ մը պիտի ըլլայ : Երթամ
պիտի ապահով տեղ մը դնել այս թանկագին գոհարները,
զոր չպիտէ ընդունէի եթէ մեր հին հարստութեան մի-
ջոցները ունենայինք. բայց մեր կալուածները գրաւ-
ուած, մեր պատրաստ դրամը հատած է և մեր բոլոր
ունեցածը դրամ ընելու վիճակին հասեր ենք : Ժամէ մը
Լա Ֆէր կոմսին տունը պիտի գտնուիմ և Ձեր Վեհա-
փառութիւնը վաղը վերջնական պատասխան մը պիտի
ստանայ :

Թագուհին իր ձեռքը լորտ Վինդըրի կարկառեց, որ
զայն յարգանք համբուրեց, և իր աղջկան դառնա-
լով .

— Միւրտ, ըսաւ ան, պատուեր ունէիր այս աղջը-
կանս իր հօրը կողմէ բան մը յանձնելու :

Վինդըր զարմանահար մնաց. չգիտեր թէ թագուհին
ինչ ըսել կ'ուզէր :

Այն ատեն նորատի Հանրիէդ յառաջ անցաւ ժպտե-
լով և շիկնելով և իր ճակատը ազատորդին կողմը
տարաւ :

— Իմ հօրս ըսէ թէ, ինչ որ ըլլալ թագաւոր կամ
վախճապաւան, յաղթական կամ նկուն, հզօր կամ
աղքատ, ըսաւ նորատի իշխանունին, ես իր ամենահու-
և գորովագին դուստրը պիտի մնամ միշտ :

— Գիտեմ տիկին, պատասխանեց Վինդըր, և իր
չրթունքովը դպաւ Հանրիէդի ճակտին :

Յետոյ դուրս ելաւ, առանց առաջնորդի՝ անցաւ
այն ամայի և մութ սենեակներէն, ու թէպէտ յիսուն
տարի պալատականի կեանք անցընելուն սիրտը կարծրա-
ցեր էր, Վինդը՝ չկրնալով իր արցունքը զսպել այն ար-
քայական ազնիւ և միանգամայն խորին աղէտներուն
առջև սկսաւ աչքերը սրբել:



ԺԱ.

ՀՕՐԵՂԲԱՅՐ ՈՒ ՀՕՐԵՂԲՕՐՈՐԴԻ

Լորտ Վինդրի ձին ու սպայիկը դրան առջև կը սպա-
սէին. դէպի իր տունը դիմեց խոհուն և երբեմն իր ետին
կը դառնար Լուվրի լուռ և սև ճակատը դիտելու համար:
Ահա այն ատեն տեսաւ ձիաւոր մը որ կարծես թէ պա-
տէն դուրս կ'ելլէր և քիչ մը հեռուէն իրեն կը հետէր.
յիշեց որ Բալէ Բուայեալէն ելնելու ատեն՝ նմանօրինակ
ստուեր մը տեսեր էր:

Լորտ Վինդրի ծառան՝ որ քանի մը քայլ հեռուէն
կը հետէր, կը դիտէր նոյն ձիաւորը մոտաւոր թեմբաւ.

— Գօնի, ըսաւ ազատորդին սպասաւորին մօտե-
նալու նշան մը ընելով:

— Ըրամմեցէք, տէր իմ:

Եւ սպասաւորը իր տիրոջը մօտեցաւ.

— Միթէ մեզի հետեւող սա մարդը տեսա՞ր :

— Այո՛, միւրրտ :

— Ո՞վ է այն :

— Չգիտեմ. մինակ սա գիտեմ որ Բալէ-Րուայեալէն սկսեալ Ձեր Շնորհափայլութեան կը հետեւի, Լուսլրի մօտ կանգ առաւ ձեր դուրս ելլելուն սպասելով, և այժմ Լուսլրէն ձեզի հետ կը հետանար :

— Կարտինալին լրտեսներէն մէկը պիտի ըլլայ, ըսաւ Վինդըր մեկուսի, անոր հակողութիւնը չտեսնելու զարնեմ :

Եւ երկվարին մտրակ տալով երկուստեք փողոցներու բաւիղ մը մտաւ որ Մարէի կողմը իր բնակարանը կը տանէին, երկար ատեն Րուայեալի հրապարակը բնակած ըլլալով՝ Լորտ Վինդըր բնապէս իր վաղեմի բնակութեան մօտ տուն մը փնտռեց էր :

Անծանօթը իր ձին վազցուց :

Վինդըր իր օթեանը իջնելով սենեակը ելան և մօտ գրեց իր լրտեսը լրտեսել տալ, բայց երբ սեղանին վրայ կը դնէր ձեռնոցները ու գլխարկը՝ իր առջեւ գտնուող հայելիի մը մէջ տեսաւ դէմք մը որ սենեակին սեմին վրայ կը ծրագրուէր :

Իսկոյն դարձաւ, Մօրտօնդ իր առջեւ էր :

Վինդըր դեղնեցաւ, կանգուն և անշարժ մնաց. իսկ Մօրտօնդ՝ դրան վրայ կեցեր էր պաղ, սպառնալից Հրամանատարին արձանին նման :

Սառնագին լուսթիւն մը տիրեց պահ մը այս երկու մարդոց մէջ :

— Պարոն, ըսաւ Վինդըր, կը կարծէի թէ արդէն քեզի հասկցուցի որ այդ հալածանքը զիս կը տաղտկացնէ. ուստի քաշուէ գնա՛ եթէ ոչ՝ ինչպէս Լոնտոն ըրի, այստեղ ալ քեզ վռնտել պիտի տամ : Ես քու հօրեղբայրդ չեմ, ես քեզ չեմ ճանչնար :

— Հօրեղբայր իմ, պատասխանեց Մօրտօնդ իր

խռպոտ և հեգնալի ձայնովը, կը սխալիս. այս անգամ ո՛չ, չպիտի համարձակիս վռնտել տալ զիս, ինչպէս ի Լոնտոն : Իսկ իմ քու եղբորորդիդ ըլլալս ուրանալէդ առաջ պարտաւոր ես լաւ մը մտածել, հիմակ որ տարի մը կայ չգիտցած շատ մը բաներ իմացայ :

— Եւ ի՞նչ հոգս է իմացածդ ըսաւ Վինդըր :

— Ո՛հ, շատ փոյթդ է, հօրեղբայր իմ, այս մասին ստոյգ եմ, և քիչ մըն ալ դուն ինծի համամիտ պիտի գտնուիս, յարեց ժպիտով մը որ իր խօսակցին բոլոր մարմինը սարսուեցուց : Երբ առաջին անգամ Լոնտոն քեզի ներկայացայ հարցնելու համար թէ ինչքա՞ն էր գնաց, երբ երկրորդ անգամ քեզի ներկայացայ, հարցնելու համար թէ ի՞նչ բան պլծեր էր մեր անունը : Այս անգամ քու առջեւ կը ներկայանամ այս ամէն հարցումներէն ալ աւելի ծանր հարցում մը ուղղելու, ըսելու համար քեզի, ինչպէս որ Աստուած կ'ըսէ առաջին մարդասպանին. «Կայէ՛ն, ի՞նչ ըրի՛ր քու եղբորդ Աբէլին», Միւրրա, ի՞նչ ըրի՛ր քու քրոջդ, քրոջդ, որ իմ մայրս էր :

Վինդըր ընկրկեցաւ սոյն հրատապ աչքերուն կրակէն :

— Քու մայրդ, ըսաւ ան :

— Այո՛, իմ մայրս, միւրրտ, պատասխանեց երիտասարդը վերէն վար գլուխը ծռելով :

Վինդըր ինքն իր վրայ բուռն ճիգ մը ըրաւ, և նոր ատելութիւն մը գտնելու միտքով իր յիշատակներուն մէջ ընկղմած՝ գոչեց.

— Փնտռէ՛ գտի՛ր թէ ի՛նչ եղաւ, թշուառակա՛ն, և դժոխոց հարցուր, թերեւս դժոխքը պատասխան տայ քեզ :

Այն ատեն երիտասարդը սենեակին մէջ յառաջ գնաց, մինչեւ որ լորտ Վինդրի դէմ առ դէմ կեցաւ և թեւերը ծալելով.

— Պէթրէնի դահիճին հարցուցի, ըսաւ Մօրտօնդ խուլ ձայնով, վիշտէն ու բարկութենէն կապոյտ դարձած դէմքով, և Պէթրէնի դահիճը ինձ պատասխանեց:

Վինդր իբր շանթաճար աթոռի մը վրայ ինկաւ և ընդունայն պատասխան տալու փորձեց:

— Այո՛, այնպէս չէ, շարունակեց երիտասարդը, այս խօսքով ամէն բան կը մեկնուի, այս բանալիով անդունդը կը բացուի: Իմ մայրս ամուսնէն ժառանգեց էր և դուն իմ մայրս սպաննեցիր. իմ անունն հայրենական ստացուածս կրնայ ապահովել, և դուն իմ անունէս զրկեցիր զիս, ապա, երբ իմ անունէս զրկեցիր զիս անարգանօք, իմ հարստութիւնս կողոպտեցիր: Ուստի չեմ զարմանար այլևս եթէ զիս չես ճանչնար, չեմ զարմանար եթէ կը մերժես զիս ճանչնալու: Անվայել է՝ երբ կողոպտիչ է մէկը՝ իր հօրեղբորորդին անուանել այն մարդը զոր աղքատացուց, երբ մարդասպան է, հօրեղբորորդի կոչել այն անձը զոր որբացուց:

Այս խօսքերը Մօրտօնդի սպասած ներգործութեան ներհակն ազդեցին. Վինդր յիշեց թէ ի՞նչ հրէշ էր Միլէտի. ոտքի ելաւ հանդարտ և ծանր կերպով, իր անաչառ նայուածքով երիտասարդին խանդալից ակեարկին կրակը զսպելով:

— Դուն այն քստմենի գաղանիքը թափանցե՞լ կ'ուզես, պարոն, ըսաւ Վինդր: Լա՛ւ ուրեմն, թող այդպէս ըլլայ...: Դիտցիր ուրեմն թէ ի՞նչ կին էր այն ուրուն մասինն ինձմէ բացատրութիւն կը պահանջես այսօր, այն կինը՝ ինչպէս շատ հաւանական է, իմ եղբայրս թունաւորեց և ինձմէ ժառանգելու համար, զիս եւս պիտի սպաննէր, և ասոր ապացոյցն ունիմ: Ի՞նչ պիտի ըսես այս բանիս:

— Պիտի ըսեմ թէ իմ մայրս էր:

— Ան սպաննել տուաւ՝ երբեմն արդար, բարի և

մաքուր ժարդու մը ձեռքով՝ արտաբաղդ Պըքնկնէմը: Այս յանցանքին ի՞նչ ըսելիք ունիս, ասոր ապացոյցը ունիմ:

— Իմ մայրս էր:

— Ի դարձին Ֆրանսա՝ Պէթրէնի Օգոստինեանց մէկ վանքին մէջ թունաւորեց նորապի կին մը՝ զոր իր թշնամիներէն մին կը սիրէր: Միթէ այս ոճիրը պիտի համազօքե՞րք որ արդար էր պատիժը: Այս ոճիրը՝ որու ապացոյցը ունիմ:

— Իմ մայրս էր ան, գոչեց երիտասարդը՝ որ այս երեք բացազանչութիւնները հետզհետէ ձայնը զօրացնելով արտասանեց:

— Ի վերջոյ՝ մարդասպանութեան և ցոփութեան մէջ թաթխուած՝ ամէնուն աաելի դարձած, և միշտ սպանալից երեւնալով արեան ծարաւի զազանի մը պէս նաւ մտաւ այնպիսի մարդոց հարուածներուն ներքեւ որոնց յուսահատութիւնը մղած էր, թէ և ասոնք չաբիք մը ըրած չէին իրեն: Իր ոճիրներուն դէմ գրգռուած դատաւորներ գտաւ, և այն քու տեսած դահիճը, այն դահիճը որ քեզի ամէն բան պատմեց, ինչպէս որ կ'ըսես, այն դահիճը եթէ ամէն ինչ պատմեց քեզ, անշուշտ ըսած է նաև ու ուրախութեան դող մը զգաց իր եղբորը անձնասպանութեան և ամօթապարտութեան վրէժը անբոմէ առնելով: Չարաշո՛ւք աղջիկ, չնացօ՛ղ ամուսին, ապականակի՛ր քոյր, մարդասպան, թունաւորի՛չ, ամէն զինքը ճանչցողներուն, զինքը իրենց ծոցը ընդսնող ամէն աղքերու առջեւ գարշելի՛, մեռաւ ան երկինքէն և երկրէն անիծեալ, ահա այս էր այն կինը:

Մօրտօնդի կամքէն աւելի ուժեղ հեծկտանք մը անոր կոկորդը պատռեց և իր կապտադոյն դէմքին դարկաւ արիւնը, իր բուռները կարկամեց և դէմքը

քրտնաթոր, Համէդի մազերուն պէս իր մազերը ճակտին վրայ տնկուած, կատաղութեամբ ցնորած, գոչեց.

— Լռէ՛, պարոն, մայրս էր այն. իր անկարգութիւնները, ես չեմ գիտեր, իր մոլութիւնները, ես չեմ գիտեր, իր ոճիրները, ես չեմ գիտեր. բայց սա գիտեմ որ ես մայր մը ունէի, սա գիտեմ որ հինգ մարդիկ կնոջ մը դէմ միանալով՝ գաղտագողի, գիշերային լռութեան մէջ սպաննեցին զայն վատերու պէս: Սա գիտեմ որ դուն ալ անոնցմէ մէկն էիր, հօրեղբայրս, և դուն ալ միւսներուն պէս ըսիր, և միւսներէն աւելի բարձր ձայնով. Պէտք է որ Եկեղեցի. ուրեմն, ահա կանխաւ կը յայտնեմ, մտիկ ըրէ այս խօսքս, յիշողութեանդ մէջ թող դրոշմուին որպէսզի բնաւ չմոռնաս: Այս սպանութիւնն որ զիս ունեցածէս զրկեց, այս սպանութիւնն որ զիս անանուն թողուց, այս սպանութիւնն որ զիս աղքատ դարձուց, այս սպանութիւնն որ զիս ապականեալ, անզգամ, անողոքելի դարձուց, այս սպանութեան համար նախ քենէ հաշիւ պիտի պահանջեմ, ապա քեզի դաւակից եղողներէն, երբ զանոնք ճանչնամ:

Մորտօնդ՝ որուն աչաց մէջ ատելութիւն, բերնին մէջ փրփուր կ'երեւէին, կռուփը տարածած քայլ մը ևս ըրեր էր, սոսկալի և սպաւնալից քայլ մը դէպ ի վինդր:

Ասի իր սրին տարաւ ձեռքը, և ըսաւ մարդու մը ժպիտով որ երեսուն տարիէ վեր մահուան հետ կը խաղայ:

— Միթէ զիս սպաննել կ'ուզես, պարոն, այն ատեն թող իբր եղբորորդիս պիտի ճանչնամ, վասն զի արդարեւ քու մօրդ զաւակն ես:

— Ո՛չ, պատասխանեց Մորտօնդ իր դէմքին բոլոր նետրդերը, իր մարմնոյն բոլոր ջիղերն իրենց բնական տեղը գտնելու և անհետելու ստիպուելով, ո՛չ, քեզ

չպիտի սպաննեմ, գէթ այս պահուս, վասն զի առանց քեզի միւսները չպիտի գանեմ: Բայց երբ անգամ մը գտնեմ, դողա՛, պարոն. ես Պէթիւնի դահիճը դաշունեցի անգթօրէն, անողորմաբար դաշունեցի, և ձեր մէջէն նուազ յանցաւորն էր այն:

Այս ըսելով՝ երիտասարդը դուրս ելաւ, և սանդղէն վար իջաւ ուշադրութիւն չգրաւելու չափ հանդարտութեամբ. յետոյ ոտորին վերնագաւթին վրայ Դօնիի առջեւէն անցաւ, որ՝ բազրիքին վրայ ծռած՝ իր տիրոջը թեթեւագոյն ձայնին կ'սպասէր որ անոր քովը վեր ելնէ:

Բայց վինդր մարդ չկոչեց. վշտաբեկ, նկուն՝ ոտքի վրայ կեցաւ ականջը տնկած. յետոյ՝ երբ լսեց միայն ձիուն քայլը որ կը հեռանար, աթոռի մը վրայ ինկաւ ըսելով.

— Աստուած իմ, չնորհ ունիմ քեզ որ մինակ զիս կը ճանչնայ:

ԺԲ.

Հ Ա Յ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մինչդեռ այս սոսկայի տեսարանը կ'անցնէր լորտ վինդրի շնակարանը, Աթօս՝ իր սենեակին պատուհանին մօտ նստեր, արմուկը սեղանի մը, գլուխը ձեռքին վրայ յեներ էր և ականջով ու աչքով միանգամայն մտիկ կ'ընէր Ռաուլը՝ որ իր ուղեւորութեան արկածներուն ճակատամարտին պարագաներն իրեն կը պատմէր:

Ազատորդին գեղանի և աղնիւ դէմքն անպատում երջանկութիւն մը կը յայտնէր այն առաջին ապաւորութիւնները լսելով որ այնքան թարմ ու մաքուր էին. այն պատանեկան ձայնին հնչումները կը չնչէր՝ որ արդէն աղւոր զգացումներու համար խանդը կը վառէր՝ ինչպէս որ ներդաշնակ երաժշտութեան համար կը վառին:

Մոռցեր էր ինչ որ կար անցեալին մէջ միթիւն, ապաւնիւն՝ ամպոս: Կարծես թէ այս սիրական որդւոյն վերադարձն իր երկուզներն իսկ յուսոյ վերածեր էր: Աթօս երջանիկ էր, երջանիկ այնպէս որ երբէք եղած չէր:

— Եւ միթէ այս մեծ ճակատամարտին ներկայ և մասնակից գտնուեցա՞ր, Պրաժօն, կ'ըսէր վաղեմի հրացանակիրը:

— Այո՛, պարոն:

— Եւ կ'ըսես թէ շատ դաժան եղաւ, այնպէս չէ՞:

— Իշխանն անձամբ տասնըմէկ անգամ կրակ ըրաւ:

— Մեծ զօրապետ է, Պրաժօն:

— Դիցա՞նք մըն է, պարոն. վարկեան մը աչքէս չհեռացողի զանց: Ո՛հ, որչա՛փ գեղեցիկ բան է, պարոն, Գօնտէ անունը... և այսպէս իր անունը կրելը:

— Հանդարտ և փայլուն, այնպէս չէ՞:

— Հանդարտ իբրեւ թէ պարահանդէսի մէջ, փայլուն իբրեւ հանդէսի մէջ: Երբ թշնամիին մօտեցանք, քայլ առ քայլ յառաջացանք. պատուիրեր էին մեզ ա՛մէնէն առաջ կրակ չընել, և դէպ ի սպանիացիները կը դիմէինք որ բլուրի մը վրայ կեցեր էին, հրացանակը վար իջեցուցած: Երբ երեսուն քայլի չափ մօտեցանք, իշխանը զինուորներուն դարձաւ և ըսաւ. «Տըղա՛ք, ահագին կրակ պիտի ընեն ձեր վրայ. բայց, ապա՛, անհոգ եղի՛ք, այս մարդիկը ձեր իշխանութեան ներքեւ պիտի իյնան»: Այնպիսի լռութիւն մը կը տիրէր, որ բարեկամ և թշնամի այն խօսքերը լսեցին: Յետոյ իր սուրը վերցնելով. «Հնչեցէ՛ք, փողեր», ըսաւ:

— Լա՛ւ, Լա՛ւ...: Երբ առիթը գայ, դուն ալ այսպէս պիտի վարուիս, Ռաուլ, այնպէս չէ՞:

— Կը տարակուսիմ, պարոն, վասնզի այս բանս շատ գեղեցիկ և շատ մեծ գտայ: Երբ քսան քայլի չափ մօտեցանք, տեսանք այն հրացանները որ փայլուն գծի պէս կ'ընէին, վասնզի արեւ փողերուն վրայ կը

չողչողար. «Դէպի յառա՛ջ, տղա՛ք, դէպ ի առաջ, ըսաւ Իշխանը, ահա ժամը հասաւ»:

— Վախցա՞ր, Ռաուլ, հարցուց կոմսը:

— Այո՛, պարոն, պատասխանեց պատանին պարզմտօրէն, կը կարծէի թէ սիրտս ցուրտէն կը դողար, և երբ սա բառը, Կրա՛կ, լսեցի, որ սպանիական լեզուով թշնամի բանակին մէջ հնչեց, աչքերս գոցեցի և ձեր վրայ մտածեցի:

— Իրա՞ւ, Ռաուլ, ըսաւ Աթօս անոր ձեռքը սեղմելով:

— Այո՛, պարոն: Նոյն պահուն ա՛յնպիսի շառաչիւն մը լսուեցաւ որ կարծես թէ դժոխքի դուռները կը բացուէին, և անոնք որ չսպաննուեցան բոցին ջերմութիւնը զգացին: Աչքերս բացի զարմանալով որ չեմ մեռած կամ գէթ վիրաւորուած, գումարտակին մէկ երրորդը երեսի վրայ գետինը ինկեր էր վիրաւոր և աւրինաթաթաւ: Նոյն պահուն Իշխանին ականարկը տեսայ, բան մը միայն խորնեցայ, այս է թէ ինծի կը նայէր: Երկվարս երկուստեք մտրակեցի և թշնամիներուն մէջ նետուեցայ:

— Եւ միթէ Իշխանը քեզնէ գո՞հ եղա՞ւ:

— Դէթ այնպէս ըսաւ ինծի, պարոն, երբ պատուիրեց ինծի Պ. Շադիյեօնի ուղեկից գնումս ի Բարիզ, վստօղի Պ. Շադիյեօն եկաւ այս լուրը թագուհիին հաղորդել և առնուած դրօշակները բերել: «Գնա՛, ըսաւ ինծի Իշխանը, թշնամին տասներօնգ օրէն հազիւ կարող պիտի ըլլայ իրարու միանալ: Մինչև այն ատեն քեզի պէտք չունիմ: Գնա՛ քու սիրելիներդ և քեզ սիրողները գրկելու, և Լօնկվիլ քրօջս ըսէ որ շնորհակալ եմ քեզ ինծի ընծայ ընելուն»: Եւ ահա եկայ, պարոն, յարեց Ռաուլ՝ խորին սիրոյ ժպտով մը կոմսին երեսը նայելով, վասնզի մտածեցի որ շատ պիտի ուրախանաս զիս տեսնելով:

Աթօս պատանին իր քովը քաշեց և ճակատին համբոյր մը դրոշմեց:

— Այսպէս ուրեմն, ըսաւ, ահա ասպարէզ նետուեցար, Ռաուլ. այժմ բարեկամներդ դուքսեր են և Ֆրանսայի մարէշալ մը կնքահայրդ, և զօրապետդ՝ արքայազուն մը. և նոյն օրը ի դարձիդ երկու թագուհիներ քեզ ընդունեցան. սկսնակի մը համար ասիկա աղւոր բան մըն է:

— Ա՛հ, պարոն, ըսաւ Ռաուլ յանկարծ, միտքս կը բերէք բան մը՝ զոր իմ քաջութիւններս ձեզ պատմելու եռանդէս կը մոռնայի: Անգլիյ վեհափառ թագուհիին մօտ ազատորդի մը կը գտնուէր, որ երբ ձեր անունը արտասանեցի, զարմացման և ուրախութեան ձիջ մը հանեց. ըսաւ թէ ձեր բարեկամներէն մէկն է, ձեր հասցէն հարցուց և հիմակ աիտի գայ ձեզ տեսնելու:

— Ի՞նչ է անունը:

— Չհամարձակեցայ անունը հարցնելու, պարոն. թէպէտև Ֆրանսերէնը լաւ կը խօսի, բայց իր արտասանութենէն մտածեցի որ անգլիացի ըլլալու է:

— Ա՛հ, ըրաւ Աթօս:

Եւ իր գլուխը ծռեց որպէս թէ յիշատակ մը կը փնտռէր: Յետոյ երբ իր ճակատը վերուց, նշմարեց մարդու մը ներկայութիւնը՝ որ կիսաբաց դրան առջեւ կանգնած կը մնար և գորովալի դէմքով մը իրեն կը նայէր:

— Լորա Վինդըր գոչեց կոմսը:

— Աթօս, բարեկամդ իմ:

Երկու ազատորդիները պահ մը իրարու փարած կեցան. յետոյ Աթօս անոր երկու ձեռքերը բռնեց և երեսը նայելով ըսաւ.

— Ի՞նչ ունիս, միլո՛րտ, ա՛յնչափ տխուր կ'երեւիս ինձ որչափ որ ես զուտրթ եմ:

— Այո՛, սիրելի բարեկամ, իրաւ է և մանաւանդ

պիտի ըսեմ որ տեսքդ իմ երկիւղս կը կրկնապատկէ:

Եւ Վինդը չուրջը դիտեց որպէս թէ առանձնութիւն կը փնտռէր: Ռառչ հասկցաւ որ երկու բարեկամներ իրարու խօսելիք ունէին և բնական կերպով դուրս ելաւ:

— Ահա՛, հիմակ որ մինակ ենք խօսինք քու վրայ:

— Մինչդեռ մինակ ենք, խօսինք մեր վրայ, պատասխանեց Լորս: Վինդը: Ան հոս է:

— Ո՛վ:

— Միլէտին որդին:

Աթօս՝ անգամ մը եւս այս անունը լսելով՝ որկարծեա թէ իրբեւ աղէտաբեր արձագանք մը իր ետեւէն կը պնդէր, պահ մը վարանեցաւ, ունքը թեթեւ մը պռուտեց, յետոյ հանդարտ ձայնով մը.

— Գիտեմ այդ, ըսաւ:

— Գիտե՞ս:

— Այո՛, Կրիմօ Պէթիւնի և Սրասի մէջ անոր հանդիպեցաւ և սանձարձակ եկաւ որպէսզի անոր ներկայութիւնն ինձ իմացըն:

— Ուրեմն Կրիմօ կը ճանչնա՞ր զայն:

— Ո՛չ, բայց մահուան անկողինը գտնուող մարդու մը քովն էր որ զանիկա կը ճանչնար:

— Պէթիւնի դահիճը, գոչեց Վինդը:

— Միթէ գիտե՞ս այդ ըսաւ Աթօս զարմացած:

— Հիմակ իսկ հեռացաւ քովէս, պատասխանեց Վինդը: Ամէն բան յայտնեց: Ա՛հ, բարեկամդ իմ, ի՞նչ ահուկի տեսարան, ինչո՞ւ համար տղան մօրը հետ չխեղդեցինք:

Աթօս, ինչպէս ամէն ազնուսիրտ մարդիկ՝ ուրիշի չէր յայտնէր իր զգացած ցաւալի տպաւորութիւնները, այլ՝ միշտ իր ներսիդին կ'ամփոփէր և անոնց տեղ յոյ-

սեր և մխիթարութիւններ կը հաղորդէր: Կարծես թէ իր անձնական վիշտերն այլափոխեալ կ'ենէին իր հօգիէն ուրախութեան գոյներով՝ ուրիշներու համար:

— Ի՞նչ կը վախճաս, ըսաւ ան առաջուց զգացած բնազդական սարսափէն բանադատութեամբ սթափելով, միթէ պատրաստ չե՞նք ինքզինքնիս պաշտպանելու: Միթէ այն երիտասարդը մարդասպանութիւնն իրեն գո՞րծ ըրած է, պաղ արիւնով սպանդագո՞րծ եղեր է. կատողութեան պահուն Պէթիւնի դահիճը սպաննելու կարող եղաւ, բայց այժմ՝ իր մոլեգնութիւնը դադարած է:

Վինդը տխրապէս ժպտեցաւ և գլուխը ցնցեց:

— Ուրեմն դուն անոր ցեղը չե՞ս ճանչնար, ըսաւ:

— Վա՛շ, ըսաւ Աթօս, ինք եւս ժպտելու փորձ փորձելով, երկրորդ սերունդ մը ըլլալուն իր վայրագութիւնը կորսնցուցած պիտի ըլլայ: Ասկէ զատ՝ բարեկամ, նախախնամութիւնն զգացուց մեզ որ զգուշանանք: Ուրիշ բան չենք կարող ընել բայց միայն սպասել, ուստի սպասենք: Բայց, ինչպէս որ նախապէս ըսի, հիմակ քու վրայ խօսինք. ի՞նչ պատճառաւ Բարիզ եկար:

— Քանիմը կարեւոր գործերու առթիւ զորս վերջէն պիտի իմանաս: Բայց ի՞նչ իմացայ Անգլիոյ Վեհափառ թագուհին քովը. Պ. տ'Արդանեան Մազարէնի կուսակից է եղեր: Ներէ իմ համարձակութեանս, բարեկամդ իմ, ո՛չ կ'ատեմ և ոչ կը պարտաւեմ Կարտինալը և քու կարծիքդ ալ միշտ նուիրական պիտի ըլլան ինձ. միթէ դուն եւս դիպուածով այն մարդո՞ւն յարած ես:

— Պ. տ'Արդանեան զինուորական ծառայութեան մէջ է, ըսաւ Աթօս, զօրական է, հաստատեալ իշխանութեան կը հաղանդի: Պ. տ'Արդանեան հարուստ չէ

և ապրելու համար իր տեղակալութեան պաշտօնին պէտք ունի: Բեզի պէս միլիոնի տէր մարդիկ, միլորտ, Փրանսայի մէջ հազուադէպ են:

— Ափսո՛ս, ըսաւ Վինդը, ես ալ այսօր անոր չափ և աւելի աղքատ եմ: Բայց քու վրադ խօսիմք:

— Լա՛ւ ուրեմն, կ'ուզես իմանալ թէ Մազարէն-եան եմ: Ո՛չ, հազար անգամ ո՛չ: Դուն ալ իմ հա-մարձակութեանս ներքէ, միլորտ:

Վինդը ոտքի ելլելով իր բազկացը մէջ սեղմեց Աթօսը:

— Շնորհակալ եմ, կոմս, ըսաւ ան, շնորհակալ եմ որ այսպէս ուրախառիթ լուր մը տուիր ինձի: Կը տեսնես որ երջանիկ և երիտասարդ դարձայ: Ա՛հ, Մա-զարէնեան չե՞ս դուն ուրեմն, քա՛ջ է, և արդարեւ չէիր կարող ըլլալ: Բայց, ներքէ ինձ դարձեալ, ա-զա՛տ ես:

— Ի՞նչ կ'ըմբռնես ազատ ըսելով:

— Կը հարցնեմ թէ արդեօք ամուսնացած չե՞ս:

— Ա՛հ, այդ մասին, ո՛չ, ըսաւ Աթօս ժպտելով:

— Բայց այն պատանին որ այնքան գեղանի, այն-քան վայելուչ և շնորհալի է...

— Տղայ մըն է զոր կը կրթեմ և իր հայրն իսկ չի ճանչնար:

— Շա՛տ լաւ, դուն միշտ նո՞յնն ես, Աթօս, մեծ և վեհանձն:

— Տեսնենք, միլորտ, ի՞նչ կը խնդրես ինձմէ:

— Միթէ Պ. Բօրթօս և Արամիս բարեկամներդ չ'են տակաւին:

— Եւ աւելցուր նաեւ տ'Արդանեանը, միլորտ: Մենք, ինչպէս երբեմն՝ իրարու կապուած չորս բարե-կամներ ենք, բայց երբ կարտինալին ծառայելու կամ հակառակելու, երբ Պարսատիկ կամ Մազարէնեան ըլ-

լալու վրայ դառնայ խնդիրը, այն ատեն միայն երկու հոգի ենք:

— Միթէ Պ. Արամիս տ'Արդանեանի՞ հետ է, հար-ցուց լորտ Վինդը:

— Ո՛չ, ըսաւ Աթօս, Պ. Արամիս համակարծիք գտնուելու պատիւը կ'ընէ ինձ:

— Կարո՞ղ ես արդեօք այն չքնաղ և մտացի բա-րեկամիդ հետ զիս յարաբերութիւն մէջ դնել:

— Անչո՛ւտ, երբ որ հաճելի ըլլայ քեզ:

— Միթէ փոխուա՞ծ է:

— Միայն արբայ եղաւ:

— Կ'ահաբեկես գիս: Ուրեմն իր պաշտօնին բեր-մամբ մեծ ձեռնարկութիւններէ հրաժարած պիտի ըլ-լայ:

— Ընդհակառակն, ըսաւ Աթօս ժպտելով, երբէք այնքան հրացանակիր չէ եղած որչափ արբալ եղած ա-տենը, և ճշմարիտ կալարօր մը պիտի գտնես: Միթէ կ'ուզե՞ս որ Ռաուլի միջոցաւ կոչել տամ զայն:

— Շնորհակալութիւն, կոմս, կարելի է այս ժա-մուս իր տունը չգտնուի: Բայց քանի որ դուն այս մա-սին կ'ապահովես...

— Ինչպէս ինքզինքիս վրայ:

— Միթէ խօսք կուտա՞ս վաղը ժամը տասնին Լուվ-րի կամուրջը բերել զանիկա:

— Հա՛, հա՛, ըսաւ Աթօս ժպտելով, մենամար-տութիւն ունիս:

— Այո՛, կոմս, և լաւ մենամարտ մը, մենամարտ մը, որու դուն ալ պիտի գտնուիս, կարծեմ:

— Ո՛ւր պիտի երթանք, միլորտ:

— Անգլիոյ Վեհափառ Թագուհիին մօտ, որ պատ-ուիրեց ինձ ձեզ անոր ներկայացնել, կոմս:

— Ուրեմն Նորին Վեհափառութիւնը գիս կը ճանչ-նայ:

— Ես կը ճանչնամ քեզ, ե՛ս:

— Հանելուկ մըն է, ըսաւ Աթօս. բայց հոգ չէ՛, քանի՛ որ դուն հանելուկին բառը գիտես, աւելի բան չեմ հարցնիր: Միթէ պիտի պատուէս զիս ինձ հետ ընթրելով, միւրօր:

— Շնորհակալ եմ, կոմս, ըսաւ Վինդըր, կը խոստովանիմ որ այն երիտասարդին այցելութիւնն ախորժակս կարեց և քունս ալ հաւանօրէն պիտի փախցնէ: Ի՞նչ ձեռնարկութիւն կատարելու համար Բարիզ եկած է: Զիս գտնելու եկած չպիտի ըլլայ, վասնզի իմ ուղեւորութեանս անտեղեակ էր: Այս երիտասարդը ինձ սարսափ կ'ազդէ, կոմս. անոր վրայ արիւնագոյժ ապագայ մը կը տեսնեմ:

— Ի՞նչ կ'ընէ Անգլիոյ մէջ:

— Օլիվիէ Բրօմվելի ամէնէն կրակոտ աղանդակիցն է:

— Ո՞վ զանիկա այս աղանդին միացուց: Կարծեմ թէ իր հայրը կաթոլիկ էր:

— Թագաւորին դէմ ունեցած ատելութիւնը:

— Թագաւորին դէմ:

— Այո՛. Թագաւորը զայն շնորհի հրատարակեց, ինչքէն զրկեց և հրամայեց որ Վինդըր անունը չկրէ:

— Եւ հիմակ ի՞նչ է անունը:

— Մօրտօնդ:

— Մաքրակրօն և իբրեւ կրօնաւոր ծպտեալ է և Ֆրանսայի ճամբաները մինակը կ'ուղեւորի:

— Իբրեւ կրօնաւոր ըսիր:

— Այո՛, միթէ չգիտե՞ս:

— Մինակ իր ըսածը գիտեմ:

— Ահա այսպէս և դիպուածով Պէթիւնի դահիճին խոստովանութիւնը լսեց: Ներում կը խնդրեմ Աստուծոմէ եթէ կը հայհոյեմ:

— Լեբեմն ամէն բան կը գուշակեմ. Բրօմվելի կողմէ զրկուած է:

— Իրա՞ն:

— Թագուհին ճիշտ գուշակեր էր, մեզ կանխեր էին, ամէն ինչ այժմ բացայայտ կ'երևի մեզ: Մնաս բարով կոմս, վաղը տեսնուինք:

— Բայց գիշերս շատ մութ է, ըսաւ Աթօս, տեսնելով որ լորս Վինդըր աւելի մեծ մտատանջութեամբ յուզուած է քան զոր ցոյց տալ կ'ուզէր, և կարելի է հետզ սպասաւոր ալ չունիս:

— Դօնին հետս է, բարի և պարզամիտ տղայ մը:

— Է՜նէ՛, Օլիվէ՛ն, Կրի՛մօ, Պլէ՛զուա, հրացան առէ՛ք և Պ. դերկոմսը կանչեցէ՛ք:

Պլէզուա այն կէս սպասաւոր, կէս գիւղացի մեծկակ սղան էր զոր Պրաժլօնի դղեակը վեր ի վերոյ տեսանք, և զոր Աթօս իր նահանգին անունով մկրտեր էր, եկաւ ձայն տալու որ ճաշը պատրաստ է:

Այս հրամանը տրուելէն հինգ վայրկեան ետք՝ Ռաուլ ներս մտաւ:

— Դերկոմս, ըսաւ Աթօս, միւրօրտը մինչև իր թիւանը պիտի տանիս ուղեկցելով, և չպիտի թողուս որ անոր մարդ մը մօտենայ:

— Ա՛հ, կոմս, ըսաւ Վինդըր, զիս որո՞ւ տեղ դրեր ես,

— Օտարականի մը տեղ որ Բարիզը բնաւ չճանչնար, պատասխանեց Աթօս, և որուն դերկոմսը ճամբան պիտի ցուցնէ:

Վինդըր անոր ձեռքը սեղմեց:

— Կրի՛մօ, ըսաւ Աթօս, խումբին գլուխը անցիր և աչքդ չորս բայց կրօնաւորին վրայ:

Կրիմօ դողդղաց, յետոյ գլխով նշան մը ըրաւ և

մեկնելու ժամուն սպասեց լռին ճարտասանութեամբ մը
գգուելով իր հրացանին հունդը :

— Վաղը պիտի տեսնուինք, ըսաւ Վինդը :

— Այո՛, միլորտ :

Փոքրիկ գունդը Սէն-Տընիի ճամբան բռնեց, Օլիւ-
վէն Սօգիի պէս կը դողար անորոշ լոյսի մը նշոյլը
տեսնելուն պէս. Պլէզուա բաւական անյողդողդէր,
վասնզի չէր գիտէր որ վտանգի մը կրնան պատահիլ.
Դօնի աջ ու ձախ կը նայէր, բայց խօսք մը չէր արտա-
սաներ, վասնզի գաղղիներէն չէր գիտեր :

Կրիմօ՛ որ Աթօսին հրամանին համեմատ, խուճերն
առջևէն կ'երթար մէկ ձեռքը ջահ մը և միւսը հրա-
ցանը, Վինդրի օթեանին դիմացը հասաւ, բոռնյքովը
դուռը զարկաւ, և երբ բանալու եկան, լորտին բարև
տուաւ առանց բան մը ըսելու :

Նոյն ընթացքը բռնեցին ի դարձին. Կրիմօ՛ սուր
աչքերը չտեսան կասկածելի բան մը, բայց եթէ տեսակ
մը ստուեր որ Կէնէկօ փողոցին և քարափին անկիւնը
դարանակալ կը մնար. իրեն այնպէս երեցաւ որ անց-
նելու ատեն արդէն նշմարեր էր այն որ իր աչքին զար-
կաւ : Երիվարը դէպի այդ կողմը քշեց, բայց անոր
հասնելէն առաջ՝ ստուերը գռեհի մը մէջ աներևոյթ ե-
ղեր էր, և Կրիմօ խոհեմութիւն չդատեց նոյն գռեհը
մտնելու :

Այս արշաւանքին յաջող ելքը Աթօսի իմացուցին.
և որովհետեւ երեկոյեան ժամը տասն էր, ամէն մարդ
իր սենեակը քաշուեցաւ :

Հետեւեալ օրը կոմսը աչքերը բանալով, նախ
Ռաուլը տեսաւ իր անկողինին մօտ : Պատանին բոլորո-
վին հագուած էր և Պ. Շաբլէնի մէկ նոր գործը կը
կարդար :

— Միթէ արդէն ելե՞ր ես, Ռաուլ, ըսաւ կոմսը :

— Յյո՛, պարոն, պատասխանեց պատանին թեթև
վարանումով մը, այս գիշեր քունս փախաւ :

— Դո՛ւն, Ռաուլ, դուն չկրցա՞ր քնանալ. ու-
րեմն մտմտո՞ւք մը ունէիր, հարցուց Աթօս :

— Պարոն, պիտի ըսես որ հազիւ եկայ քովդ որ
մեծ փափաք ունիմ քեզնէ հեռանալու, բայց...

— Ուրեմն երկո՞ւ օրուան արձակուրդ ունէիր
միայն, Ռաուլ :

— Ընդհակառակը, պարոն, տասը օրուան, ուստի
իմ փափաքս բանակատեղին երթալ չէ՛ բնաւ :

Աթօս ժպտեցաւ :

— Ուրեմն ո՞ւր պիտի երթաս, ըսաւ, միայն թէ
երթալիք տեղդ գաղանիք մըն է ինծի համար, դեր-
կոմս : Ահա արդէն մարդ ես, քանի որ արդէն առա-
ջին փորձը ըրիր ճակատամարտի մէջ, և առանց ինծի
ըսելու ուզած տեղդ երթալու իրաւունքը ձեռք ձգե-
ցիր :

— Երբե՛ք, պարոն, ըսաւ Ռաուլ, որչափ ատեն
որ ձեզ իբրեւ պաշտպան վայելելու երջանկութիւնը ու-
նենամ, պիտի չկարծեմ թէ ինծի սիրելի եղած խնա-
մակալէ մը ազատ մնալու իրաւունք մը ունիմ : Ուստի
կը փափաքիմ միայն երթալ օր մը Պլուա անցընել :
Ինծի կը նայիք և հիմակ վրաս պիտի ծիծաղիք :

— Ո՛չ, ընդհակառակը, ըսաւ Աթօս հառաչ մը
խեղդելով, ո՛չ, ես չեմ ծիծաղիր, դերկոմս : Պլուա
տեսնելու իղձ ունիս, լա՛ւ, շատ բնական բան է :

— Այսպէս ուրեմն թոյլ կուտո՞ք որ երթամ, գո-
չեց Ռաուլ զուարթագին :

— Անտարակո՛յս, Ռաուլ :

— Միթէ ձեր սրտի խորէն, պարոն, չէ՞ք սրտմտիր :

— Ամենեւի՛ն : Ինչո՞ւ համար պիտի սրտմտիմ քեզի
հաճոյք պատճառող բանի մը համար :

— Ա՛հ, պարոն, ո՛րչափ բարեսիրտ էք, գոհեց պատանին Աթօսին վզին փաթթուելու միտքով շարժումը ընելով, բայց պատկառանքը զինքը արգելեց:

Աթօս իր թեւերը անոր բացաւ:

— Այսպէս ուրեմն կրնամ անմիջապէս մեկնիլ:

— Երբ որ ուզես, Ռաուլ:

Ռաուլ երեք քայլ առաւ դուրս ելնելու համար:

— Պարոն, ըսաւ, բան մը միտքս եկաւ, այսինքն ինծի համար այնքան բարեսիրտ գտնուող Շէվրէօզ դքսուհին պարտաւոր եմ Պ. Իշխանին ներկայացումս:

— Եւ հետեւապէս անոր շնորհակալ ըլլալու պարտաւոր ես, այնպէս չէ՞, Ռաուլ:

— Բայց կ'երեւի ինծի, պարոն, որ ձեզի կ'իյնայ որոշիկ:

— Լիւնսի ապարանէն անցիր, Ռաուլ, և հարցուր թէ արդեօք դքսուհին կրնայ քեզ ընդունիլ: Հաճելի է ինձ տեսնել որ պատշաճութիւնները չես մոռնար: Կրիմօն և Օլիվէնը հետդ ա՛ռ:

— Երկուքն ալ, պարոն, հարցուց Կրիմօ զարմանքով:

Ռաուլ ողջունեց և դուրս եկաւ:

Աթօս՝ երբ տեսաւ Ռաուլի դուռը գոցելը, երբ լսեց անոր զուարթուն և նշուն ձայնը որով Կրիմօն ու Օլիվէնը կը կոչէր, հառաչեց:

— Շատ շուտ քովէս կը հեռանայ, մտածեց անիկա գլուխը օրօրելով, բայց հասարակաց օրէնքին կը հնազանդի: Բնութիւնը այսպէս կ'ուզէ, դէպի առաջ կը նայի: Արդարեւ Ռաուլ այն աղջիկը կը սիրէ, բայց ուրիշներ սիրելուն համար միթէ զիս քիչ պիտի սիրէ:

Եւ Աթօս ինքնին խոստովանեցաւ որ այս արագ մեկնումին չէր յուսար, բայց Ռաուլ այնքան երջանիկ էր որ ամէն ինչ Աթօսին մտքէն փարատեցաւ այս կարծիքին առջև:

Ժամը տասնին ամէն ինչ պատրաստ էր այս ուղեւորութեան համար: Մինչդեռ Աթօս Ռաուլի ձի հեծնելը կը դիտէր, սպասաւոր մը եկաւ և տիկին Շէվրէօզի կողմէ զանիկա բարեկեց: Պատուէր ունէր Լա Ֆէր կոմսին ըսելու որ իր նորատի պաշտպանեալին դարձը իմացեր էր, ինչպէս նաեւ ճակատամարտի մէջ բռնած ընթացքը, և թէ շատ ուրախ պիտի ըլլար իր շնորհակալութիւնները անոր յայտնելու:

— Ըսէ դքսուհին, պատասխանեց Աթօս, թէ պարոն դերկոմսը ձի կը հեծնէր Լիւյնսի ապարանքը երթալու:

Յետոյ՝ վերստին նոր պատուէրներ տալով Կրիմօին, Աթօս ձեռքովը նշան ըրաւ Ռաուլին որ կրնար մեկնիլ:

Սակայն՝ մտածելով՝ Աթօս կ'եզրակացնէր թէ թեւեւ անպատեհ չէր եթէ Ռաուլ նոյն պահուն Բարիդէն կը հեռանար:

ԺԳ.

ՆՈՐԷՆ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ ԽՆԴՐՈՂ ԹԱԳՈՒՀԻ ՄԸ

Առաւօտուն իսկ՝ Աթօս լուր զրկեր էր Արամիսին Պլէզուայի հետ։ Պլէզուա գտաւ Պազէնը այն միջոցին որ իր ժամկոչի զգեստը կը հագնէր. նոյն օրը Նոդր-Տամի մէջ սպասաւորութիւն պիտի ընէր։

Աթօս ապրպրեր էր Պլէզուայի որ նոյն ինքն Արա-միսին խօսի։ Պլէզուա՝ որ պարզամիտ, աղայ մըն էր, որ մինակ իրեն արուած հրամանը գիտէր, Հէրպլէյ ար-բան խնդրեր էր, և թէև Պազէն պնդեր էր թէ տունը չէ, Պլէզուա այնքան վրայ տուեր էր որ Պազէն սաս-տիկ բարկացած էր։ Պլէզուա տեսնելով որ Պազէն կրօ-նական հագուստը հագած է, անոր ժխտումները բանի տեղ չընելով անցնիլ ուզեր էր, կարծելով թէ խօսա-

կիցն իր զգեստին բոլոր առաքինութիւններն ունէր, այսինքն համբերատար և զթասիրտ քրիստոնեայ մըն էր։

Բայց Պազէն որ միշտ հրացանակրի սպասաւոր կը դառնար երբ արիւնն երեսին զարնէր, աւելի կ'օթ մը առաւ և Պլէզուան կոփեց անոր ըսելով.

— Նախատեցիր Եկեղեցին, բարեկամդ իմ, Եկեղե-ցին նախատեցիր։

Նոյն պահուն՝ և այս անսովոր աղմուկը լսելուն՝ Արամիս ննջարանին դուռը կէս մը բանալով զգուշու-թեամբ երեւան եկեր էր։

Այն ատեն Պազէն իր աւելը մէկ ծայրի վրայ կե-ցուցեր էր յարգանքով ինչպէս որ Նոդր-Տամի բարապա-նին իր գեղարդը վար դնելը տեսեր էր, և Պլէզուա, կերբերոսի ուղղեալ յանդիմանութեան ակնարկով մը, նամակը գրպանէն հաներ և Արամիսին յանձնէր էր։

— Լա Ֆէր կոմսէն է, ըսաւ Արամիս, շա՛տ աղէկ։
Յետոյ ներս մտեր էր առանց հարցնելու իսկ այն աղմուկին պատճառը։

Պլէզուա Կրան-Ռուա-Շարլրմանքը պանդոկը դարձաւ արտօմագին։ Աթօս իր յանձնարարութեան վրայ լուրեր հարցուց։ Պլէզուա իր արկածը պատմեց։

— Ապրճ, ըսաւ Աթօս ծիծաղելով, միթէ ձայն չտուիր կանխաւ թէ իմ կողմէ գացեր ես։

— Ո՛չ, պարոն։

— Եւ Պազէն ի՞նչ ըսաւ երբ իմացաւ որ իմ սպա-սաւորս ես։

— Ա՛հ, պարոն, հազար անգամ ներում խնդրեց և ստիպեց զիս խմելու երկու բաժակ գինի, և երեք չորս ալ ընտիր պաքսիմատ թաթխել տուաւ անոր մէջ. բայց դարձեալ ստատանային պէս կոչաւ է։ Ժամկոչ մըն է. Զիւնը գլխուն։

— Լաւ, մտածեց Աթօս, քանի որ Արամիս գիրս

առաւ, որչափ արգելուած ալ ըլլայ, Արամիս ճշգրտապիտի գայ:

Ժամը տասնին՝ Աթօս՝ իր սովորական ժամապահութեամբը՝ Լուվրի կամուրջին վրայ կը գտնուէր: Նոյն տեղ հանգիպեցաւ լորտ Վինդորին որ նոյն միջոցին կը հասնէր:

Գրէթէ տասը վայրկեան սպասեցին:

Լորտ Վինդոր սկսեւ էր վախնալ որ թերեւս Արամիս չգար:

— Համբերութիւն, յարեց Աթօս՝ որու աչքերը Պազ փողոցի ուղղութեամբ կը նայէին, համբերութիւն, ահա արեւայ մը որ մարդու մը մշտոց կուտայ, և կնոջ մը բարեւ, Արամիսը պիտի ըլլայ:

Եւ արդարեւ նոյն ինքն էր. դեռաւոր քաղաքացի մը որ ապուշ ապուշ որինքու կը նայէր իր ճամբուն վրայ կեցած, անոր վրայ տիզմ ցատկեցուցեր էր. Արամիս կուռփ մը տալով զանիկա տասը քալ անդին զրկեր էր: Նոյն պահուն՝ իր ապաշխարունչներէն մէկը անցեր էր. Արամիս իր ամէնէն շնորհալի ժպտով զանիկա բարեւ էր:

Քիչ մը ետք՝ Արամիս անոնց մօտ հասաւ:

Ինչպէս որ յայտնի է՝ Արամիս և լորտ Վինդոր զիրար ջերմագին գրկեցին:

— Ո՛հ, կ'երթանք, ըսաւ Արամիս, միթէ վարը պատերա՞զմ կայ, թշուառակա՛ն: Այս առտու սուր չունիմ, պէտք է որ տուն դառնամ հաա մը առնելու համար:

— Ո՛հ, ըսաւ Վինդոր, Նորին Վեհափառութեան Անդլիոյ թագունիին այցելութիւն մը ընելու պիտի երթանք:

— Ա՛հ, չա՛տ լաւ, պատասխանեց Արամիս, և ի՞նչ և պատակ ունի այս այցելութիւնը, շարունակեց ան Աթօսին ականջին ծռելով:

— Իրաւ որ չեմ գիտեր, կարելի է մեզմէ վկայութիւն մը պիտի խնդրեն:

— Արդեօք ան անիծեալ գործի՞ն համար է, ըսաւ Արամիս: Եթէ այդ է, մեծ փափաք մը չունիմ երթալու, վասնզի յանգիմանութիւն պիտի լսենք. և քանի՞ ես ուրիշները կը սաստեմ, չեմ սիրեր որ զիս սաստեն:

— Եթէ աղպէս ըլլար, ըսաւ Աթօս, լորտ Վինդոր մեզ Նորին Վեհափառութեան չէր ներկայացներ, վասնզի ինքն ալ իր բաժինը պիտի ունենար, մեզնէ էր ան:

— Ա՛հ, այո՛, ճշմարիտ է: Երթանք ուրեմն:

Լուվր հասնելով՝ լորտ Ուինդոր առաջ անցաւ. իրաւ էր որ դռնագան մը միայն կը պահպանէր դուռը: Առտուն լոյսով՝ Աթօս, Արամիս և անգլացին կարող եղան տեսնել նոյն բնակութեան սոսկալի անշուքութիւնը, զոր ժլատ ողորմասիրութիւն մը տարաբախտ թագուհիին կ'ընծայէր: Մեծ մեծ սրահներ, անկահ, կիսաւեր պատեր՝ որոնց վրայ հին ոսկիէ քանդակներ կը չողալին, պատուհաններ՝ որոնք ալ չէին գոցուեր և ազակի չունէին, պահակներ և սպասաւորներ չկային, ահա Աթօսին սոջին նախ այս բաներս զարկին, և նոյնը լուռ կերպով գիտել տուաւ իր բարեկամին՝ արմուկովը զանիկա հրելով և աչքովը անոր ցոյց տալով այս եղուառութիւնը:

— Մազարէն աւելի շքեղ բնակարան մը ունի, ըսաւ Արամիս:

— Մազարէն զրեթէ թագաւոր է, ըսաւ Աթօս, և Տիկին Հանրիէդ գրեթէ այսուհետեւ թագուհի չէ:

— Աթօս, եթէ հաճէիր մտացի բաներ ըսել, վրայ բերաւ Արամիս, ճշմարիտը, կը հաւատեմ որ այն խեղճ Պ. Վուադելիւրէն ալ աւելի խելք կ'ունենայիր:

Աթօս Ժպտեցաւ:

Կ'երևի թէ թագուհին անհամբերութեամբ կ'սպասէր, վասնզի հազիւ թէ իր սենեակին առջևը գտնուող

սրահին մէջ թեթեւ շարժում մը լսեց, ինքը անձամբ դուռին սեմին վրայ երեցաւ իր թշուառութեան պաշտականները ընդունելու:

— Ներս մտէք և բարի եկաք պարոններ, ըսաւ թագուհին:

Ազատորդիք ներս մտան և նախ ոտքի վրայ կեցան, բայց երբ թագուհին շարժում մը ըրաւ որ նըստին՝ Աթօս նազանդութեան օրինակ տուաւ: Ծանրագլուխ էր և հանդարտ. բայց Արամիս կատղած էր, արքունական այս չքաւորութիւնը զինքը զայրացուցեր էր, իր աչքերը թշուառութեան նոր հետք մը որ տեսնէին հետազննին կը քննէին:

— Իմ ճոխութիւնս կը քննէք, ըսաւ Տիկին Հանրիէդ իր չորս կողմը տխուր ակնարկ մը ձգելով:

— Տիկին, ըսաւ Արամիս, ներում կը խնդրեմ, Վեհափառ թագուհի, սակայն չեմ կարող իմ սրտմտութիւնս պարտել տեսնելով որ Ֆրանսայի արքունիքը այսպէս կը վարուի Հանրի Դ., աղջկան հետ:

— Այս պարոնը ասպետ չէ՞, ըսաւ թագուհին լորտ Վինդրի:

— Այս պարոնը Հէրպլէյ արքան է, պատասխանեց լորտը:

Արամիս կարմրեցաւ:

— Տիկին, ըսաւ, արքայ եմ արդարեւ, բայց իմ կամքէս հախաւակ պատճառով եղած եմ. երբեք եկեղեցական հագուստի համար կոչում չեմ ունեցած. իմ պարեգօտս կոճակէ մը բռնուած է, և միշտ պատրաստ եմ հրացանակիր դառնալու: Այս առտու՝ չգիտնալով որ Ձեր Վեհափառութիւնը տեսնելու պատիւը պիտի ունենամ, այս զգեստներս հագայ. բայց դարձեալ, Վեհափառ թագուհի, ձեզ ծառայելու պատրաստակամ ծառայ մը պիտի գտնէք, ի՞նչ հրաման որ ունենաք տալու:

— Պարոն Հէրպլէյ ասպետը, վրայ բերաւ Վինդր, Լուի Ժ. Թագաւորին քաջարի հրացանակիրներէն մէկն է որոնց վրայ խօսեցայ ձեզի, տիկին...: Յետոյ, Աթօսին կողմը դառնալով, իսկ այս պարոնը, շարունակեց ան. այն ազնուատո՞՞մ Լա Ֆէր կոմսն է որուն բարձր համբաւն այնքան ծանօթ է Ձեր Վեհափառութեան:

— Պարոններ, ըսաւ թագուհին, քանի մը տարի կայ, իմ շուրջս ունէի անձնուեր պահակազօրքմը, գանձեր, բանակներ. նշան մը ընելուս ամենքը ինծի ծառայելու կը փութային: Իսկ այսօր՝ նայեցէք մէկ անգամ չորս կողմս, անտարակոյս պիտի գարմանաք, բայց իմ կեանքս ազատելու սահմանուած խորհուրդ մը ի գործ դնելու համար, մինակ լորտ Վինդրը ունիմ, քսանամեայ բարեկամ մը, և ձեզ՝ պարոններ, ձեզ որ առաջին անգամ կը տեսնեմ, և մինակ իմ հայրենակիցներս կը ճանչնամ:

— Բաւական է, տիկին, ըսաւ Աթօս՝ խորհին բարեւ մը տալով, եթէ երեք մարդոց կեանքը կարող է ձերինը ազատել:

— Շնորհակալ եմ, պարոններ: Բայց մտիկ ըրէք, շարունակեց ան, ես ոչ միայն թագուհիներու մէջ ամենէն թշուառն եմ, այլ մայրերու մէջ ամենէն տաւրաբաւդը, ամուսիններու մէջ՝ ամենէն յուսահատը. իմ զաւակներս, գէթ երջութքը, Եօրքի դուքսն և Շարլօդ իշխանուհին՝ ինձի հեռու են և փառասէր ու թշնամի մարդոց հարուածներու ներքեւ կը գտնուէին. իմ ամուսինս այնպիսի ողորմելի կեանք մը կը վարէ Անգլիոյ մէջ որ չափազանցած չեմ ըլլար եթէ հաստատեմ թէ մահը կը փնտռէ իբր ցանկալի բան մը: Ահաւասիկ, պարոններ, լորտ Վինդրի ձեռքով ինծի հասուցած գիրը կարդացէ՛ք:

Աթօս և Արամիս մերժեցին:

— Կարդացէք, ըսաւ թագուհին:

Աթոս մեղի արդէն ծանօթ գիրը բարձր ձայնով կարգաց, որով Շարլ թագաւորը կը յայտնէր թէ արդեօք ասպնջականութիւն պիտի գտնէ՞ ի Ֆրանսա :

— Լա'ւ ուրեմն, հարցուց Աթոս երբ ընթերցումը աւարտեց :

— Լա'ւ ուրեմն, ըսաւ թագուհին, մերժեց ան :

Երկու բարեկամ արհամարհոտ ժպիտ մը փոխանակեցին :

— Եւ հիմակ ի՞նչ ընել պէտք է, տիկին, ըսաւ Աթոս :

— Միթէ այդչափ ձախորդութեանց համար կարեկցութիւն ունի՞ք, ըսաւ թագուհին սրտայոյզ :

— Պատիւ ունեցայ հարցնելու, Վեհափառ թագուհի, թէ ի՞նչ կերպով կուզէք որ Պ. Հէրպլէյ և ես ծառայենք ձեզ. մենք պատրաստ ենք :

— Ա՛հ, պարոն, արդարեւ ագնիւ հողի մը ունիք, գոչեց թագուհին շնորհապարտ ձայնով մը, մինչդեռ լորտ Վինդր անոր կը նայէր որպէս թէ լսել կ'ուզէր. միթէ արդէն անոնց անձնութիւնը համար պատասխանատու չէի՞ եղած :

— Հապա դո՞ւք, պարոն, հարցուց թագուհին Արամիսին :

— Ես, տիկին, պատասխանեց ան, պարոն կոմսն ուր որ երթայ, մինչեւ անգամ ի մահ, անոր կը հետեւիմ առանց պատճառը հարցնելու. բայց երբ խնդիրը ձեզի ծառայել է, Վեհափառ թագուհի, յարեց ան՝ թագուհիին նայելով իր պատանեկան շնորհքովը, այն ատեն պարոն կոմսէն առաջ կ'անցնիմ :

— Լա'ւ ուրեմն, պարոններ, ըսաւ թագուհին, քանի որ այդպէս կը հաւսնիք, քանի որ կը հաւանիք խեղճ իշխանութիւնի մը ծառայել անձնութեամբ, թէեւ բոլոր աշխարհ իրմէ երես դարձուցիր է, ըսեմ ձեզի թէ ի՞նչ կ'ուզեմ որ ընէք ինձի համար : Թագաւորը մէկ

քանի ազատորդներու հետ մինակ է, և ամէն օր կը վախճայ որ քովէն պիտի հեռանան, Սկովաներու մէջ՝ որոնցմէ կը կասկածի, թէեւ ինքն ալ Սկովա է : Լորտ Վինդր իրմէ հեռանալէն վեր, այլ եւս չեմ ապրիր, պարոններ : Լա'ւ, թերեւ շատ, աւելի պիտի պահանջեմ վաճառի իրաւունք մը չունիմ պահանջելու. Անգլիա անցէք, թագաւորին միացէք, իր բարեկամները եղէք, իր պահապաններն եղէք, ճակատամարտի մէջ իր քովէն գացէք, իր հետ քալեցէք իր տան մէջ՝ ուր որ թագարդներ կը շատնան ամէն օր, որոնք պատերազմի վտանգէն աւելի վտանգալի են, և այս զոհողութեան փոխարէն, պարոններ, կը խոստանամ ձեզ չէ թէ վարձատրել, կարծեմ թէ այս խօսքը ձեզ կրնայ վիրաւորել, այլ իբրեւ քոյր ձեզ սիրել և ձեզ իմ ամուսինէս ու զաւակներէս ետք՝ ամէնէն նախադաս համարել, անա Աստուծոյ առջեւ կ'երգնում :

Եւ թագուհին ծանր ու հանդիսաւոր կերպով աչքերը դէպի երկինք դարձուց :

— Տիկին, ըսաւ Աթոս, ե՞րբ մեկնիլ պէտք է :

— Ուրեմն կը հաւանիմ, գոչեց թագուհին ուրախութեամբ :

— Այո՛, տիկին : Միայն Ձեր Վեհափառութիւնը կարծեմ թէ քիչ մը չափէն աւելի կը խոստանայ, մեր արժանիքէն վեր բարեկամութեամբ մեզ վարձատրելու տրամադրուելովը : Մենք Աստուծոյ կը ծառայենք, տիկին, այնպիսի տարաբաղդ իշխանի մը և ձեզի պէս թագուհիի մը ծառայելով : Տիկին, հոգեով մարմնով քուզեցինք :

— Ա՛հ, պարոններ, ըսաւ թագուհին արտասուք փղձկելով, հինգ տարիէ ի վեր առաջին վայրկեանն է որ ուրախութիւն և յոյս մը կը վայելեմ : Այո՛, Աստուծոյ կը ծառայէք, և որովհետեւ իմ իշխանութիւնս շատ սահմանաւոր պիտի ըլլայ այնպիսի զոհողութիւն մը

վարձատրելու, ան պիտի վարձատրէ ձեզ, այն որ իմ սրտիս մէջ կը կարգայ ձեզ հանդէպ ունեցած երախտագիտութիւնս: Ազատեցէք իմ ամուսինս, ազատեցէք թագաւորը. և թէեւ այս գեղեցիկ գործին փոխարէն ձեզ գալիք մրցանակին անտարբեր կ'երեւիք, յուսադրեցէք զիս որ ձեզ պիտի տեսնեմ և շնորհակալութիւնս յայտնեմ: Առ այժմ կը սպասեմ: Միթէ ինծի յանձնարարութիւն մը ունի՞ք ընելու: Այժմէն ձեր բարեկամունքին եմ, և քանի որ դուք իմ գործերս պիտի տեսնէք, պարտաւոր եմ ես ալ ձերիններով զբաղիլ:

— Տիկին, ըսաւ Աթօս, Ձեր վեհափառութիւնէն ուրիշ բան չունիմ խնդրելիք, այլ միայն ձեր աղօթքը:

— Եւ ես ալ, ըսաւ Արամիս, աշխարհիս երեսը միայնակ եմ և միայն Ձեր վեհափառութեան ծառայելու պատիւը ունիմ:

Թագունին իր ձեռքը անոնց կարկառեց, զայն համբուրեց և վինդրի ըսաւ մեղմաձայն:

— Եթէ դրամէ զուրկ ես, միլորտ, վայրկեան մը մի՛ վարանիր. քեզի տուած գոհարներս կոտրէ, աղամանդները հանէ և զանոնք հրեալի մը ծախէ, անկից յիսուն վաթսուն հազար ֆրանք գին կրնաս ստանալ. զանոնք ծախսէ եթէ կարեւոր է, վասնզի կ'ուզեմ որ այս ազատորդիները իրենց արժանի՛ եղած կերպով ապրին, այսինքն թագաւորներու պէս:

Թագունին երկու գիր պատրաստեց էր, մին իր կողմէ, միւսը իր Հանրիէզ աղջկան կողմէ գրուած: Երկուքն ալ Շարլ թագաւորին ուղղեալ էին: Մին Աթօսին տուաւ և միւսը Արամիսին, որպէսզի եթէ զիպուածով իրարմէ զատուին, կարենան ինքզինքնին թագաւորին ծանօթացնել, յետոյ քաշուեցան:

Սանդուղին վարի կողմը վինդր կանգ առաւ:

— Դուք ձեր ճամբան գացէք, ես ալ իմս, պա-

րոններ, ըսաւ ան, որպէսզի կասկածներ չյարուցանենք և այս իրիկուն ժամը իննին, Սէն-Տընիլի դուռը գրտնուէինք: Իմ ձիերովս ճամբայ կ'ընենք որչափ որ քալել կարենան, յետոյ թղթատարի ձիեր կ'առնենք: Վերստին շնորհակալ եմ ձեզի, իմ ազնիւ բարեկամներս, յանուն թագունին:

Երեք ազատորդիները իրարու ձեռք սեղմեցին. վինդր կոմսը Սէնդ-Օնօրէ փողոցը բռնեց, և Աթօս ու Արամիս կեցան միասին:

— Լա՛ւ ուրեմն, ըսաւ Արամիս երբ մինակ մնացին, ի՞նչպէս կը գտնես այս գործը, սիրելի՛դ իմ կոմս:

— Գէ՛շ, պատասխանեց Աթօս, չա՛տ գէշ:

— Բայց դուն խանդաղին ընդունեցիր զայն:

— Ի՞նչպէս վրաս պիտի առնեմ միշտ մեծ սկզբունքի մը պաշտպանութիւնը, սիրելի՛դ իմ Հէրպլէյ: Թագաւորները միայն ազնուապետութեամբ կրնան զօրաւոր ըլլալ, բայց ազնուապետութիւնն ալ թագաւորներով միայն կրնայ զօրաւոր ըլլալ: Հետեւապէս թագաւորութիւնները պաշտպանենք, վասնզի մենք մեզի պաշտպանած կ'ըլլանք:

— Երթանք պիտի այնտեղ սպաննուելու, ըսաւ Արամիս: Ես անգլիացիները կ'ատեմ, կոշտ են՝ ինչպէս են անոնք որ գարեջուր կը խմեն:

— Միթէ այնտեղ մնալը աւելի կ'արժէ՞ր, ըսաւ Աթօս, և երթալ Պասթիլ կամ Վէստէնի ամրոցը շրջան մը ընել, իբրեւ Պօֆօրի փախստեան սատարներ: Ա՛հ, արդարեւ Արամիս, հաւատա՛ ինձ, ցաւ մը չունինք զգալու: Բանտէն խոյս կուտանք և իբրեւ դիւցազունք կը վարուինք. ընտրութիւնը դիւրին է:

— Իրաւ է. բայց ամէն բանի մէջ, սիրելի՛դ իմ, պէտք է սա առաջին խնդրոյն դառնալ, որ թէեւ յիմարական է, գիտեմ, բայց շատ կարեւոր: Միթէ դրամ ունի՞ս:

— Յիսուսն ոսկրի չափ գումար մը ունիմ, զոր Պրաժլօնէն մեկնելուս առջի օրը զրկեք էք ինձ ազաւակապանս, բայց նոյն գումարին կէսը Ռաուլի թողուլ պարտաւոր եմ. պէտք է որ արժանապէս ապրի ազաւորդի մը: Ուստի քսանընէնդ ոսկրի չափ ունիմ քովս. իսկ դժուար:

— Ե՛ս, ստոյգ եմ որ իմ բոլոր գրպաններս պարպելով և բոլոր գործոցներս բանալով՝ տանս մէջ տասը ոսկր չափիս գտնեմ: Բարեբաղդօրէն Լորտ Վինդը հաւրուստ է:

— Լորտ Վինդը այժմ չորձանած է, վաճառքի անոր եկամուտները Գրոմվէլի կ'երթան:

— Ահաւասակ Բօրթօս սեպուհը հիմակ մեզի օգտակար պիտի ըլլար, ըսաւ Արամիս:

— Ես ալ հիմակ աւելի կը փնտռեմ տ'Արդանեանը, ըսաւ Աթօս:

— Ի՞նչ կըր լեցուն քսակ:

— Ի՞նչ վէս սուսեր:

— Արի՛, զանոնք շահինք:

— Այս գաղտնիքը մերը չէ, Արամիս, ուստի՝ հաւատա՛ ինձ, ոչ ոք մեզի խորհրդակից ընենք: Ասկէ զատ, եթէ այսպիսի ընթացք մը բռնենք, մենք մեր վրայ անվստահ երեւցած պիտի սեպուինք: Յաւինք աւսոնց վրայ, բայց չխօսինք:

— Իրաւունք ունիս: Ի՞նչ պիտի ընես մինչեւ իրիկուն. Ես ստիպուած եմ երկու բան ուրիշ ժամանակի ձգելու:

— Միթէ ետ. ձգուելու բանե՞ր են:

— Իրաւի, պէտք է ձգել:

— Եւ ի՞նչ էին ասանք:

— Նախ՝ տեղապահին սուրի հարուած մը, այն տեղապահին որուն երէկ իրիկուն՝ տիկին Ռանպուէյի տունը հանդիպեցայ և տեսայ որ իմ մասիս զարմանալի բերան մը կը գործածէր:

— Օ՛ն անդր, քահանայից մէջ կռիւ մը, դաշնակիցներու մէջ մենաճարտութիւն:

— Ի՞նչ օգուտ, սիրելիդ իմ, սուսերամարտիկ է, ես ալ նոյնպէս. փողոցները կը շրջի, ես ալ նոյնպէս. իր պարեգօտը ծանրութիւն մըն է իրեն, և իմս ալ բաւական ծանր է. երբեմն կարծեմ թէ ինքն է Արամիս և ես տեղապահն եմ, ա՛յնքան իրարու նմանութիւն ունինք: Այս տեսակ մը Սօզին ինձ տաղտուկ կը պատճառէ և ինծի կասկած կուտայ: Ասկէ զատ, խռովարար մըն է որ մեր կուսակցութեան կորուստը պիտի պատճառէ: Համոզուած եմ որ եթէ ապտակ մը դարնէի աւսոր, ինչպէս որ այս առաւել զիս ցեխոտող ոստանիկին ըրի, գործերու կերպարանքը պիտի փոխէի:

— Իսկ ես, սիրելիդ իմ Արամիս, պատասխանեց հանդարտօրէն Աթօս, կարծեմ թէ ատով միայն Պ. Ռէյի կերպարանքը պիտի փոխես: Ուստի, հաւատա՛ ինձ, թո՛ղ գործերը իրենց գտնուած տեղը. դարձեալ՝ դուք այժմ ձեր անձին տէրերը չէք. դուն Անգլիոյ թագուհին մօրդն ես, և ան Պարոտտիկին. ուստի եթէ ըսած երկրորդ գործդ՝ զոր չկրնալ կատարելուդ համար կը ցաւիս, առաջինէն աւելի կարեւոր չէ...:

— Ո՛հ, այս երկրորդը շատ կարեւոր էր:

— Ուրեմն, շուտ մը կատարէ:

— Դժբաղդաբար զայն ուղած ժամուն կատարելու ազատ չեմ: Գիշեր էր, բոլորովին գիշեր:

— Կ'իմանամ, ըսաւ Աթօս ժպտելով, կէս գիշերին:

— Գրեթէ:

— Ի՞նչ օգուտ, սիրելիդ իմ, ասանկ բաներ ետ կը ձգուին, մանաւանդ թէ ետ ձգելուդ համար յատուկ պատճառ մը ունիս տալու դարձիդ...:

— Այո՛, եթէ զառնամ:

— Եթէ չվերադառնաս, ի՞նչ փոյթդ է: Ուստի քիչ մը խելքդ ժողվէ: Մտածէ, Արամիս, չիմակ քսան տարեկան չես:

— Մեծապէս կը ցաւիմ, ա՛նգգամ: Ա՛հ, թէ որ քսան տարու ըլլայի . . .

— Այո՛, ըսաւ Աթօս, կարծեմ թէ ուրիշ շատ յիմարութիւններ պիտի ընէիր: Բայց պէտք է որ իրարմէ բաժնուինք. ես, մէկ երկու այցելութիւն և գիր մը ունիմ գրելու. ուստի ժամը ութին վերադարձիր զիս գտնելու, և կամ կ'ուզե՞ս որ ժամը եօթին ընթրիքի սպասեմ քեզի:

— Շա՛տ լաւ ես ալ, ըսաւ Արամիս, քսան այցելութիւն և նոյն չափ գիր ունիմ գրելու:

Եւ այս ըսելով իրարմէ բաժնուեցան: Աթօս տիկին Վանտօմի այցելութիւն մը ընելու գնաց, իր անունը ղրկեց տիկին Շէլրէօզի և տ'Արդանեանի ալ հետեւեալ գիրը գրեց.

«Սիրելի բարեկամ, Արամիսի հետ կարեւոր գործով մը կը մեկնիմ: Կը փափաքէի անձամբ հրաժարական բարեւս տալ, բայց ժամանակ չունիմ: Մի՛ մոռնար որ կը գրեմ քեզի ըսելու համար թէ ո՛րչափ կը սիրեմ քեզ:

«Ռաուլ Պլուա գնաց, և իմ մեկնիլս չէր գիտեր. անոր վրայ հսկէ կարելի եղածին չափ իմ բացակայութեանս ատեն. և եթէ դիպուածով իմ վրաս լուր հառնես երեք ամիսէ ետք՝ ըսէ անոր որ իրեն ուղղեալ մեծ ծրար մը բանայ, որ իմ պղինձէ արկղիկիս մէջ ի Պլուա պիտի գտնէ, և որուն բանալին քեզի կը ղըրկեմ:

«Արամիսի և իմ կողմէս գրկէ Բօրթօսը: Ի կրկին տեսութիւն, կարելի է ընդ միշտ մնաս բարեւաւ»:

Եւ այս գիրը Պլէզուաի ձեռքով ղրկեց:

Որոշեալ ժամուն Արամիս հասաւ. ձիաւորի պէս հագուեր էր, և իր մէջքը կապեր էր այն հին սուսերը զոր այնքան ստէպ քաշեր էր և զոր առաջուրնէ աւելի պատրաստ էր քաշելու:

— Հա՛, հա՛, ըսաւ, կարծեմ թէ արդարեւ կը սխալինք այսպէս մեկնելով, առանց Բօրթօսի և տ'Արդանեանի երկու տող գիրով մը հրաժարական բարեւ մը տալու:

— Այդ բանը արդէն լմնցած է, ըսաւ Աթօս, ես հոգ տարի, երկուքն ալ քու և իմ կողմէ գըրկեցի:

— Չարմանալի մարդ մըն ես, սիրելիդ իմ կոմս, ըսաւ Արամիս, և ամենուն հոգը կը տանիս:

— Լա՛ւ, միթէ այս ուղեւորութեան ընդդիմութիւն մը ունի՞ս:

— Ամենեւի՛ն, և հիմակ որ մտածեցի, շատ ուրախ եմ այս միջոցիս Բարիզէն հեռանալուս:

— Նոյնպէս ես, պատասխանեց Աթօս, միտակ կը ցաւիմ որ տ'Արդանեանը չգրկեցի. բայց սատանան այնչափ նրբամիտ է որ մեր խորհուրդն իսկոյն պիտի գուշակէր:

Ընթրիքէն ետք՝ Պլէզուա ներս մտաւ:

— Պարոն, ըսաւ, ահաւասիկ տ'Արդանեանի պատասխանը:

— Բայց ես քեզի չըսի թէ պատասխան մը պիտի առնես, ապուշ դու, ըսաւ Աթօս:

— Ես ալ առանց պատասխանի սպասելու դուրս ելայ, բայց զիս կանչել տուաւ և այս տուաւ:

Եւ կաշիէ քսակ մը ներկայացուց որ կլորիկ էր և հնչող:

Աթօս բացաւ և նախ անոր մէջէն փոքրիկ տոմս մը հանեց սա մտքով գրուած:

«Իմ սիրելի կոմսս,

«Երբ մարդ ուղեղորի, և մանաւանդ երեք ամսուան համար, պէտք է որ առատ ստակ ունենայ. արդ՝ մեր կարօտութեան ատենները կը յիշեմ, և իմ ունեցածիս կէսը ձեզի կը դրկեմ. այս ստակը Մազարէնէն քաղածս է անդու ճիշդով. ուստի չապարհար մի՛ վատներ, կ'ազատեմ:

«Իսկ վերստին չտեսնուելու մասին, բնաւ չեմ հաւատար, երբ մարդ քու սուրդ ու սիրտդ ունի, ամէն տեղէ անվտանգ կ'անցնի:

«Ուստի ի կրկին տեսութիւն և չէ թէ ընդ միշտ բարեւ:

«Աւելորդ է ըսել որ Ռաուլը տեսած օրէս իմ զաւկիս պէս սիրեցի զայն. բայց հաւատ՝ թէ Աստուծոյ կը խնդրեմ ջերմագին որ անոր հայրը չգառնամ, թէեւ անոր պէս որդի մը ունենալս պարծանք մը պիտի հաւամարէի:

«Տ՝ԱՐԳԱՆԵԱՆ»:

«Յ. Գ. Յայտնի է թէ զրկած յիսուն ոսկիս քեզի և Արամիսին համար, Արամիսին և քեզի համար են»:

Աթօս ժպտեցաւ, և իր աղուոր աչքերը արցունքով լեցուեցան: Տ՝Արդանեանը՝ զոր միշտ գորովանօք սի-

րեր էր, միշտ միեւնոյնն էր ուրեմն, թէև Մազարէնեան:

— Ճշմարիտ է, ահա յիսուն ոսկին, ըսաւ Արամիս քսակը սեղանի մը վրայ պարզելով. որ ամէնքն ալ Լուի Ժ. Գ. Ի պատկերը կը կրէին: Լա՛ւ ուրեմն, ի՞նչ պիտի ընես այս դրամը, կոմս, պիտի պահես թէ ոչ ես պիտի դրկես:

— Պիտի պահեմ, Արամիս, և եթէ պէտք իսկ չուներայի, դարձեալ պիտի պահէի: Ինչ որ վեհանձնօրէն կ'ընծայուի, պէտք է որ վեհանձնօրէն ընդունուի: Այս գումարէն քսանընիսդ ոսկին ա՛ւ, և միւս քսանընիսդը ինծի տուր:

— Քա՛ջ է. երջանիկ եմ տեսնելով որ դուն ալ իմ կարծիքս ունիս: Լա՛ւ, հիմակ մեկնի՛նք:

— Երբ որ ուղես. բայց մըթէ սպասաւոր չունի՞ս:

— Ո՛չ, այն անմիտ Պազէնը ժամկոչ դառնալու յիմարութիւնը ունեցաւ, ինչպէս որ գիտես. այնպէս որ չէ կարող Նօդր-Տամէն հեռանալ:

— Լա՛ւ, կրնաս Պէշգուան առնել, որու պէտք չունիմ, քանի որ Կրիմօն հետս պիտի գայ:

— Յօժարակա՛մ, ըսաւ Արամիս:

Նոյն պահուն՝ Կրիմօ դրան սեմին վրայ երեցաւ:

— Պատրաստ է, ըսաւ նա իր սովորական լակոնական կերպով:

— Մեկնինք ուրեմն, ըսաւ Աթօս:

Արդարեւ, ձիերը թամբուած կը սպասէին: Երկու բարեկամները իրենց ձիերուն վրայ հեծան: Երկու սպասաւորներն ալ նոյնը ըրին:

Քարափին մէկ անկիւնը Պազէնին հանդիպեցան, որ հեռալով կը վազէր:

— Ա՛հ, պարոն, ըսաւ Պազէն, փա՛ռք Աստուծոյ, ժամանակին կը հասնիմ:

— Խնչ կայ :

— Պ. Բօրթօս տունէն հիմակ դուրս ելաւ և այս աւանդը ձեզի համար թողուց , ըսելով թէ շատ ստիպուղական բան էր և ձեր մեկնելէն առաջ հարկ էր ձեզի հասցնել զայն :

— Լա՛ւ , ըսաւ Արամիս՝ Պազէնի տուած քսակը առնելով , Խնչ է այս :

— Կեցի՛ք , պարոն արքայ , նամակ մը :

— Արդէն գիտես որ ըսի քեզի , եթէ ասպետ աւանդէն զատ անուն մը տաս ինծի , ոսկորներդ պիտի խորտակեմ : Նայինք նամակը :

— Խնչպէս պիտի կարդաս զայն , հարցուց Աթօս , փուռի մը պէս մութ է հոս :

— Կեցի՛ք , ըսաւ Պազէն :

Պազէն հրահանք զարկաւ և ծալած մօմ մը վառեց որով կանթեղները կը վառէր :

Այս մօմին լոյսով Արամիս կարդաց .

«Սիրելիդ իմ Հէրպլէյ ,

«Տ'Արդանեանէ կ'իմանամ , որ քու և Լա Ֆէր կոմսին կողմէ զիս գրկելու պաշտօն ունի , թէ արշաւանք մը պիտի ընէք , և թէ այս արշաւանքը թերեւ երկու երեք ամիս պիտի տևէ . որովհետեւ գիտեմ թէ չէք ակօրժիր ձեր բարեկամներէն ստակ խնդրել , ես ձեզի կ'ընծայեմ . ահա ձեզի հարկըր ոսկի զոր կրնաք ըստ հաճոյս գործածել և եթէ պարագաները ներեն հատուցանել : Մի՛ վախնաք թէ ասով նեղութեան մէջ կը ձգէք զիս . եթէ ստակի պէտք ունենամ , իմ դղեակներէս մէկէն բերել պիտի տամ . Պրասիէօի դղեակս միայն հարկըր հազար ֆրանք ունիմ : Ուստի եթէ աւելի չեմ զրկեր ձեզի , կը վախնամ որ մեծագոյն գումար մը չէք ընդունիր :

«Գիրս քեզի կ'ուղղեմ , վասնզի գիտես որ ակամայ կը պատկառիմ միշտ Լա Ֆէր կոմսէն , թէև սրտովին կը սիրեմ զինքը , բայց բացորոշ է թէ քեզի նուիրածս միանգամայն անոր կ'ընծայեմ :

«Մնամ միշտ , ինչպէս կը յուսամ որ չես կասկածիր , քու անձնուէրդ

ՏԻԻ ՎԱԼԼՈՆ ՏԸ ՊՐԱՍԻԷՕ

ՏԸ ԲԻԷՐՅՈՆ :

— Լա՛ւ ուրեմն , ըսաւ Արամիս , Խնչ է կարծիքդ այս մասին :

— Իմ կարծիքս է , սիրելիդ իմ Հէրպլէյ , որ միշտ սրբապղծութիւն մըն է Նախախնամութենէն կասկածիլ երբոր այսպիսի բարեկամներ ունենանք :

— Այսպէս ուրե՞մն :

— Այսպէս ուրեմն , Բօրթօսի ոսկիները կը բաժնենք , ինչպէս որ տ'Արդանեանի ոսկիները բաժնեցինք :

Պազէնի մօմին նշոյլովը բաժանու մը ընելէն ետք՝ երկու բարեկամները ճամբայ ելան :



ԺԴ.

ՈՐՈՒ ՄԷՋ ԱՊԱՅՈՒՅՈՒԱԾ Է ՈՐ

ԱՌԱՋԻՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆ Է ՄԻՇՏ ԼԱԻԸ

Երեք ազատորդիները Բիգարտիայի ճամբան առին, այն ճամբան որ այնքան ծանօթ էր իրենց, և որ Աթօսի և Արամիսի կը յիշեցնէր իրենց երիտասարդութեան մէկ քանի գեղջկային յիշատակները:

— Եթէ հոս ըլլար Մուսքեօն, ըսաւ Աթօս, երբ հասան այն տեղը՝ ուր ճամբայ չինողներու հետ կոխեմք ունեցեր էին, ինչպէս պիտի դողար ասկից անցնելով. կը յիշեմ արդեօք դործը, Արամիս. հոս էր որ ընդունեց այն նշանաւոր գնդակը:

— Իրաւ որ, պատասխանեց Արամիս, պիտի ներէի անոր այս դողը. վասնզի ես իսկ դող կը զգամ

այն յիշատակէն. ահա սա ծառէն անդին էր՝ փոքրիկ տեղ մը ուր կարծեցի թէ մեռած եմ:

Ճամբան շարունակեցին: Շատ չանցաւ կրիմօ սկսաւ ըստ կարգի յիշատակները գրգռել: Երբ հասաւ այն պանդոկին դիմացը ուր իր տէրը և ինք երբեմն ահագին կոխեմք մը մղեր էին, Աթօսին մօտեցաւ և նկուզին լուսամուտը ցոյց տալով անոր, ըսաւ.

— Նկուզ:

Աթօս սկսաւ ծիծաղիլ, և իր նորատի հասակին յիմարութիւնը իրեն այնքան զուարճալի կ'երևար որպէս եթէ մէկը անոր պատմէր ուրիշի մը նկատմամբ:

Վերջապէս՝ երկու օր և գիշեր մը քալելէն ետք՝ իրիկուան դէմ պայծառ օդով Պուլօներ հասան, քաղաք մը որ այն ատեն գրեթէ անապատ էր, և բոլորովին բլուրին վրայ շինուած, այսինքն ստորին քաղաք ըսուածը չկար: Պուլօներ անառիկ դիրք մը ունէր:

Երբ քաղաքին դուռը հասան, Վինդը խօսքը ուղղելով երկու ազատորդիներուն.

— Պարոններ, ըսաւ, հոս ալ բննք ինչպէս ի Բարիդ, իրարմէ զատուինք՝ կասկածներ չազդելու. պանդոկ մը գիտեմ որ շատ բանուկ չէ, այլ տէրը ինձ լիովին անձնուէր է: Ես հոն պիտի երթամ, վասնզի հոն ինծի նամակներ կ'սպասեն անշուշտ. դուք քաղաքին առաջին օթեւանը Մեծ Հանքիի Սուրբ գացէք, մտունդ, հանգիստ առէք, և երկու ժամէն թուրքին վրայ գննուեցէք. մեր նաւակը անտարակոյս հոն մեզի պիտի սպասէ:

Գործը այսպէս կարգադրուեցաւ: Լորտ Վինդը իր ճամբան շարունակեց արտաքին պողոտաներու երկայնքը՝ դուռնէ մը ներս մտնելու համար, մինչդեռ երկու բարեկամները մտան այն դուռնէն, որուն առջև կեցած էին. երկու հարիւր քայլ առնելէն ետք, նշանակեալ պանդոկը մտան:

Ձիերուն կեր տուին, առանց անոնց թամբը վերցնելու, սպասաւորները ընթրիք ըրին, վառելի օրը կը տարաժամէր արդէն. անոնց պատուիրեցին որ առանց ուէ մէկու մը հետ խօսք փոխանակելու զան զիրենք գտնեն թումբին վրայ: Յայտնի էր թէ այս պատուէրը Պէգուայի համար էր, քանի որ Կրիմօ վարժ էր արդէն այսպիսի սովորութիւններու:

Աթօս և Արամիս դէպի նաւահանգիստ իջան:

Երկու բարեկամները իրենց փոշիով ծածկուած գգեստներով, իրենց համարձակ ընթացքով՝ որ միշտ ուղեւորութեանց վարժ մարդիկ յայտնի կ'ընէր, քանի մը շրջագայող անձերու հետաքրքրութիւնը գրգռեցին:

Մանաւանդ մէկը տեսան՝ որու վրայ իրենց գալուստը տեսակ մը ներգործութիւն ունեցաւ: Այս մարդը՝ զոր ամէնէն առաջ զիտեր էին, միեւնոյն պատահառներով որ ինքզինքնին ուրիշներուն նշանակել տուին, թումբին վրայ տրամազին կ'երթար կուգար: Երբ զանոնք տեսաւ, իր կարգին անոնց երեսը շարունակ նայեցաւ, կարծես թէ կ'եփէր կը մրկէր անոնց խօսք սեղ-ղելու:

Այս մարդը նորատի էր և գունատ. իր աչքերուն կապոյտ գոյնը այնքան անորոշ էր, որ կարծես թէ վագրին աչքերուն պէս կը գրգռէին՝ իրենց ցոլացած գոյներուն համեմատ. իր քալուածքը՝ իր պտոյտներուն ծանրութեան և անստուգութեան չնայելով, ձրգ էր և ժպիւր. սեւեր հագուեր էր և բաւական չնորձալի կերպով սուր մը կը կրէր:

Թումբին վրայ հասնելով՝ Աթօս և Արամիս կանգ առին, ինչպէս որ կը յուսային՝ գերանի մը վրայ կապուած նաւակ մը զիտեն:

— Անշուշտ մերն է, ըսաւ Աթօս:

— Այո՛, պատասխանեց Արամիս, և այն միակայմ նաւը որ առագոստները կը պարզէ անշուշտ մեր ուղեւ-

ւորութեան նպատակին մեզ տանելու սահմանուած նաւը պիտի ըլլայ. հիմայ, յարեց ան, եթէ Վինդըր մեզ չսպասցնէ: Այստեղ կենալը զուարճալի չէ, կին մը անգամ չանցնիր:

— Լսո՛ւ թի՛ւն, ըսաւ Աթօս, մեզ մտիկ կ'ընէին:

Արդարեւ՝ շրջագայողը՝ որ երկու բարեկամաց քննութեան տուն, քանիցս անցեր դարձեր էր անոնց ետեւէն, Վինդըր անունը լսելուն կեցեր էր, բայց որովհետեւ իր գէլքը բնաւ այլայլութիւն մը չէր յայտնած անոր անունը լսելով, կրնար ըլլալ որ զիպուածով նոյն վայրը կանկ առեր էր:

— Պարոննե՛ր, ըսաւ պատանին խիստ բնական և քաղաքավար կերպով բարեւ տալով, ներեցէք իմ հետաքրքրութեանս, բայց կը տեսնեմ որ Բարիզէն կը դառնաք և կամ օտարականներ էք Պուլճուհը:

— Բարիզէն կուգանք, այո՛, պարոն, պատասխանեց Աթօս միեւնոյն մարդավարութեամբ, ի՞նչ կրնանք ընել ձեզ ծառայելու համար:

— Պարոն, ըսաւ երիտասարդը, որդեօք կը հաճի՞ք ինձ լսելու թէ՛ իրա՞ն է որ Կարտինալ Մաղարէն այլեւս պաշտօնեայ չէ:

— Ահաւասիկ տարօրինակ հարցում մը ըսաւ Արամիս:

— Է և չէ, պատասխանեց Աթօս, այսինքն Ֆրանսայի կէսը զայն կը վռնտէ և անդադար դաւելով ու խոստանալով՝ միւս կէսին աջակցութեամբ պաշտօնին մէջ կը մնայ. այս բանը շատ երկար տեսն կ'ընայ տեւել, ինչպէս որ կը տեսնէք:

— Վերջապէս, պարոն, ըսաւ օտարականը, ոչ փախըստական է և ոչ բանտարկուած:

— Ո՛չ, պարոն, գէթ առ այժմ չէ:

— Պարոն, ընդունեցէք իմ շնորհակալիքս ձեր յօ-

Ժարամտութեան համար, ըսաւ երիտասարդը հեռանալով:

— Ի՞նչ կ'ըսես այս հարցախնդիր մարդուն, հարցուց Արամիս:

— Կ'ըսեմ թէ գաւառաբնակ մըն է որ կը տաղտկանայ, կամ լրտես մը որ տեղեկութիւններ կը քաղէ:

— Եւ ինչո՞ւ այդպէս պատասխան տուիր:

— Պատճառ մը չունէի ուրիշ կերպով պատասխանելու: Քաղաքավար գտնուեցաւ ինծի հետ, ես ալ անոր հետ եղայ:

— Բայց եթէ լրտես մըն է...

— Ի՞նչ կ'ուզես որ ընեմ լրտես մը. Ռիչլիէօ Կարտինալի ատենը չենք տպրիր, որ լոկ կասկածի մը վրայ հաւանականութենքը գոցել կուտար:

— Ի՞նչ և է, սխալեցար այս կերպ պատասխանելովդ, ըսաւ Արամիս աչքովը երիտասարդին հետեւելով որ աւագակոյտներուն ետեւ անյայտ կ'ըլլար:

— Եւ դուն, ըսաւ Աթօս, կը մոռնաս որ աւելի մեծ անխոհմտութիւն մը ըրիր, Վինդրի անունը տալով: Միթէ կը մոռնաս որ այդ անունը տալուդ վրայ երիտասարդը կանկ առաւ:

— Այդ ալ նոր պատճառ մըն էր՝ երբ քեզի խօսք ուղղեց, հրաւիրելու զինքը որ իր ճամբան շարունակէ:

— Կռի՞ւ մը բանայի, ըսաւ Աթօս:

— Եւ քանի՞ ատենէ ի վեր կռիւ մը քեզի վախ կ'ազդէ:

— Կռիւ մը միշտ երկիւղ կ'ազդէ ինձ երբ որ ինծի տեղ մը կ'սպասես և անով կրնամ արգիլուիլ: Սակայն, կ'ուզե՞ս որ բան մը խոստովանիմ. ես հետաքրքիր եմ այն երիտասարդը մօտէն տեսնելու:

— Եւ ինչո՞ւ համար:

— Արամիս, հիմակ իմ վրայ պիտի ծիծաղիս. հիմակ պիտի ըսես որ միշտ նոյն բանը կը կրկնեմ, պիտի

անուանես զիս մարդիկներուն մէջ ամէնէն երկչոտ երազատեալ:

— Վերջը:

— Այն երիտասարդը որո՞ւ կրնաս նմանցնել:

— Իր տղե՞ղ թէ գեղեցիկ կողմէն, հարցուց Արամիս ծիծաղելով:

— Գեղեցիկ կողմէն, և որչափ որ մարդ մը կարող է կնկան մը նմանիլ:

— Ա՛հ, թշուառական, գոչեց Արամիս, ինծի մըտաւ կուտաս: Յիրաւի, սիրելի բարեկամ, դուն երազատես չես, սիրելի բարեկամ, և հիմակ որ կը խորհիմ, այո՛, իրաւունք ունիս: Այն նուրբ և ներս մտած բերանը, այն աչքերը որ միշտ մտքի հրամանի ներքեւ էին քան թէ սրտի: Միլէտիին պիտակներէն մէկը պիտի ըլլայ:

— Միթէ կը ծիծաղե՞ս, Արամիս:

— Առ սովորութեան միայն. վասնզի կ'երդնում որ քեզի չափ ես ալ չաչտի ախորժիմ այն օձիկն իմ ճամբուս վրայ գտնելու:

— Ա՛հ, ահաւասիկ Վինդր որ կուգայ, ըսաւ Աթօս:

— Հա՛ւ, այժմ միայն բան մը կը պակսի, ըսաւ Արամիս, հիմակ ելնեն մեր սպասաւորները մեզ սպասել տան:

— Ո՛չ, ըսաւ Աթօս, զանոնք կը տեսնեմ. լորտէն քսան քայլ հեռուէն քալելով կուգան: Կրիմօն կը ճանչնամ իր շիտակ գլխէն և երկար սրունգներէն: Դօնի մեր ատրճանակները կը կրէ:

— Ուրեմն գիշերը նաւ պիտի մտնենք, հարցուց Արամիս, դէպի արեւմուտ ակնարկ մը ձգելով, ուր արեւը ոսկեղէն ամպ մը կը ձգէր միայն՝ որ փոքր առ փոքր մարիլ կ'երեւէր ծովուն մէջ ընկղմելով:

— Հաւանական է. ըսաւ Աթօս:

— Սատանայ, աւելցուց Արամիս, ցորեկ ատեն քիչ կը սիրեմ ծովը, իսկ գիշերը բնա՛ւ. ալիքներուն ձայնը, հովարուն ձայնը, նաւուն սոսկալի շարժումը անախորժ են ինձ, կը խոստովանիմ որ Նուազիի վանքը նախադաս կը սեպեմ:

Աթօս տխուր ժպիտ մը ցուցուց, վասնզի իր բարեկամին ըսածը մտիկ կ'ընէր անշուշտ ուրիշ բանի մը վրայ մտածելով, և դէպի Վինդը քալեց:

Արամիս անոր ետեւէն գնաց:

— Ի՞նչ ունի ուրեմն մեր բարեկամը, ըսաւ Արամիս, Տանդէի դատապարտեալներուն կը նմանի, որոնց վիզը Սադան քակած է և իրենց գարշապարը կը նային: Ի՞նչ ունի որ այսպէս ետին կը նայի:

Վինդը ալ զանոնք տեսնելով աւելի շտապեց և զարմանալի արագութեամբ անոնց կողմը հասաւ:

— Ի՞նչ ունիս, միւրաւ, ըսաւ Աթօս, և ո՞վ այսպէս քու շունչդ կը կտրէ:

— Ոչի՛նչ, ըսաւ Վինդը, ոչի՛նչ: Սակայն աւազակոյտներու կողմէն դառնալուս, այնպէս երեւցաւ ինձ...: Եւ կրկին դարձուց զլուխը:

Աթօս Արամիսին նայեցաւ:

— Բայց, մեկնինք, շարունակեց Վինդը, մեկնինք, նաւակը մեզի կը սպասէ անշուշտ, իսկ մեր նաւը խարսխած է, կը տեսնէք ասկից: Կը փափաքէի մէջը բլլալ:

Եւ նորէն ետին դարձաւ:

— Ա՛հ, ինձ նայեցէք, ըսաւ Արամիս, միթէ բան մը մոռցա՞ք:

— Ո՛հ, մոմտուք մը ունիմ:

— Տեսաւ զանիկա, ըսաւ կամացուկ մը Աթօս Արամիսին:

Նաւակին տանող սանդուխը հասեր էին: Վինդը ամէնէն առաջ սպասաւորները վար իջեցուց, որոնք

դէնքերը կը կրէին, նոյնպէս անտուկները կրող ալիշաւորները, և սկսաւ անոնց ետեւէն ինքն ալ իջնել:

Նոյն պահուն՝ Աթօս մարդ մը տեսաւ՝ որ թումբին զուգահեռական ծովեզերքին վրայ կը քալէր շտապաւ, որպէս թէ նաւահանգստին միւս կողմէ՝ որ հազիւ քսան քայլ հեռու էր, անոնց նաւ մտնելը տեսնել կ'ուզէր:

Կարծեց նոր իջնող միթուրեան մէջ տեսնել այն երիտասարդը որ իրենց հարցումներ ուղղեր էր:

— Հօ՛, հօ՛, ըսաւ իւրովի, արդեօք լրտես մըն է և մեր նաւարկութեան դիմադրե՞լ կ'ուզէ:

Բայց որովհետեւ եթէ օտարականը այս խորհուրդը իսկ ունենար, զայն ի գործ դնելու համար ժամանակը ուշ էր, Աթօս ըստ կարգի՝ սանդուղէն վար իջաւ, առանց երիտասարդը աչքէ հեռացնելու: Այս վերջինն ալ՝ ամէն բան երևան հանելու համար, թումբին վրայ երեւցե՛ր էր:

— Գէշ միտք մը ունի անշուշտ այս մարդը, ըսաւ Աթօս, բայց մեր նաւը երթանք, և երբ անգամ մը բաց ծովը ելնենք, թո՛ղ այնուհետեւ գայ գտնէ մեզ, եթէ կարող է:

Եւ Աթօս նաւակը ցատկեց, որ իսկոյն ծովեզերէն հեռացաւ և սկսաւ չորս ուժեղ թիավարներու ձեռքով՝ դէպի նաւը ուղղուել:

Բայց երիտասարդը սկսաւ հետեւիլ կամ լաւ ևս նաւակէն առաջ անցնիլ: Նաւակը պիտի անցնէր թումբին ծայրէն՝ որուն զլուխը նոր վառուած լապտեր մը կար, և ժայռէ մը որ անոր վրայ կը նայէր: Տեսան հեռուէն երիտասարդը որ ժայռը կը մագլցէր որպէսզի նաւակը անցնելուն անոր վրայ նայի:

— Հա՛, հա՛, ըսաւ Արամիս Աթօսին, արդարեւ այս երիտասարդը լրտես մըն է:

— Ո՞վ է այն պատանին, հարցուց Վինդը զլուխը դարձնելով:

— Այն է որ մեր ետեւէն եկաւ, մեզի խօսեցաւ և վարը մեզի կ'սպասէ, տե՛ս անգամ մը:

Վինդր դարձաւ և Սրամիսի մատին ուղղութեան կողմը նայեցաւ: Փարօսը յոյսով կ'ողողէր այն փոքրիկ նեղուշը ուսկիւյ պիտի անցնէին, և այն ժայռը ուր կանգուն կը մնար երիտասարդը, գլուխը բաց և թեւերը ծալած կ'սպասէր:

— Նոյնինքն է, գոչեց լորտ Վինդր Աթօսի թեւը բռնելով, նոյնինքն է. կարծեր էի թէ ճանչցայ զինքը և չէի սխալած:

— Ո՞վ է զինքը ըսածդ, հարցուց Սրամիս:

— Միլէտիին որ ին, պատասխանեց Աթօս:

— Կրօնաւորը, գոչեց Կրիմօ:

Երիտասարդը լսեց այս խօսքը:

Կարծես թէ պիտի գահավիժէր, այնքան ժայռին ծայրը կեցեր էր ծովուն վրայ ծռելով:

— Այո՛, ե՛ս եմ, հօրեղբայրս, ես Միլէտիին որդին, ես Կրօնաւորը, ես Քրօմվէլի բարեկամն ու դրաւ գիրը, ես եմ և ձեզ կը ճանչնամ, ձե՛զ և ձեր ընկերները:

Արդարեւ՝ այն նաւակին մէջ երեք մարդիկ կային որ քաջ էին, և որոնց արիութեան մասին ոչ ոք կըրնար կասկած մը յարուցանել, և սակայն, երբ երիտասարդին ձայնը, շեշտը լսեցին, շարժումը տեսան իրենց երակներուն մէջ զգացին սարսափի սարսուռը:

Իսկ Կրիմօյն մազերը գլխին վրայ տնկուած էին, և քրտինքը ճակատէն կը հոսէր:

— Ա՛հ, ըսաւ Սրամիս, այս է եղբորորդին, այս է Կրօնաւորը, այս է ուրեմն Միլէտիի որդին, ինչպէս որ ինքը կ'ըսէ:

— Ափսո՛ս, նոյն ինքն է, մրմռաց Վինդր:

— Աթօ՛ս, կեցի՛ր, ըսաւ Սրամիս:

Եւ ծայրագոյն պարագաներու մէջ ունեցած զար-

հուրելի սառնութեամբը Դօնիի բռնած մէկ հրացանը առաւ, զինեց և այն երիտասարդին նշան առաւ, որ նոյն ժայռին վրայ կանգուն կը կենար անիծեալ հրեշտակի մը պէս:

— Կրա՛կ, գոչեց Կրիմօ ինքզինքէն ելած:

Աթօս ատրճանակին փողին վրայ ինկաւ և չթողուց որ զայն քաշէ այն միջոցին որ գնդակը պիտի թռէր երթար,

— Կրողին երթաս, գոչեց Սրամիս, այնքան լաւ նշան առեր էի ատրճանակին ծայրովը որ գնդակը լանջէն թափ պիտի անցընէի:

— Բաւական է արդէն որ մայրը սպաննեցինք, ըսաւ Աթօս խուլ ձայնով մը:

— Մայրը ոճրագործ մըն էր որ մեզ և մեզի սիրելի եղուշ անձերը զարկեր հալածեր էր:

— Այո՛, բայց ուղին, որդին մեզի բան մը չըրաւ:

Կրիմօ՝ որ ոտքի ելեր էր հրացանին հարուածին արդիւնքը տեսնելու, յուսահատ գետին լնկաւ ձեռները զարնելով:

Երիտասարդը քահ քահ խնդաց:

— Ա՛հ, ճիշտ դո՛ւք էք, ըսաւ, դուք էք, այո՛, այժմ ձեզ կը ճանչնամ:

Իր հեգնալի ծիծաղը և սպառնալից խօսքը նաւակին վերեւը անցան քամիէն մղուելով և հորիզոնին խորերը գացին կորսուեցան:

Սրամիս սարսուռ զգաց:

— Հանդարտութի՛ւն, ըսաւ Աթօս: Ի՛նչ ամօթ, միթէ այլեւս մարդ չե՞նք:

— Անշուշտ ե՛նք, ըսաւ Սրամիս, բայց ան սաղանայ մըն է: Եւ ա՛ն հարցուր հօրեղբորը եթէ իրաւունք չունէր՝ զինքը իր սիրական եղբորորդիէն ազատելու:

Վինդր հառաչով մը պատասխանեց :
— Ամէն բան լմնցաւ , շարունակեց Սրամիս : Ա՛հ , չա՛տ կը վախնամ , Աթօս , որ քու իմաստասիրութեամբդ ինծի խենդութիւն մը ընել տո՛ւիր :

Աթօս Վինդրի ձեռքը բռնեց , և խօսակցութիւնն ուրիշ նիւթի մը վրա դարձնելու Զանալով :

— Ե՞րբ պիտի հասնինք Անգլիա , հարցուց ան Լորտին :

Բայց լորտը այս խօսքը չլսելով պատասխան չի տուաւ :

— Տե՛ս , Աթօս , ըսաւ Սրամիս , կարելի է տակաւին ժամանակն է : Նայե՛ , միշտ նոյն տեղն է այն :

Աթօս ճիգով մը ետին դարձաւ , այս երիտասարդին տեսքը անշուշտ իրեն տաժանելի էր :

Արդարեւ միշտ կանգնած էր իր ժայռին վրայ , փարոսը անոր բոլորտիքը տեսակ մը լուսեղէն պսակ կը յօրինէր :

— Բայց Պուլօների մէջ ի՞նչ բան ունի այս մարդը , հարցուց Աթօս , որ նոյնիսկ բանականութիւնը ըլլալով , միշտ պատճառ կը փնտռէր՝ արդիւնքը մեծ բան չհամարելով :

— Իմ ետեւէս կուգար , ըսաւ Վինդր , որ այս անգամ Աթօսին ձայնը լսեր էր , վասնզի Աթօսին ձայնը իր խորհուրդներուն հետ կը համաձայնէր :

— Բարեկամ , քեզի հետեւելու համար , ըսաւ Աթօս , պէտք էր որ մեր ճամբան գիտնար , և դարձեալ՝ հաւանական կ'երեւայ ընդհակառակն որ մեղմէ առաջ եկած էր :

— Ուրեմն խելքս չհասնիր այս բանին , ըսաւ անգլիացին գլուխը ցնցելով մարդու մը նման որ կը մտածէ թէ անօգուտ է մաքառիլ գերբնային զօրութեան մը դէմ :

— Ծշմարիտը , Սրամիս , ըսաւ Աթօս , կարծեմ թէ սխալեցայ արգիլելով քեզ որ քու կա՛քդ կատարես :

— Լո՛ւէ՛ , պատասխանեց Սրամիս , եթէ լալ կարենայ՝ դուն պիտի լացնէիր զիս :

Նոյն պահուն ձայն մը նաւէն գոչեց .

Նաւուլիդը՝ որ դեկը ձեռք առեր էր , պատասխանեց և նաւակը նաւուն մօտեցաւ :

Վայրկեանէ մը մարդիկ , սպասաւորներ և մնտուկները նաւը գտնուեցան :

Նաւապետը՝ ճամբորդներուն կը սպասէր որ մեկնի , և երբ անոնք կամուրջին վրայ ոտք դրին՝ նաւուն գլուխը դէպի Հէսդինկ դարձուցին , ուր ցամաք պիտի ելնէին :

Նոյն պահուն՝ երեք բարեկամները վերջին ակնարկ մը ձգեցին ակամայ ժայռին վրայ , ուր իրենց հետեւող սպանալից ստուերը դեռ եւս կ'երեւէր :

Յետոյ ձայն մը հասաւ մինչեւ իրենց , որ այս վերջին սպանալիքը անոնց կը զրկէր :

— Կրկին տեսութիւն , պարոններ , ի Անգլիա :



ԺԵ.

ԼԷՆՍԻ ՅԱՂԹՈՒԹԵԱՆ ԶԲԵՋ ԱՍՏՈՒԱԾԸ

Այն շարժումը զոր տրիկին Հանրիէզ դիտեր էր՝ ա-
նոր պատճառը պարապ տեղը փնտռելով, Լէնսի յաղ-
թութեան առթիւ էր, որուն պատգամաբեր կարգեր էր
իշխանը՝ կռուին մասնակցող Շադիյյօնի դուքսը. ասկէ
զատ պաշտօն ունէր Նօդր-Տամի կամարներէն կախել
թէ լօրէնցւոց և թէ սպանիացւոց ձեռքէն առնուած
քսաներկու հատ դրօշակները:

Այս վճռական լուր մըն էր. Բարլամէնդի դէմ
բացուած դատը ի նպաստ արքունեաց կը կտրէր: Բը-
նօրէն արձանագրուած հարկերը՝ որոնց Բարլամէնդը կը
դիմադրէր, միշտ պատճառ ունէին Ֆրանսայի պատիւը
պահպանելու կարեւորութիւնը և թշնամին յաղթահարե-

լու անորոշ յոյսը: Արդ, սրովհետեւ Նօդրլինձէնի կռուէն
ի վեր մընակ ձախորդութիւններ կրեր է ն, Բարլա-
մէնդը անդադար կը հարցնէր Մազարէնին թէ ո՞ւր են
միշտ խոստացուած և միշտ ետ ձգուած յաղթանակ-
ները. բայց այս անգամ վերջապէս պատերազմ եղեր էր,
յաղթանակ և կատարեալ յաղթանակ տարեր էին, ուս-
տի ամէն մարդ հասկցեր էր որ արքունիքը կրկնակի
յաղթութիւն մը տարած էր, յաղթութիւն արտաքուստ,
յաղթութիւն ի ներքուստ, այնպէս որ նոյն իսկ նորա-
տի թագաւորը այս լուրը իմանալով, գոչեր էր.

— Ա՛հ, Բարլամէնդի պարօններ, նայինք թէ ի՞նչ
ունիք ըսելու:

Այս խոսքիւ վրայ թագուհին իր սրտին վրայ սեղ-
մեր էր արքայազունը, որուն վէս և անզուսպ զգա-
ցումներն այնքան համաձայն էին իրենն երուն հետ:
Նոյն իրիկուն խորհուրդ մը կազմուեցաւ. այս խորհուր-
դին կոչուեցան Մէյլըէ մարէշալը և Պ. Վիլլուա,
վասնզի Մազարէնեան էին, Շափլինի և Սէկիյէ, վասն
զի Բարլամէնդը կ'ատէին, և Կիդօ ու Քօմէնտ, վասնզի
թագուհին անձնուեր էին:

Այս խորհուրդին մէջ եղած որոշումէն բան մը
դուրս չելաւ: Մինակ իմացուեցաւ որ Նօդր-Տամի եկե-
ղեցին Ձէեզ Աստուած պիտի երգեն Լէնսի յաղթութեան
ի պատիւ:

Հետեւեալ կիրակի, բարիզցիք զուարթութեամբ
արթնցան. այն ատենները Ձէեզ Աստուած երգը մեծ
գործ մըն էր: Տակաւին այս արարողութիւնը չարաչար
չէին գործածած, և այն իր ներգործութիւնը ունէր:
Արեւը՝ որ իր կողմէ, կարծես թէ այս հանդէսին կը մաս-
նակցէր՝ գեղանշոյլ ծագեր էր. և մայրաքաղաքին
մութ աշտարակները կը լուսաւորէր՝ որ արդէն անբաւ
ժողովրդով լեցուն էր. Միջնաքաղաքին ամէնէն մութ
փողոցները տօնի կերպարանք մը առեր էին, և քա-

բաժնեկրներն երկայնքը ընկնենրու, արհեստագէտներու, կիներու և տղաքներու շարք մը կը տեսնուէր որ Նօդր-Տամ կը դիմէին, գետի մը նման որ դէպի իր աղբիւրը կը դառնայ:

Խանութները անապատ, տունները գոց էին. ամէն մարդ ուզեր էր տեսնել նորաւոր թագաւորը իր մօրը հետ և նշանաւոր Կարտինալ Մազարէնը, զոր ա՛յնքան կ'ատէին որ ոչ ոք անոր ներկայութենէն զրկուիլ կ'ուզէր:

Սակայն՝ այս անբաւ ժողովուրդին մէջ բացարձակ սպառնալիքներ կը տիրէր. ամէնքը իրենց կարծիքը բացարձակ կը յայտնէին, և կերպով մը ապստամբութիւն կը հնչէին: Քաղաքին պահպանութիւնը նոյնիսկ քաղաքը կ'ընէր, սպառնալից բան մը չէր գար վրդովել ընդհանուր ատելութեան համերգը և բռնաարկու բերաններու մէջ խօսքը սառեցնել:

Սակայն՝ առաւօտուն ժամը ութէն՝ թագուհիին պահակաց գունդը՝ որուն հրամատարն էր Կիդօ, երկրորդապէս Բօմէնս, իր քեռորդին, եկեր էր՝ փող և թմբուկ առջիւ ձգելով, Բալէ-Րուայալէն մինչև Նօդր-Տամ կարգաւ շարուիլ, և այս զինուորական գործողութիւնը բարիզցիք հանդարտութեամբ տեսեր էին, վասնզի միշտ հետաքրքիր են զինուորական երաժշտութեան և փալփուռ համագգեսաներու:

Յիւրքէ եւս կիրակի օրուան լաթերը հագեր էր, և պատրուակ բռնելով թէ երեսները ուռեցած են և այս այտուցը առժամանակեայ կերպով պատճառեր էր կերպար շատ մը կուտեր բերնին երկու կողմերը մտնելով, իր գլխաւոր Պաղէնէն բոլոր օրուան համար արձակուրդ մը ընդունելու էր:

Պաղէն սկսեր էր նախ մերժել, վասնզի Պաղէնի նեղացած միջոցին էր, նախ՝ անոր համար որ Արամիս մեկներ էր առանց իր գիտցած վայրը իրեն յայտնելու,

եկրորդ՝ անոր համար որ պիտի սպասաւորէր իր կարծեաց անհամաձայն եզոյ յաղթութեան ի նպաստ պատարագի մը: Պաղէն Պարսաւոր էր, ինչպէս որ ընթերցողները գիտեն, և եթէ ձայնաւոր տղու մը պէս՝ ժամկոչն ալ այն հանդիսաւոր արարողութենէն բացակայ ըլլալու հնարը գտնէր, Պաղէն պիտի խնդրէր անշուշտ արքեպիսկոպոսէն այն հրամանը՝ զոր իրմէ խնդրած էին: Ուստի Յիւրքէն մերժեց էր նախ արձակուրդ տալու, ինչպէս որ ըսինք, բայց Պաղէնի առջեւ իսկ Յիւրքէի այտուցներն այնքան մեծցեր էին՝ որ ձայնաւորաց դատուն ի պատիւ, որ անախորժ երեւոյթ մը ունենար այնպիսի տձեւութեան պատճառաւ, մրմռալով հաւանութիւն տուեր էր: Յիւրքէ՝ եկեղեցւոյն դրան առջեւ իր այտուցը թքեր էր և Պաղէնի կողմը ուղղեր էր այն շարժումներէն մին որ Բարիզի ստահակին գերազանցութիւնն աշխարհիս միւս ստահակներուն վրայ կ'ապահովեն. իսկ իր պանդոկին գալով՝ բնականապէս պրծեր էր անկից ըսելով թէ Նօդր-Տամի մէջ պատարագի պիտի սպասաւորէր:

Ուստի Յիւրքէ ազատ էր, և ինչպէս որ տեսանք՝ իր ամենաճոխ զգեստը հագեր էր. իր անձին ամէնէն նշանաւոր մէկ զարդն էր այն անկարագրելի գզակներէն մին որ միջին դարու գլխանոցի և Լուի Ժ.ի ժամանակներուն փեղոյրին մէջտեղը կը բռնեն: Իր մայրը չլինած էր այս հետաքրքրաշարժ գլխանոցը, և քմահաճ նորաձեւութիւն սեպէ, կտաւի պակասութիւն սեպէ, հոգ չէր ըրեր գոյներն իրարու յարմարցնել, այնպէս որ տասնըօթերորդ դարու գզակագործութեան այս հրաշակերտը մէկ կողմէ կանաչ ու դեղին էր, և միւսէն կարմիր ու ձերմակ: Բայց Յիւրքէ՝ որ գոյներու զանազանութիւնը կը սիրէր, դարձեալ կը շփանար և յաղթական կերպարանք մը առեր էր:

Յիւրքէ Պաղէնին առնէն դուրս ելնելով վազ ընդ

վազ դէպի Բալէ-Րուսայեալ դիմեր էր. հոն հասաւ այն միջոցին որ պահակաց գունդը դուրս կ'ելնէր, և որովհետեւ միմիայն անոր տեսքը վայելելու և երաժշտութենէ օգուտ քաղելու համար կուգար, գունդին գլխիւր անցաւ. երկու քարով թմբուկ զարնելով, և այս կըրթովթենէն փողահարութեան անցնելով, զոր բնապէս իր բերնով կը կեղծէր այնպէս որ շատ հետեւողական դաշնակցութիւն սիրողներն անոր գովեստներ վատներ էին այս բանին համար:

Այս դրօսանքը Սէն-Ժանի քաղաքագունէն մինչեւ Նօդը-Տամր հրապարակը տեսց, և Ֆրիքէ ճշմարտ գուարճութիւն մը զգաց. բայց երբ գունդը կանկ առաւ և գումարտակներն ընդարձակելով՝ մինչեւ միջնաքաղաքը մտան, Սէն-Քրիստօֆ փողոցին ծայրը՝ Քօքաղը լիքս փողոցին մօտ դադար առին. ուր կը բնակէր Պրուսէլ, այն ատեն Ֆրիքէ, յիշելով որ նախաձաշ չէր րբած, չորսդէն նայեցաւ որ օրուան այս կարեւոր պէտքը լրացնելու համար ո՛ր կողմը դիմէ, և հաստատապէս խորհելէ յետոյ՝ որոշեց որ Պրուսէլ խորհրդականը պարտաւոր է իր ճաշը ճարել:

Հետեւապէս ընդառաջ վաղեց, խորհրդականին դրան առջեւ հասաւ չնչապառ և ուժղին հրեց:

Իբ մայրը՝ որ Պրուսէլի պառաւ սպասուհին էր, եկաւ դուռը բանալու:

— Խե՛ղ զաւակ, ըսաւ ան, ի՞նչ բան ունիս այս տեղ և ինչո՞ւ համար Նօդը-Տամ չես գտնուիր:

— Ես հոն էի, Նանէդ մայր, ըսաւ Ֆրիքէ, բայց տեսայ որ այնպիսի բաներ կ'անցնէին հոն՝ որոնց վրայ վարպետ Պրուսէլ տեղեկութիւն ունենալ պէտք է, և Պ. Պաղէնի, քաջ գիտես, մայր Նանէդ, ժամկոչ Պաղէնին թոյլտուութեամբ եկայ Պ. Պրուսէլի խօսելու:

— Եւ ի՞նչ կ'ուզես ըսել, չարածճի, Պ. Պրուսէլին:

— Ես անձամբ խօսիլ կ'ուզեմ:

— Կարելի չէ այդ, կ'աշխատի:

— Իւրեմն, պիտի սպասեմ, ըսաւ Ֆրիքէ, և այս իր բանին շատ կուգայ, վասն զի իր ժամանակը օգտակար կերպով անցնելու պիտի ջանայ:

Եւ արագօրէն սանդուղէն վեր ելաւ, մինչդեռ արիւն Նանէդ անոր ետեւէն ծանր ծանր կ'ելնէր:

— Բայց վերջապէս ի՞նչ պիտի ընես Պրուսէլը, ըսաւ Նանէդ:

— Անոր պիտի ըսեմ, պատասխանեց Ֆրիքէ իր բոլոր ուժով պոռալով, թէ պահակաց գունդը ամբողջ այս կողմը կը դիմէ: Արդ՝ սրովհետեւ ամէն տեղ ձայն կը պարտի թէ արքունիքը չար դիտաւորութիւններ ունի անոր դէմ, եկոյ աւեր իմաց տալու որ պէտք եղած զգուշութիւնը ընէ:

Պրուսէլ այս նորահաստ թշուառականին աղաղակը լսեց և անոր սաստիկ եռանդէն գոհ ըլլալով, առաջին դատիկսն իջաւ. վասն զի իրօք երկրորդ դատիկսն իր դահլիճը նստած կ'աշխատէր:

— Ի՛նչ, ըսաւ ան, բա՛րեկամ, ի՞նչ փոյթս է պահակաց գունդը, և ի՞նչ յիմար ես որ այսպէս վիճուկ կը հանես: Միթէ չես գիտեր որ սովորաբար այսպէս կը վարուին այն պարոնները, և պահակաց գունդը սովորութիւն ուի թագաւորին անցնելիք տեղւոյն՝ երկու կողմէն կարգաւ շարուելու:

Ֆրիքէ զարմանք ձեւացուց և իր նոր գգակը մատերուն մէջ դարձնելով,

— Զարմանալի չէ որ այս բանս գիտէք, ըսաւ, դուք, Պ. Պրուսէլ, որ ամէն բան գիտէք. իսկ ես, Աստուած վկայ, չէի գիտեր, և կարծեցի թէ լաւ աղ-

դարարութիւնն մը կուտամ ձեզի: Պէտք չէ որ այս մասին զիս մեղադրէք, Պ. Պրուսէլ:

— Ընդհակառակն, աղա՛ս, ընդհակառակն, և քու եռանդդ ինձ հաճելի է: Տիկի՛ն նանէդ, երէկ նուազիկն տիկին Լօնկվիլի մեզի զրկած սա ծիրաննե-
րուն նայէ՛ և վեց հատ մը տո՛ւր աղուդ կակուղ հացի պատառով մը:

— Ա՛հ, շնորհակալ եմ, Պ. Պրուսէլ, ըսաւ Ֆրիքէ, շնորհակալ՝ եմ, իրաւի ես ալ շատ կը սիրեմ ծիրանները:

Այն ատեն Պրուսէլ իր կնոջ մօտը դնաց և իր նա-
խաճաշիկը խնդրեց: Ժամը ինն ու կէսն էր: Խորհրդա-
կանը պատուհանը ելաւ: Փողոցը լիովին ամայի էր, բայց հեռուէն՝ բարձրացող ծովու մը մոռչիւնին պէս կը լսուէր՝ Ժողովրդային կոհակներուն ահագին որո-
տուքն որ արդէն Նոդր-Տամի շուրջը Կ'ստուարանային:

Այս աղմուկը սաստկացաւ երբ ա՛րդանանն հրա-
ցանակիրներու գունդով մը եկաւ Նոդր-Տամի գոնե-
րուն առջեւ կեցաւ՝ եկեղեցիին պահպանութիւնն ընելու:
Բօրթօսին ըսեր էր որ այս պատեհ տոթիւ արարողու-
թիւնը տեսնէ, և Բօրթօս ալ՝ հագուած շքուած՝ իր ամէնէն գեղեցիկ ձիուն վրայ հեծաւ, պատուոյ հրացա-
նակիր դառնալով, ինչպէս որ երբեմն տ՛Արդանանն ստէպ Նոյն պաշտօնը վարեր էր: Այս գունդին յիմա-
պետն որ Սպանիոյ պատերազմներու մէջ հինցած զինուոր
մըն էր՝ Բօրթօսը՝ իր վաղեմի զինակիցը ճանչցեր էր, և քիչ ատենէն իր հրամանին ներքեւ ծառայող զօրա-
կանաց պատմեց Դրէվիլի հրացանակիրներուն պարծանք եղող այս հսկային նշանաւոր շահապաշտութիւնները: Ո՛չ միայն Բօրթօս նոյն գունդին մէջ սիրով ընդունուեր էր, այլ նաեւ ամենուն զարմանքն իր վրայ գրգռեալ էր:

Ժամը տասին՝ Լուվրի թնդանօղը թագաւորին եկք իմացուց:

Ինչպէս մրրկալից հով մը կը ծռէ և կը սարսէ ծառն-

րուն կատարները՝ նոյնպիսի շարժում մը ամբոխին մէկ ծայրէն միւս ծայրը տեղի ունեցաւ, և բազմութիւնը պահակներուն անշարժ հրացաններուն ետեւ խռովեցաւ:
Ի վերջոյ թագաւորը երեւցաւ թագուհիին հետ լիովին ոսկեզօծեալ կառքի մը մէջ: Տասը ուրիշ կառքեր կը հետեւէին, որ պատուոյ տիկիներն, արքունի տան սպա-
ներ և բոլոր պալատականները կը պարունակէին:

— Կեցցէ՛ թագաւորը, գոչեցին ամէն կողմէ:

Նորապի թագաւորը դռնակէն դուրս հանեց ծան-
րօրէն զլուխը, բաւական շնորհապարտ դէմք մը ցու-
ցուց, և թեթեւ բարեւ մը տուաւ իսկ, որով բազմու-
թեան ալաղակները սաստկացան:

Թափօրը ծանր ծանր առաջ քայեց և գրեթէ կէս ժամ անցուց Լուվրէն մինչեւ Նոդր-Տամի ճամբան կրտ-
րելու համար: Երբ հոն հասաւ, փոքր առ փոքր մութ
մայր եկեղեցիին ահագին կամարին ներքեւ հասաւ և պատուաքը սկսաւ:

Այն միջոցին որ արքունի մարդիկ կը տեղաւոր-
ուէին, Քօմէնտի զինադրոշմը կրող կառք մը Պալատի
կառքերուն շարքը թողուց և ծանր ծանր եկաւ բոլո-
րովին ամայի երեցած Սէն-Քրիստօֆ փողոցին ծայրը
կեցաւ: Երբ հոն հասաւ, չորս պահակներ և պահնորդ
սպայ մը որ կառքը կը պահպանէին անոր մէջ մտան և
կաշիէ պահպանակները գոցեցին. յետոյ՝ զգուշութեամբ
բացուած լուսամուտէ մը՝ պահնորդ սպան սկսաւ Քօ-
քադրիքս փողոցին երկայնքը դիտել, որպէս թէ մէկուն
գալուստին կը սպասէր:

Ամէն մարդ այս արարողութեամբ զբաղած էր, այնպէս որ ո՛չ կառքը ոչ այն զգուշութիւնները զոր
մէջը գտնուողները կ'ընէին, մարդ մը չդիտեց: Ֆրիքէ
որ միշտ ուշադիր կը նայէր, ու ինք միայն կրնար այս
գաղանիքին թափանցել, գացեր էր իր ծիրանները ճա-
շակելու Նոդր-Տամի անդամտակին տունի մը դարա-

ւանդին վրայ: Անկից թագաւորին, թագուհիին և Մազարէնի կը նայէր և պատարագ մտիկ կ'ընէր ինչպէս որ սպասաւորներ էր:

Պատարագին վերջերը՝ թագուհին տեսնելով որ Քոմէնտ կանգուն կ'սպասէր Լուվրէն ելնելէն առաջ իրեն տրուած հրամանին համեմատ, ըսաւ կիսաձայն:

— Գնա՛, Քոմէնտ, և Աստուած հետդ ըլլայ:

Քոմէնտ շուտ մը մեկնեցաւ, եկեղեցիէն դուրս ելաւ և Սէն-Քրիստօֆ փողոցը մտաւ:

Յրիքէ, որ երկու սպայ ետեւը ձգող այն ազուտ սպային քալելը տեսաւ, զուարճութիւն սեպեց անոր հետեւելու:

Հազիւ թէ պահնորդը Քոմէնտին երեւելը տեսաւ Քօքադրիքս փողոցին ծայրը, որ կառապանին խօսք մը մը ըսաւ. կառապանն ալ խօսոյն մեքենան շարժեց և Պրուսէլի դրան առջև տարաւ:

Քոմէնտ նոյն դուռը կը զարնէր մինչդէռ կառքը անոր առջև կանգ կ'առնէր:

Յրիքէ Քոմէնտի ետեւը կը սպասէր որ այն դուռը բացուի:

— Ի՞նչ բան ունիս հոս, թշուառակա՛ն, հարցուց Քոմէնտ:

— Կ'սպասեմ որ վարպետ Պրուսէլի տունը մտնեմ, պարոն սպայ, ըսաւ Յրիքէ ողորձալի ձայնով մը զոր պարագային համեմատ խիստ լաւ գործածել զիտէ Բալիլի ստահակը:

— Ուրեմն միշտ ա՛յստեղ կը բնակի, հարցուց Քոմէնտ:

— Այո՛, պարոն:

— Եւ որ դատիկոնը կը նստի:

— Բոլոր տան մէջ, պատասխանեց Յրիքէ, տունը իրն է:

— Բայց սովորաբար ո՞ր կողմը կը բնակի:

— Աշխատելու համար երկրորդ դատիկոնը կը գտնուի, իսկ ճաշը ընելու համար առաջին դատիկոնը կ'ըլլնէ, այս պահուս կերակուր՝ վրայ պիտի ըլլայ, վասնզի կէս օր է:

— Լա՛ւ, ըսաւ Քոմէնտ:

Նոյն պահուն դուռը բացին: Սպան հարցուփորձ ըրաւ սպասաւորին, և իմացաւ որ վարպետ Պրուսէլ տունը կը գտնուէր և իրօք ճաշ կ'ընէր: Քոմէնտ սպասաւորին ետեւէն վեր ելաւ, և Յրիքէ Քոմէնտին ետեւէն:

Պրուսէլ իր ընտանիքին հետ սեղան նստեր էր, իր դիմացը ունենալով իր կինը, իր երկու կողմը աղջիկները, և սեղանին ծայրը իր Լուվրէն անունով որդին: Այս բարի մարդուն առած վերքը բժշկուեր էր և տիկին Լօնկվիլի զրկած ազուտ պտուղները կը ճաշակէր:

Քոմէնտ՝ որ սպասաւորին թեւէն բռնել էր այն միջոցին որ այս վերջինը դուռը պիտի բանար որ եկող հիւրը ծանուցանէր, ինքը անձամբ դուռը բացաւ և այս ընտանեկան պատկերին առջևը գտնուեցաւ:

Երբ Պրուսէլ սպան տեսաւ՝ քիչ մը յուզուեցաւ. բայց տեսնելով որ մարդավարութեամբ բարեւ կուտար, ինքն ալ ոտք ելաւ և բարեւ տուաւ:

Սակայն այս փոխադարձ մարդավարութեան հաւկառակ, կանանց երեսին վրայ մտատանջութեան նշաններ երեցան. Լուվրէն յետին ծայր տոգունեցաւ:

— Պարո՛ն, ըսաւ Քոմէնտ, քեզի թագաւորին մէկ հրամանը կը բերեմ:

— Շա՛տ աղէկ, պարոն, պատասխանեց Պրուսէլ: Ի՞նչ է այդ հրամանը:

Եւ իր ձեռքը երկնցուց:

— Պատուէր ունիմ, պարոն, ձեզ ձերբակալելու ըսաւ Քոմէնտ միշտ միեւնոյն ձայնով, նոյն քաղաքավարութեամբ, և եթէ կը հաճիս ինձ հաւատալու, այս

երկար նամակը կարդալու նեղութիւնը չպիտի առնես
և ինծի պիտի հետեւիս :

Եթէ շանթ մը ինար այս խաղաղիկ ընտանեկան
խումբին մէջ այսքան սոսկալի արգիւնք մը չպիտի ու-
նենար : Պրուսէլ եւ քաջուեցաւ դողահար : Այն ատեն-
ները ահաւելի բան մըն էր թագաւորին ատելութենէն
բանտարկուիլը : Լուվիէր շարժում մը ըրաւ իր սուրին
վրայ ցատկելու , որ սրահին անկիւնը աթոռակի մը
վրայ էր , բայց բարեմիտ Պրուսէլին մէջ ակնարկը՝ որ
այս ամէն բանի մէջ անվրդով էր , անոր յուսահատա-
կան շարժումը զսպեց : Տիկին Պրուսէլ՝ սեղանին լայ-
նութեան չափ իր ամուսնէն հեռու կեցած՝ յորդանոս
արտասուք կը թափէր , երկու նորաւոր աղջիկներն իրենց
հայրը գրկէր բռնէր էին :

— Աղէ՛ , պարոն , ըսաւ Քոմէնտ , շտապենք , պէտք
է թագաւորին հնազանդիլ :

— Պարոն , ըսաւ Պրուսէլ , վատառողջ եմ և այս
վիճակիս մէջ չեմ կրնար կալանաւոր ըլլալ . միջոց կ'ու-
զեմ :

— Անկարելի է , պատասխանեց Քոմէնտ , հրամանը
անդառնալի է և այս միջոցիս իսկ պէտք է կատա-
րել :

— Անկարելի՛ բան , ըսաւ Լուվիէր , պարոն ,
զգոյշ կեցիր մեզ յուսահատութեան մղելէ :

— Անկարելի՛ , ըսաւ ճշող ձայն մը սենեակին խո-
րէն :

Քոմէնտ գլուխը դարձուց և Նանէդ արկինը տե-
սաւ աւելը ձեռքը և որուն աչքերը բարկութեան հրով
կը փայլէին :

— Բարեւրտ Նանէդս , հանդարտ կեցիր , ըսաւ
Պրուսէլ , կ'աղաչեմ :

— Ե՛ս , հանդարտ կենամ երբ իմ տէրս կը ձեր-
բակալեն , իմ նեցուկս , իմ ազատիչս , խեղճ ժողո-

վըրդեան հայրը կը բռնեն . է՛հ , լա՛ւ ուրեմն , ճիշտ է ,
դեռ ե՛ս զիս կը ձանձնուի . . . միթէ պիտի երթաս հոս-
կից , ըսաւ ան Քոմէնտին :

Քոմէնտ ժպտեցաւ :

— Տեսնենք , պարոն , ըսաւ ան դէպի Պրուսէլ
դառնալով , սա կնկան ձայնը կտրէ և ետեւէս ե-
կուր :

— Իմ ձա՛յնս , ի՛մ , ի՛մ ձայնս կտրէ , ըսաւ Նա-
նէդ , լա՛ւ , գիտցի՛ր , քեզի չէ մնացեր , թագաւորին
փառաբող , իմ բերանս կարկելու , հիմակ պիտի տես-
նես :

Եւ Նանէդ դէպի պատուհանը վազելով բացաւ
զս.յն և պոռաց սուր ձայնով մը որ Նոգը-Տամի ան-
դաստակէն կարելի էր լսել .

— Օգնութիւն , տէրս կը կեցնեն , Պրուսէլ խոր-
հըրդակա՛նը կը ձերբակալեն , հասէ՛ք , օգնութեան հա-
սէք :

— Պարոն , ըսաւ Քոմէնտ , շո՛ւտ յայտնէ միտքդ ,
պիտի հնազանդիլս թէ ոչ թագաւորին հրամանին պիտի
ապստամբիս :

— Պիտի հնազանդիմ , այո՛ , պիտի հնազանդիմ պա-
րոն , գոչեց Պրուսէլ իր երկու աղջիկներուն ձեռքէն ա-
զատելու և իր ակնարկով միշտ իրմէ խոյս տալու պատ-
րաստ գտնուող որդւոյն բարկութիւնը զսպելու ջանա-
լով :

— Ուրեմն , ըսաւ Քոմէնտ , սա պառաւին ձայնը կրտ-
րել տուր :

— Ա՛հ , պառա՛ւ մի , ըսաւ Նանէդ :

Եւ սկսաւ աւելի ուժգին պոռալ պատուհանի ձողե-
րուն փաթառելով :

— Օգնութիւն , օգնութիւն , վարպետ Պրուսէլի
համար , կը ձերբակալեն զանիկա , վասնզի ժողովուրդը
պաշտպանեց , օգնութիւն :

Քոմէնտ սպասուհիին թեւէն բռնեց և տեղէն քաշել ուղեց, բայց նոյն պահուն ուրիշ ձայն մը, տեսակ մը գետնայարկէ ելնելով՝ նրբօրէն ոռնաց.

— Մարդասպան մը, կրա՛կ, մարդասպան, Պ. Պրուսէլը կը սպաննեն, Պ. Պրուսէլը կը խողովորեն:

Ֆրիքէի ձայնն էր այս: Նանէդ տիկինը տեսնելով որ իրեն աջակից մը գտաւ, վերստին աւելի ուժով պոռալ սկսաւ և ձայնակից եղաւ:

Արդէն հետաքրքիր գլուխներ պատուհաններէն կ'երևէին: Ժողովուրդը՝ փողոցին ծայրը գալով կը վազէր, մարդիկ, ապա խումբեր, յետոյ բազմութիւնը շատցան. աղաղակներ կը լսէին, կառք մը կը տեսնէին, բայց բան մը չէին հասկնալ: Ֆրիքէ գետնայարկէն կառքին վերնակողմը ցատկեց:

— Պ. Պրուսէլը ձերբակալել կուզեն, պոռաց, կառքին մէջ պահակներ կան, և սպան վերն է:

Ամբոխն սկսաւ որոտալ և ձիերուն մօտեցաւ: Երկու պահակներն որ վարի անցքը կեցեր էին Քոմէնտի օգնութեան վազեցին. կառքին մէջ եղողներն ալ դռնակները բացին և գեղարդնին ցոյց տուին:

— Ձանոնք կը տեսնէ՞ք, կը գոչէր Ֆրիքէ, զանոնք կը տեսնէ՞ք, ահաւասիկ:

Կառապանը դարձաւ և խարաղանի հարուած մը տուաւ Ֆրիքէին որ ցաւէն սկսաւ ոռնալ:

— Ա՛հ, սատանայ կառապան, գոչեց Ֆրիքէ, դո՛ւ ալ անոնցմէ ես, լա՛ւ, քիչ մը սպասէ:

Եւ նորէն գետնայարկը գնաց, և անկից կառապանին գլուխէն վար նետեց բոլոր գտած շարժուն նիւթերը:

Պահակներուն ընդդիմական ցոյցերուն չնայելով, և թերեւս նոյն իսկ այս ցոյցերուն պատճառաւ, ամբոխն սկսաւ գոռալ և ձիերուն մօտեցաւ: Պահակները ամէնէն ոտահակները մղեցին դեղարդի հարուածներով:

Սակայն խռովութիւնը երթալով կը սաստկանար. փողոցը ալ ևս նեղ կուգար հանդիսատեսներուն համար որ ամէն կողմէ կը թափէին. բազմութիւնը կ'արշաւէր նաև այն վարերն որ բաց մնացեր էին իրենց և կառքին մէջ պահակներուն անոնի գեղարդներէն: Զինուորներն իբրեւ կենդանի պատնէշներէ մղուելով անիւներուն կռանին և տախտակներուն դէմ պիտի խորտակուէին: Յանձն թագաւորի, աղաղակները զոր քսան անգամ պահնորդ սպան կրկներ էր, չէին կրնար աղղել այն ահաւոր ամբոխին դէմ, և կարծես թէ աւելի անոնց զարայթ կազդէին, երբ, յանձն թագաւորին, աղաղակը լսուելուն, ձիաւոր մը վազեց, և տեսնելով որ արքունի զօրքը սաստիկ կը թշնամանուին՝ խառնուրդին մէջ մտաւ սուրը և անակնունելի օգնութիւն մը հասցուց պահակներուն:

Այս ձիաւորը հազիւ տասնընինգ տարեկանէ մինչեւ տասնըվեց տարեկան պատանի մըն էր, որ բարկութենէ գունատեր էր: Միւս պահակներուն պէս ոտքը գետնը դրաւ. կառքին կռնակը տուաւ, ձին իբրեւ պատնէշ գործածեց, թամբին խորշերէն հրացանակիրները հանեց և գօտիլն անցնելով՝ սկսաւ սուրը շարժել իբրեւ մարդ մը որուն համար սրաշարժութիւնը շատ սովորական բան մը կ'երեւէր:

Տասը վայրկեանի մէջ՝ պատանին մինակը բոլոր ամբոխին դիմադրեց:

Այն ատեն տեսնուեցաւ Քոմէնտ որ Պրուսէլն իր առջեւէն կը մղէր:

— Խորտակե՛նք կառքը, կը գոչէր ժողովուրդը:

— Օգնութեան հասէք, կը պոռար պոռաւը:

— Մարդասպան մը կը գոչէր Ֆրիքէ պահակներուն վրայ տեղացնելով ի՛նչ որ ձեռքին տակը գտնէր:

Յանձն թագաւորին, կը գոչէր Քոմէնտ:

— Ո՛վ որ առաջ անցնի պիտի սպաննեմ, գոչեց

Ռաուլ, որ՝ նեղը մտնելով՝ զինքը ճգմելու պատրաստ տեսակ մը հսկայի սուրին ծայրը զգացուց, և հսկան ինքզինքը վիրաւոր տեսնելով խոյս տուաւ ոռնալով։

Վասն զի Ռաուլն էր՝ որ Պրուայէն դառնալով՝ ինչպէս որ խոստացեր էր Լա Ֆէր կոմսին՝ հինգ օր տաւ իրաւայ գտնուելէն ետեւ՝ արարողութեան տեսքը վայելել ուղեր և ուղղակի Նօդը-Տամ տանող փողոցներէն զարկեր էր։ Քօքադըրիքս փողոցին շրջակայքը հասնելով՝ ժողովուրդը զինքը մղեր և երբ սա խօսքը՝ Յանո՛ւն թագաւորին՝ լսեր էր, Սթօսի խորհուրդը յիշելով, այս է՝ Ծառայէ՛ թագաւորին, թագաւորին համար մաքառելու վաղեր էր, որուն պահակները կը թշնամանէին։

Քօմէնտ կառքը նետեց գրեթէ Պրուսէլն և անոր ետեւէն ներս մտաւ վաղելով։ Նոյն պահուն հրացանի պայթիւն մը հնչեց, Քօմէնտի գլխարկէն վերէն վար գնդակ մը անցաւ և պահակի մը թեւը կտորեց։ Քօմէնտ գլուխը վերցուց և մուխին մէջէն տեսաւ՝ Լուվիէրի սպառնալից գլուխը՝ որ երկրորդ դստիկոնին պատուհանէն կ'երեւէր։

— Շա՛տ լաւ, պարոն, ըսաւ Քօմէնտ, ուրիշ անգամ պիտի լսես անունս։

— Նւ դո՛ւն, պարոն, ըսաւ Լուվիէր, իմս պ տի լսես, և տեսնենք թէ ո՛վ տուելի բարձր պիտի խօսի։

Յիւրիքէ և Նանէդ միշտ կ'ոռնային. աղաղակները, հարուածին ձայնը, վառօդին հոտը որ այնքան արբեցուցիչ էր, իրենց ներգործութիւնը ունէին։

— Մեռցուցէ՛ք սպան, մեռցուցէ՛ք, ոռնաց ամբօրը։

Նւ մեծ շարժում մը եղաւ։

— Եթէ քաջ մը ևս առնէք, գոչեց Քօմէնտ՝ կաշիէ պահպանակները վար իջեցնելով՝ որպ սգի կառքին մէջ չտեսնեն, և Պրուսէլի կուրծքին վրայ սուրը դնելով, եթէ քաջ մըն ալ առնէք, այս կալանաւորը կը

սպաննեմ. հրաման ունիմ մեռած կամ կենդանի տանիլ, մեռած պիտի տանիմ ուրեմն։

Սոսկալի աղաղակ մը հնչեց. Պրուսէլի կինը ու աղջիկները աղերսագին կը կարկառէին իրենց ձեռքը ժողովուրդին։

Ժողովուրդը հասկցաւ որ այն գունատ սպան՝ որ սակայն անյողդողդ կ'երևար, ըսածը պիտի ընէր. ուստի սպառնալիքը շարունակեց, բայց հեռացաւ։ Քօմէնտ կառքը առաւ վիրաւոր պահակը, և միւսներուն հրամայեց դռնակները դոցելու։

— Պալատին կողմը զա՛րկ, ըսաւ կառապանին, մեռած քան կենդանի։

Կառավարը իր կենդանիները խարաղանց, որ լայն ճամբայ մը բացին ամբոխին մէջ. բայց քարտիք համնելով, պէտք եղաւ կանգ առնել։ Կառքը դարձաւ, ձիերը յոգներ, դադրեր և խուժանէն խորտակուեր էին։ Ռաուլ ոտքով, վասնզի ժամանակ չէր գտեր վերստին ձի հեծնելու, սուրին սայրովը հարուածներ իջեցնելէն տաղտկացած, ինչպէս որ պահակներն ալ երկաթով զարնելէն ձանձրացած՝ սկսեր էր սուրին ծայրը գործածել։ Բայց այս վերջին և սոսկալի միջոցն աւելի ևս կը զայրացնէր խուժանը։ Ատեն ատեն սկսեր էին տեսնուիլ նաև ամբօխին մէջ հրացանի փողի մը. կամ սուսերի մը երկաթին շողը, քանի մը պայթիւններ կը թագային, անշուշտ հրացանը օդը նետուելով, բայց դարձեալ անոնց արձագանգը ամէնուն սիրտը թռնդ կը հանէր. պատուհաններէն տեսակ տեսակ տեսակ բաներ վար կը տեղային. միայն խռովութեան օրեր լուռած ձայներ կը լսուէին, միայն արիւնալի օրեր տեսնուած դէմքեր կը տեսնուէին։ Այս աղաղակները. Մա՛հ, մա՛հ պահակներուն, սպան ծո՛ւ, ամէն աղմուկի վրայ կը տիրէին, թէև աղմուկը ահագին էր։ Ռաուլ, որուն գլխարկը ճարդկուած, դէմքը արիւնլուայ էր, կը զգար որ ոչ միայն իր ոյժը այլ և

բանականութիւնը կ'սկսէր կորսնցնել. իր աչքերը կարմրուն մշուշի մը մէջ կը շողային, և այն մշուշին մէջէն հարիւր հազար սպառնալից բազումներ դէպ ի յոր կողմը երկնցած, և եթէ իյնար՝ զինքը բռնելու պատրաստ կը տեսնէր: Քամին զարձած կառքին մէջ կատաղութենէն մազերը կը փետտէր: Պահակները մէկու մը օգնութեան չէին կարող հասնիլ, քանի որ իրենց անձը պաշտպանելու զբաղած էին: Ամէն ինչ լմացած էր, կառք, ձի, պահակ, արքանակ և թերեւս կալանաւոր՝ ջարդ ու բռնող պիտի ցրուէին, երբ յանկարծ լայն սուր մը օդին մէջ շողաց. նոյն պահուն ամբոյսը ճամբայ բացուեց, ճեղքուելով, տապալելով և ճգմուելով. հրացանակիրներուն սպայ մը աջ ու ահակ զարնելով և կոտորելով Ռաուլի վազեց և վար իյնալու միջոցին զայն իր բազկաց մէջ առաւ:

— Անորէն, գոչեց սպան, միթէ քեզ սպաննեցի՞ն: Ուրեմն, վա՛յ ասոնց գլխուն:

Եւ գլուխը դարձուց. այնքան սոսկալի էր կորովութենէ, բարկութենէ և սպառնալիքով, որ ամէնէն զայն բազին ապստամբները իրարու վրայ կոխելով փախուստ տուին, և ոմանք մինչեւ Սէն գետին կողմը թաւալ գլոր հասան:

— Պարոն տ'Արդանեան, մրմռաց Ռաուլ:

— Այո՛, ևս ինքս եմ, տ'նորէն, և բարեբաղդ ես, ինչպէս որ կ'երեւի, իմ նորապի բարեկամ: Եկէք նայի՛մ, դո՛ւք, գոչեց ան իր ասպատաններուն վրայ կանգնելով և սուրը վերցնելով՝ և ձայնով ու շարժումներով կոչեց այն հրացանակիրներն որ իրեն չէին կրցած հետեւիլ՝ այնքան արագօրէն հասեր էր: Նայի՛մ ձեզ, սա մարդիկը աւելեցէք. հրացանները շտկեցէք, կազմ ու պատրաստ դէ՛նք: Ո՛ն, նշան տուէ՛ք...:

Այս հրամանին վրայ ժողովրդային լեռներն այնքան շուտով տափակցան որ տ'Արդանեան չկրցաւ համերանք քրքիլ մը զսպել:

— Շնորհակալ եմ, տ'Արդանեան, ըսաւ Քամին, իր ժարմրնին կէսը դարձած կառքին դռնակէն ցոյց տալով, շնորհակալ եմ և քեզի, իմ նորապի ազատորդիս: Անուշնդ ինչ է, ըսէ որ թագաւորին յայտնեմ:

Ռաուլ պիտի պատասխանէր երբ տ'Արդանեան անոր ականջին ծռելով,

— Լռէ՛, ըսաւ անոր, և թող որ ևս պատասխան տամ:

Յետոյ Քամին կողմը դառնալով.

— Ժամանակդ մի՛ կորսնցնէր, Քամին, ըսաւ, կառքէն ելիր եթէ կարող ես և ուրիշ մը բերել սուր:

— Ընէր գտնեմ ուրիշ մը:

— Անորէն, այն որ Բօն-Նէօֆի վրայէն էն առաջ անցնի: Մէջը գտնուողները, յուսամ որ բողբոջող պիտի սեպեն ինքզինքնին թագաւորին ծառայութեան համար իրենց կառքը տալով:

— Բայց, ըսաւ Քամին, ևս չեմ գիտեր:

— Բայց շտապէ՛, գնա՛, թէ ոչ հինգ վայրկէնէն՝ բոլոր սա գեղջուկները սուրերով և հրացաններով պիտի վերադառնան: Քեզի պիտի սպաննեն և կալանաւորդ ազատեն: Ելիր գնա՛, և ահա, տե՛ս վարէն կառք մը կ'երեւայ:

Յետոյ նորէն Ռաուլի կողմը դառնալով փափաց.

— Զգուշացի՛ր, անունդ չըսես բնաւ:

Պատանին զարմանահար դէմքով մը անոր կը նայէր:

— Շա՛տ լա, ահա կը վազեմ կ'երթամ, ըսաւ Քամին, և եթէ վերադառնան՝ կրակ ըրէք:

— Ո՛չ, ո՛չ, պատասխանեց տ'Արդանեան, ո՛չ ոք տեղէն չարժի, ընդ հակառակն. եթէ այս պահուս հրացան մը նետէք, վաղը այն շատ սուղի պիտի նստի մեզ:

Քամին իր չորս պահակները և նոյնչափ հրացանակիրներ առաւ և չիտակ կառքին վազեց: Անոր մէջ

գտնուող մարդիկը իջեցուց և գլորած կառքին քով բերաւ :

Բայց երբ որ հարկ եղաւ Պրուսէլը խորտակած կառքէն միւսին մէջ փոխադրել, ժողովուրդը որ իր ազատարար կոչողը տեսաւ, տներեւակայելի կերպով ոռնաց և վերստին կառքին վրայ քալեց :

— Մեկնեցէ՛ք, ըսաւ տ'Արդանեան : Ահաւասիկ ձեզ ընկերանալու համար տասը հատ հրացանակիրներ. քսան հատ քովս կը պահեմ ժողովուրդը զսպելու. մեկնեցէ՛ք և վայրկեան մը մի՛ կորսնցնէք : Պ. Բօմէնտի հետ տասը մարդ առաջ անցնին :

Պրուսէլն տասը հոգի զատուեցան, նոր կառքը շրջապատեցին և սրբնթաց մեկնեցան : Կառքը մեկնելուն աղաղակները սաստկացան. տասը հազարէն աւելի մարդիկ քարափին վրայ կը խուժէին, Բօն-Նէօֆի և մօտակայ փողոցներու մէջ խռնելով :

Բանի մը հրացաններ արձակուեցան : Հրացանակիր մը վիրաւորեցաւ :

— Ընդ առա՛ջ, գոչեց տ'Արդանեան ճարը հասնելով և պիտը խածնելով :

Եւ իր քսան մարդերով բո՛ւր այն մարդոց վրայ յարձակում մը ըրաւ և ժողովուրդը տահաբեկ տապալատ ինկաւ : Մարդ մը միայն հրացանը ձեռքը կանգնած կեցաւ :

— Ա՛հ, ըսաւ այս մարդը, դուն արդէն ուղեցիր սպաննել զանիկա, կեցի՛ր :

Եւ իր հրացանը տ'Արդանեանի վրայ ուղղեց, որ սրարչաւ անոր վրայ կը վազէր :

Տ'Արդանեան իր երիվարին վիզին վրայ ծռեցաւ, երիտասարդը հրացանը պարպեց. գնդակը իր գլխարկին փետուրը կտրեց :

Զայրացած ձին անխռնեմ երիտասարդին զարկաւ,

որ ինքը միայն փոթորիկին դիմանալու կը ջանար, և զանիկա մինչեւ պատը քշելով ձգեց :

Տ'Արդանեան իր ձին կեցուց և մինչդեռ իր հրացանակները շարունակ հուր կը շողացնէին, ինք իր տապալած անձին վրայ կուգար սուսերը բարձր բռնած :

— Ո՛հ, պարոն, գոչեց Ռաուլ, որ երիտասարդը Բօնադրիքս փողոցը տեսած ըլլալուն ճանչցաւ, պարոն խնայէ՛ զանիկա, անոր որդին է :

Տ'Արդանեան զարնելու մօտ բազուկը կեցուց :

— Ա՛հ, դուն անոր որդին ես, ըսաւ, այդ ուրիշ բան է :

— Պարոն, անձնատուր կ'ըլլամ, ըսաւ Լուվիէր իր պարտաւ հրացանը սպային կարկառելով :

— Է՛հ, ո՛չ, անձնատուր մի ըլլար, թշուա՛ռդ, ընդհակառակը կծիկը դիր, և շուտով. եթէ նորէն ձեռքս իյնաս քեզ պիտի կախեմ :

Երիտասարդը երկու անգամ նոյն բանը կրկնել չտուաւ, ձիուն վզին տակէն անցաւ և կէնէկօ փողոցին անկիւնէն անհետ եղաւ :

— Իրաւ որ, ըսաւ տ'Արդանեան Ռաուլին, ժամ էր բազուկս կեցնել, մեռած էր այն երիտասարդը, և հաւաւ տայ, երբ անոր ո՛վ լինելը իմանայի, շատ պիտի ցաւէի զանիկա սպաննելուս :

— Ա՛հ, պարոն, ըսաւ Ռաուլ, ներէ ինծի որ այն խեղճ տղուն համար չնորհակալ ըլլալէ ետք, ինծի համար ալ չնորհակալիքս յայտնեմ, ես ալ պարոն, մեռնելու մօտ էի երբ դուն հասար :

— Սպասէ՛, սպասէ՛, պատանի, մի յագնիր խօսելով : Յետոյ թամբին խորշերէն Սպանիոյ գինիով լեցուն սըռուակ մը հանելով :

— Ասկից երկու ումպ խմէ՛, ըսաւ :

Ռաուլ խմեց և իր չնորհակալութեան կրկնել ուղեց :

— Սիրելիս, ըստ. տ'Արդանեան, վերջէն այդ մասին պիտի խօսինք: Յետոյ տեսնելով որ հրացանակիրները քարափին վրայէն վաներ էին ժողովուրդը, Բօն-Նէօֆէն մընչեւ Սէն-Միշէլ քարափը և ետ կը դառնային սուրը վեր վերցուց որ աւելի շտապեն:

Հրացանակիրները արագապէս հասան. նոյն պահուն Բօմէնթի ընկերանալու համար տ'Արդանեանի տուած տասը մարդիկը կը դառնային:

— Էնէ', պուռաց տ'Արդանեան անոնց ուղղելով խօսքը, միթէ նոր բան մը հասա՞ւ:

— Էն', պարոն, ըսաւ յիսնապետը, վերստին կոտրեցաւ անոնց կառքը. կարծես թէ անէծք կայ վրան:

Տ'Արդանեան ուսերը բարձրացուց:

— Անճարակ մարդիկ են, ըսաւ ան, երբ մարդ կառք մը կ'ընտրէ, պէտք է նայի որ հաստատուն ըլլայ, այն կառքը որով Պրուսէլ մը կը ձերբակալին պէտք է որ տասը հազար հագի կրելու կարող ըլլայ:

— Ի՞նչ հրաման ունիս տեղակալս:

— Գումարտակը ա՛ռ և զօրանոցը տա՛ր:

— Բայց միթէ դուն միշտ ա՛յլ պիտի վերադառնաս:

— Անշուշտ: Միթէ կարծես թէ ուղեկցի պէտք ունիմ:

— Սակայն...

— Գնա՛ ուրեմն:

Հրացանակիրները մեկնեցան և տ'Արդանեան Ռաուլի հետ առանձին մնաց:

— Հիմակ, միթէ ցաւ մը ունի՞ս, ըստ. անոր:

— Այո՛, պարոն, գլուխս ծանր է և կ'այրի:

— Ի՞նչ ունիս ուրեմն գլուխդ, ըսաւ տ'Արդանեան գլխարկը հանելով: Հա՛, հա՛, ճմլած է:

— Այո՛, կարծես թէ ծաղիկներու թաղար մը իջաւ գլուխս:

— Սինլիքորնե՛ր, գոչեց տ'Արդանեան, բայց խըթաններ ունիս, միթէ ձիո՞վ էիր:

— Այո՛, բայց վար իջայ Պ. Բօմէնթը պաշտպանելու և ձիս առին տարին: Եւ տե՛ս, ահաւասիկ ձիս:

Արդարեւ՝ նոյն պահուն իսկ Ռաուլի ձին կ'անցնէր, վրան ձրիքէն հեծած, որ սրընթաց կը վազէր, իր քառագոյն գդակը շարժելով և պուռալով:

— Պրուսէ՛լ, Պրուսէ՛լ:

— Էնէ', կեցիր ապիրատ, գոչեց տ'Արդանեան, հաս բեր ձին:

Ձրիքէ լաւ լսեց, բայց չսեղ ձեւացնելով իր ճամբան շարունակելու ջանաց:

Տ'Արդանեան պահ մը ձրիքէի հետեւէն վազելու փափաք մը ունեցաւ, բայց Ռաուլը մինակ ձգել չուզեց. ուստի բաւական սեպեց հրացանակ մը առնել թամբախորջէն և զայն զինել:

Ձրիքէ սուր աչք և նուրբ ականջ ունի՛ր, տ'Արդանեանի շարժումը տեսաւ, շնիկին ձայնը լսեց, և ձին իսկոյն կեցուց:

— Ա՛հ, դո՞ւն ես, պարոն սպայ, գոչեց ան տ'Արդանեանի ժօտենալով, և արդարեւ շատ գոհ եմ քեզի հանդիպելուս:

Տ'Արդանեան ձրիքէի երեսը նայեցաւ ուշադիր և Բալանտը փողոցին պզտիկ մանչը ճանչցաւ:

— Ա՛հ, դո՞ւն ես չարածձի, ըսաւ, հո՛ս եկուր:

— Այո՛, ե՛ս եմ, պարոն սպայ, ըսաւ ձրիքէ իր փաղաքուշ դէմքով:

— Ուրեմն արհեստդ փոխե՞ր ես, դուն այլեւս ձայնաւոր դպիր չե՞ս, գինետան սպասաւոր չե՞ս, ուրեմն ձիերու գո՞ղ ես:

— Ա՛հ, պարոն սպայ, ի՞նչպէս կ'ըսես այդ բանը, գոչեց ձրիքէ, այս ձիուն տէրը, ազատորդին կը փընտռէի. Կեսարի պէս դեղեցիկ և արի՛ ձիաւոր մըն էր...:

Ռաուլը անգամ մը միայն տեսածի պէս ձեւացուց : Ա՛հ, բայց չեմ սխալիր, շարունակեց ան, ահաւասիկ : Պարո՛ն, չպիտի մոռնաս մանչը յուսամ, այնպէս չէ՞ :

Ռաուլ ձեռքը գրպանին մէջ դրաւ :

— Ի՞նչ պիտի ընես, ըսաւ տ'Արդանեան :

— Այս լաւ մանչուն տասը ֆրանք պիտի տամ, պատասխանեց Ռաուլ իր գրպանէն կէս ոսկի հանելով :

— Անոր գլխուն տասը հատ ոտքի հարուած պէտք է, ըսաւ տ'Արդանեան : Կորի՛ր, անպիտան, և մի մոռնար որ ես քու տեղդ գիտեմ :

Յորիքէ որ բնաւ չէր յուսար աժան պրծիլ, ոստում մը ըրաւ քարոսիէն մինչեւ Տօֆին փողոցը, ուր անհետ եղաւ : Ռաուլ իր ձին հեծաւ, և երկուքնին ալ քայլ առ քայլ քալելով՝ Դիքլօն փողոցը զարկին, մինչդեռ տ'Արդանեան իր որդւոյն պէս կը սրահպանէր պատանին :

Բոլոր ճամբուն երկայնքը խուլ մրմունջներ և հեռաւոր սպառնալիք կը լսուէին, բայց երբ այն սպան տեսան որ այնքան զինւորական ձեւ մը ունէր, երբ տեսան այն հզօր սուսերն որ իր դաստակէն կախուած էր ոսկեհոռ ժողովանէն բռնուած, ամէն մարդ հեռու կեցաւ և երկու ձիաւորներու դէմ ոչ ոք իշխեց իրապէս դիմադրութիւն մը ընել :

Առանց պատահարի Շէվրէդի պանդոկը հասան :

Գեղանի Մատլէն տ'Արդանեանի իմացուց որ Բլանչէ ետ դարձեր էր՝ Մուսքլօնը հետը բերելով՝ որ գիւցազ-նօրէն դիմացեր էր գնդակը հանելու գործողութեան և իր վիճակը տարածին չափ քաջառողջ 'ը գտնուէր :

Այն ատեն տ'Արդանեան պատուիրեց Բլանչէն կոչելու. բայց որչափ որ կոչեցին ստէպ, Բլանչէ պատասխան չտուաւ. աներեւոյթ եղեր էր :

— Ուրեմն, գինի՛, ըսաւ տ'Արդանեան :

Յետոյ երբ գինին բերին և տ'Արդանեան Ռաուլին հետ մինակ մնաց :

— Շատ գո՛հ ես ինքզինքէդ, այնպէս չէ՞, ըսաւ անոր կիսաբաց աչքով երեսը նայելով :

— Անշո՛ւշտ, ըսաւ Ռաուլ : Կ'երևի ինծի որ պարտքս կատարեցի : Միթէ թագաւորը չպաշտպանեցի՞ :

— Եւ ո՞վ ըսաւ քեզի թագաւորը պաշտպանելու :

— Նոյն ինք Լա Ֆէր կոմսը :

— Այո՛, թագաւորը. բայց այսօր թագաւորը չպաշտպանեցիր : Մազարէնը պաշտպանեցիր. և այս միևնոյն բանը չէ :

— Բայց, պարոն...

— Մեծ սխալմունք գործեցիր, պատանի, այնպիսի բաներու խառնուեցար որ քեզի չեն վերաբերիր :

— Սակայն դու ի՞նչ...

— Այո՛, ե՛ս, բայց ասիկա ուրիշ խնդիր է. ես պարտաւորուեցայ իմ հրամանատարիս պատուէրին հնազանդիլ : Քու հրամանատարդ Գօնտէ իշխանն է : Լաւ հասկցի՛ր այս բանը, ուրիշ հրամանատար չունիս. բայց ի՞նչպէս յանդգնեցար, շարունակեց տ'Արդանեան, անխոհեմ ընթացքովդ Մազարէնեան դառնալ, և Պրուսէլը ձերբակալելու օգնել : Գէթ այս մասին խօսք մը մի՛ ըսեր, թէ ոչ Լա Ֆէր կոմսը սաստիկ պիտի կատղի :

— Միթէ կը կարծե՞ս թէ Լա Ֆէր կոմսը պիտի բարկանայ ինծի դէմ :

— Կարծե՛մ, հաւաստի եմ լսկ, ապա թէ ոչ քեզի շնորհակալ պիտի ըլլայի, վասնզի վերջապէս մեզի համար աշխատեցար : Ուստի այս յարմար առիթով քեզ կը սաստենմ : Փոթորիկը աւելի մեղմ պիտի ըլլայ, հաւատա՛ ինձ : Ասկէ զատ, յարեց տ'Արդանեան, խնամակալիդ ինձ ձգած արտօնութիւնը կը գերծածեմ, սիրելի զաւակս :

— Չեմ իմանար միտքդ, պարոն. ըսաւ Ռաուլ :

Տ'Արդանեան օտքի ելաւ, իր գրասեղանին մօտ գնաց, նամակ մը առաւ և Ռաուլին տուաւ:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, ըսաւ ան իր գեղեցիկ լաւագին տէրերը տ'Արդանեանի վրայ դարձնելով, ուրեմն կոմսը առանց զիս տեսնելու ձգեց մեկնեցաւ Բարիզէն:

— Չորս օր կայ որ մեկնած է, ըսաւ տ'Արդանեան:

— Բայց իր նամակէն այնպէս կ'երեւայ թէ մահու վտանգին մէջ է:

— Է՛հ, միտքէդ հանէ այդ կասկածը. այն մահու վտանգէ չվախար, հանդարտէ՛, ո՛չ, գործի համար կ'ուզեաւորի և քիչ առեւնէն պիտի վերադառնայ. յուսամ թէ չեաւ ընդդիմանար զիս իբրեւ ժամանակաւոր խնամակալդ ընդունելու:

— Ո՛հ, Պ. տ'Արդանեան, ըսաւ Ռաուլ, դուն որքան բարեսիրտ ազատորդի մըն ես և Լա Ֆէր կոմսը որչափ կը սիրէ քեզ:

— Է՛հ, Աստուած իմ, դուն ալ զիս սիրէ. քեզի չպիտի նեղեմ բնաւ, բայց սա պայմանաւ որ Պարսաւոր ըլլաս, իմ նորահասակ բարեկամս, և մանաւանդ եռանդոտ Պարսաւոր:

— Բայց կարո՞ղ եմ դարձեալ տիկին Շէվրէօղը տեսնելու:

— Ի՞նչպէս չէ. կրնաս տեսնել նաև Պ. տեղապահը. նոյնպէս տիկին Լօնկվիլը, և եթէ բարեմիտ Պրուսէլ հոս ըլլաւ, խեղճ մարդը՝ որուն ձերբա ալուրթեան անխոհմտաբար աջակից գտնուեցար, քեզի պիտի ըսէի Պ. Պրուսէլէն անմիջապէս ներում խնդրէ և երեսներէն համբուրէ:

— Օ՛ն, պարոն, քեզի պիտի հնազանդիմ, թէեւ միտքդ չեմ հասկնար:

— Անօգուտ է խմանալդ: Ահա՛, չարունակեց տ'Արդանեան նոր բացուած դրան կողմը դառնալով, ահա-

ւտսիկ Պ. Վալլօն կուգայ մեզի իր պատառուն հագուստներովը:

— Այո՛, բայց ասոր փոխարէն, ըսաւ Բօրթօս քրտնսեռն և փռելի, ասոր փոխարէն շատ մօրթեր պատուի: Այն գեղջուկները իմ սուրս առնելու ելան: Կրո՛ղ, ի՞նչ ժողովրդային վրդովում, չարունակեց ըսական իր հանդարտ դէմքով, բայց քսանին աւելի դիւթաւայ կործանեցի Պալիզարիս գնդակովը միայն...: Տ'Արդանեան, մատ մը գլխի տուր ինձ:

— Ո՛հ, քու վճռոյդ կը դիմեմ, ըսաւ Կասքօնը՝ Բօրթօսին բաժակը մինչեւ բերանը լեցնելով, սա գլխին տնկելէդ ետք, յայտնէ կարծիքդ:

Բօրթօս մէկ ումպով կլլեց բաժակը. յետոյ զայն սեղանին վրայ դնելէն և իր պեխը ծծե քն վերջ.

— Ի՞նչ բանի վրայ, ըսաւ ան:

— Ահա՛, աւելցուց տ'Արդանեան, ահա Պ. Պրաթլօն որ ամէն ճիգերով Պրուսէլի ձերպալալութեան օգնել կ'ուզէր և մեծ դժուարութեամբ արգելեցի Պ. Բօմէնթը պաշտպանելու:

— Կրո՞ղ ըսաւ Բօրթօս, հապա խնամակալը ի՞նչ պիտի ըսէ եթէ այս բանը խմանայ:

— Կը նայի՞ս, ընդհատեց տ'Արդանեան, պարտէ՛, բարեկամդ իմ, պարտէ՛ միշտ և մտածէ որ ամէն բանի մէջ Լա Ֆէր կոմսին տեղը կը բռնեմ:

Նւ իւ քսակը հսկեցուց:

Յետոյ իր զինակցին դառնալով.

— Հետս կուգաս, Բօրթօս, ըսաւ:

— Ո՛ր, հարցուց Բօրթօս երկրորդ անգամ բաժակը լեցնելով:

— Մեր յարգանքը Կարտինալին նուիրելու:

Բօրթօս երկրորդ բաժակը միեւնոյն հանդարտութեամբ կլլեց՝ ինչպէս խմեր էր առաջինը, իր թաղեայ

գլխարկը առաւ, զոր աթուռի մը վրայ դրեր էր, և
տ'Արղանեանի հետեւեցաւ:

Իսկ Ռաուլ՝ այս տեսակ բաներէն չուարած մնաց,
և տ'Արղանեան ապսպրեց որ սննեակէն դուրս չելնէ
մինչեւ որ արտաքին վրդովումներն ու չփոթութիւնները
չդադրին:

ՎԵՐՋ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻ



1925

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0374669

